

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Том 31, № 3
2024

Харків
«Право»
2024

УДК 34
DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(№1 від 5 вересня 2024 р.)*

*Науковий юридичний журнал
«Вісник Національної академії правових наук України» внесено до:*
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 29 червня 2021 р. № 735)
Ресстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30–02413
(рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 21 грудня 2023 р. № 1799)
Міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International (Польща) (з 2016 р.)

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. – Харків : Право, 2024. – Т. 31, № 3. – 256 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:

Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск

В. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_naprnua@ukr.net

© Національна академія правових наук
України, 2024

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY
OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993

Periodicity – 4 issues per year

Volume 31, Issue 3
2024

Kharkiv
«Pravo»
2024

UDC 34

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3

ISSN 1993-0909

E-ISSN 2663-3116

*Recommended for publication by the academic Council
Yaroslav Mudryi National Law University
(Protocol No. 1 dated 5 September 2024)*

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine is included in:

List of specialized scientific publications of Ukraine on legal sciences

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 29, 2021 No. 735)

Register of entities in the field of print media – Media identifier R30–02413

(decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting
dated December 21, 2023 No. 1799)

International scientometric database

Index Copernicus International (Poland) (since 2016)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board:
V. Zhuravel et al. – Kharkiv : Pravo, 2024. – Vol. 31, № 3. – 256 p.

The founders:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of

V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Pushkinska Street, National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_naprunu@ukr.net

© 2024 National Academy of Legal
Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Вячеслав Борисов – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Юрій Барабаш – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валентина Борисова – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Гарашук – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Голіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Вячеслав Комаров – кандидат юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Кручан – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна);

Микола Кучерявенко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Василь Лемак – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна);

Сергій Максимов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олена Орлюк – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна);

Володимир Пилипчук – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна);

Сергій Прилипко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

В'ячеслав Рум'янцев – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Святоцький – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна);

Анатолій Селіванов – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Інна Спасибо-Фатєєва – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Тихий – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Юрій Шемшученко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України та НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Михайло Шульга – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир Журавель – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Олександр Бандурка – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Наталія Кузнєцова – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Флаувіс Антоній Байас – професор (Бухарестський Університет, Румунія);

Владислава Батиргарєєва – доктор юридичних наук, професор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Вільям Еліот Батлер – професор (Школа права, Університет штату Пенсильванія, США);

Юрій Баулін – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Серджио Биєшу – доктор юридичних наук, професор (Факультет права, Молдавський державний університет, Молдова);

Станіслав Бука – професор (Балтійська міжнародна академія, Латвія);

Єрмек Бурібаєв – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Республіка Казахстан);

Олександр Буханевич – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Україна);

Чаба Варга – професор (Інститут правових досліджень, Угорська академія наук, Угорщина);

Марина Великанова – доктор юридичних наук, доцент (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна);

Анатолій Гетьман – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Євген Гетьман – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Андрій Гриняк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна);

Костянтин Гусаров – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Наталія Гуторова – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна);

Томас Дауліс – професор (Вільнюський державний університет, Литва);

Руслан Джабраїлов – доктор юридичних наук, професор (Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», Україна);

Ольга Дмитрик – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Оксана Капліна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Фархад Карагусов – доктор юридичних наук, професор (Інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан);

Емануель Каstellяран – професор (Університет Страсбурга, Франція);

Танел Керімає – професор (Школа права, Талліннський технічний університет, Естонія);

Рольф Кніпер – професор (Університет Гете, Німеччина);

Тетяна Комарова – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олексій Кот – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна);

Олена Кохановська – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Райнер Кульме – професор (Інститут іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Німеччина);

Дмитро Лук'янов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Вища рада правосуддя, Україна);

Сінголе Матюльєне – професор (Університет імені Миколаса Ромеріса, Литва);

Катерін Меа – професор (Лісабонський університет, Португалія);

Василь Настюк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Наталія Оніщенко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Олександр Петришин – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна);

Світлана Серьогіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна);

Ізабела Скомерська-Муховська – професор (Лодзинський університет, Польща);

Олександр Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Жанна Хамзіна – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний університет імені Абая, Республіка Казахстан);

Галія Чанишева – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний університет «Одеська юридична академія», Україна);

Віктор Шевчук – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валерій Шепітько – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Ханс Іоахім Шрамм – професор (Інститут Східного права Університету технології, бізнесу і дизайну, Німеччина);

Раймундас Юрка – професор (Університет Миколаса Ромеріса, Литва);

Олег Ярошенко – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

SCIENTIFIC COUNCIL

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Golina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Olena Orlyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine);

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine);

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Viacheslav Rumiantsev – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine);

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Shemshuchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykhailo Shulga – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

EDITORIAL BOARD

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Oleksandr Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Flavius Antoniu Baias – Professor (The University of Bucharest, Romania);

Vladyslava Batyrgareieva – Doctor of Law, Professor (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine);

William Eliot Butler – Professor (The School of Law, University of Pennsylvania, USA);

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Sergiu Băieșu – Doctor in Law, University Professor (Faculty of law of Moldova State University, Moldova);

Stanislav Buka – Professor (Baltic International Academy, Latvia);

Yermek Buribayev – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Oleksandr Bukhanevych – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law Khmelnytskyi, Ukraine);

Csaba Varga – Professor (The Institute of Legal Studies, Hungarian Academy of Sciences, Hungary);

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Associate Professor (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Anatoliï Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Konstantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Nataliia Gutorova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Tomas Davulis – Professor (Vilnius State University, Lithuania);

Ruslan Dzhabrailov – Doctor of Law, Professor (State organization V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Olga Dmytryk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor (The Institute of private law of Caspian university, Republic of Kazakhstan);

Emanuel Castellarin – Professor (The University of Strasbourg, France);

Tanel Kerikmäe – Professor (The School of Law, Tallinn Technical University, Estonia);

Rolf Knieper – Professor (Coethe University Frankfurt, Germany);

Tetyana Komarova – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);

Rainer Kulms – Professor (Max Planck Institute of the foreign and international private law, Germany);

Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (High Council of Justice, Ukraine);

Snieguolė Matulienė – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);

Catherine Maia – Professor (The University of Lisbon, Portugal);

Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Natalia Onishchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Isabela Skomerska-Mukhovska – Professor (The University of Lodz, Poland);

Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Zhanna Khamzina – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Galiya Chanysheva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National University «Odesa Legal Academy», Ukraine);

Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Hans Joachim Schramm – Professor (The Institute of Eastern Law of the University of Technology, Business and Design, Germany);

Raimundas Jurka – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);

Oleg Yaroshenko – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

ПОЛІТАНСЬКИЙ В. С. Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Європи	15
РЕШОТА В. В. Адміністративна юстиція як механізм захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС	38
САВУЛЯК Р. В. Опіка за Йозефінським кодексом 1787 р.	52

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НОВІЧЕНКО А. В. Підтримка та довіра як основа взаємодії поліції та громадських інститутів під час режиму воєнного стану	74
ПИРОГА С. С., ПИРОГА І. С. Податок на виведений капітал чи амністія тіньових доходів	85
РУДНИК Л. І. Дезінформація як прояв порушення права на доступ до інформації	103

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

КУЛИК О. І. Особливості банкрутства постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів	119
---	-----

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ГРИЦУК В. К., ПАЛЮХ Л. М. Проблемні питання кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя за проектом КК України	139
КОЗЕНКО О. О. Удосконалення засад боротьби з терористичною діяльністю	167

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

ЖУРАВЕЛЬ В. А.

Криміналістична прогностика 183

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

ВОЄВОДИНА Г. І.

Наукова дискусія щодо визначення віртуального активу в Україні:
від програмного коду і нематеріального блага до цифрової речі 198

КУКОВИНЕЦЬ Д. О.

Щодо використання московським патріархатом релігії у цілях
лорифікації російської агресії проти України 222

ШМИГОВ М. О.

Правові аспекти регулювання криптоактивів: гнучкість vs стандартизація 241

CONTENTS

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE. EUROPEAN INTEGRATION

POLITANSKYI V. S. Experience in the Implementation and Operation of Electronic Justice Systems in European Countries.....	12
RESHOTA V. V. Administrative Justice as a Mechanism for Protecting Subjective Public Rights of Individuals in Ukraine and the EU.....	38
SAVULIAK R. V. Tutelage According to the Josephine Code of 1787.....	52

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

NOVICHENKO A. V. Support and Trust as the Basis of Interaction Between Police and Public Institutions During Martial Regime	74
PYROHA S. S., PYROHA I. S. Tax on Withdrawn Capital or Amnesty of Shadow Incomes	85
RUDNYK L. I. Disinformation as a Manifestation of Violation of the Right to Access to Information.....	103

PROBLEMS OF PRIVATE LAW

KULYK O. I. Features of Virtual asset Service Provider Bankruptcy.....	119
---	-----

CRIMINAL LIABILITY

HRYSCHUK V. K., PALIUKH L. M. Problem Issues of Criminal Liability for Offenses Against Justice under the Project of the Criminal Code of Ukraine.....	139
KOZENKO O. O. Improving the Principles for Combating Terrorist Activities	167

PROBLEMS OF PREVENTION AND FIGHTING OF CRIME

ZHURAVEL V. A.	
Criminalistic Prognosis	183

A WORD TO THE YOUNG SCIENTISTS

VOIEVODINA G. I.	
Scientific Discussion on the Definition of a Virtual Asset in Ukraine: From Software Code and Intangible Asset to Digital Thing	198
KUKOVYNETS D. O.	
On the use of Religion by the moscow Patriarchate to Glorify russian Aggression Against Ukraine.....	222
SHMYHOV M. O.	
Legal Aspects of Crypto Assets Regulation: Flexibility vs Standartization.....	241

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО.ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 342.9:341.6

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3-15

В'ячеслав Станіславович Політанський

*Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна*

ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Анотація. У статті проведено глибокий аналіз нормативно-правових актів та практичних аспектів, що сприяють упровадженню та функціонуванню електронного судочинства в країнах Європи. Дослідження охоплює широкий спектр країн, розподілених за географічними регіонами Європи, що дозволяє отримати комплексний погляд на різноманітні підходи до електронізації судочинства. У статті детально розглянуто нормативно-правові акти, які стимулюють розвиток електронного судочинства в Європі. Аналізується, як законодавчі ініціативи та регуляторні механізми впливають на впровадження новітніх технологій у судовій системі, включаючи стандарти електронного документообігу, вимоги до кібербезпеки та процедури електронного судочинства. Зокрема, в північній Європі досліджуються такі країни, як Великобританія, Латвія, Литва, Естонія та Фінляндія, кожна з яких має свої особливості в реалізації електронних судових систем. У західній Європі досліджено досвід Австрії та Німеччини, які мають розвинені електронні судові системи з високим рівнем автоматизації та інтероперабельності. У східній Європі, зокрема в Польщі та Республіці Молдова, розглядається впровадження електронного судочинства в контексті ринкових трансформацій і підтримки з боку міжнародних організацій. У південній Європі аналізується досвід Італії та Іспанії, які зосереджені на покращенні доступу до правосуддя та підвищенні ефективності судових процесів через електронні платформи. У країнах частково розташованих в Європі, таких як Грузія і Туреччина, розглядається впровадження електронного судочинства в умовах різних політичних та економічних реалій. На основі отриманих результатів стаття надає рекомендації щодо адаптації найкращих практик для України, включаючи рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання, покращення технологічної інфраструктури та забезпечення інтеграції електронних систем в існуючі судові процеси. Ці рекомендації можуть сприяти підвищенню ефективності, доступності та прозорості судового процесу в Україні.

Ключові слова: електронне судочинство, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, інформація, держава, Інтернет.

Viacheslav S. Politanskyi

Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building AND Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION AND OPERATION OF ELECTRONIC JUSTICE SYSTEMS IN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract. *The article provides an in-depth analysis of the legal acts and practical aspects that facilitate the implementation and functioning of e-court proceedings in European countries. The study covers a wide range of countries, divided by geographical regions of Europe, which allows for a comprehensive view of various approaches to the electronicization of court proceedings. The article provides a detailed review of the legal and regulatory framework that stimulates the development of e-justice in Europe. The author analyzes how legislative initiatives and regulatory mechanisms affect the introduction of the latest technologies in the judicial system, including electronic document management standards, cybersecurity requirements and e-judicial procedures. In particular, in Northern Europe, the study focuses on such countries as the United Kingdom, Latvia, Lithuania, Estonia, and Finland, each of which has its own peculiarities in the implementation of electronic court systems. In Western Europe, the experience of Austria and Germany, which have developed electronic court systems with a high level of automation and interoperability, is studied. In Eastern Europe, in particular in Poland and the Republic of Moldova, the implementation of e-court proceedings in the context of market transformations and support from international organizations is considered. Southern Europe analyzes the experience of Italy and Spain, which focus on improving access to justice and increasing the efficiency of court proceedings through electronic platforms. In countries partially located in Europe, such as Georgia and Turkey, the implementation of e-justice in the context of different political and economic realities is considered. Based on the findings, the article provides recommendations for adapting best practices to Ukraine, including recommendations for improving legal and regulatory frameworks, enhancing technological infrastructure, and ensuring the integration of electronic systems into existing court processes. These recommendations can contribute to increasing the efficiency, accessibility and transparency of the judicial process in Ukraine.*

Keywords: *electronic justice, electronic government, information and communication technologies, information, state, Internet.*

ВСТУП

Сучасний світ перебуває на порозі четвертої промислової революції, яка характеризується швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та їх проникненням у всі сфери суспільного життя. Однією з ключових галузей, що знає значних змін у зв'язку з цим процесом, є судочинство. Традиційні підходи до організації судових процесів усе частіше поступаються місцем новітнім тех-

нологіям, які не тільки підвищують ефективність роботи судових органів, але й сприяють забезпеченню принципів відкритості, доступності та справедливості правосуддя. Впровадження систем електронного судочинства стає одним із найважливіших напрямів реформування судових систем багатьох країн світу, і Європа в цьому процесі займає передові позиції [1].

Електронне судочинство включає в себе широкий спектр технологічних рішень, спрямованих на автоматизацію та оптимізацію судових процедур. Це, зокрема, електронне подання документів, проведення судових засідань у режимі відеоконференції, електронний обмін інформацією між учасниками процесу, доступ до судових рішень через інтернет, використання електронних підписів та цифрових печаток. Упровадження таких систем дозволяє зменшити строк розгляду справ, знизити витрати на ведення справ, підвищити прозорість і підзвітність судової системи, а також мінімізувати ризики корупції та людських помилок [2, с. 95].

На нашу думку, електронне судочинство, яке є результатом еволюції електронного урядування, має значні переваги, адже використання комп'ютерних технологій та інформаційних систем у зарубіжних країнах демонструє позитивне сприяння оптимізації процесу здійснення правосуддя, дозволяє забезпечити рівномірне навантаження на суддів залежно від кількості розглянутих справ, що дає можливість оперативно збільшувати кількість суддів у випадку зростання числа справ певної категорії, тим самим уникати затягування строків розгляду.

Досвід країн Європи в упровадженні електронного судочинства є надзвичайно цінним для України, яка знаходиться на шляху до реформування своєї судової системи. Європейські країни, такі як Естонія, Німеччина, Франція та Іспанія, вже мають значний досвід у цій сфері, і їхні досягнення можуть служити орієнтиром для нашої держави. Успішна реалізація проєктів електронного судочинства в цих країнах свідчить про значні переваги електронного судочинства, водночас висвітлює й певні виклики, з якими стикаються ці держави в процесі впровадження новітніх технологій.

Серед науковців поширеною є практика класифікації онлайн-судів першого та другого покоління. Так, наприклад, онлайн-суди першого покоління переважно здійснюють розгляд нескладних спорів за допомогою електронної комунікації з мінімальною обробкою даних і алгоритмізацією процесів [3, с. 189]. До таких судів скажімо відносяться австралійський електронний зал суду (eCourtroom), який працює з 2001 року й дозволяє сторонам надсилати документи та докази через Інтернет, а також британський сервіс «Money Claim Online», який дозволяє подавати та розглядати позови про стягнення грошової заборгованості повністю онлайн, якщо відповідач не подає зустрічний позов [4, с. 68].

Відмінною рисою онлайн-судів першого покоління було перенесення комунікації в онлайн-простір з можливістю проведення онлайн-засідань або без них на основі виключно електронної комунікації. Натомість онлайн-суди другого

покоління не лише переносять комунікацію в онлайн, а й створюють нові гібридні системи вирішення спорів. Замість удосконалення існуючих судових процедур за допомогою технологій, такі суди розробляють нові процеси, що базуються на унікальних можливостях цифрових технологій, використовуючи нові інструменти та залучаючи нових фахівців для виконання нових завдань [3, с. 167].

Важливим аспектом упровадження електронного судочинства є нормативно-правове забезпечення цього процесу. Законодавчі ініціативи мають на меті створити правові основи для використання новітніх технологій у судовій сфері, а також установити чіткі правила щодо захисту інформації, прав учасників судових процесів та відповідальності за порушення норм електронного судочинства [5, с. 85].

Особливої уваги заслуговує питання адаптації законодавства, забезпечення кібербезпеки, підготовки суддів і працівників суду до роботи з новими технологіями, а також забезпечення доступності правосуддя для всіх громадян. Ця стаття є внеском у наукову дискусію про цифровізацію правосуддя й сприятиме підвищенню розуміння викликів та можливостей, пов'язаних з упровадженням електронних систем у судочинство.

Дослідження досвіду впровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Європи, їх впливу на ефективність судових процесів, внеску в забезпечення доступності правосуддя та дотримання прав громадян, а також узагальнення існуючого масиву напрацювань з цієї проблематики є складним завданням, що пояснює його недостатню наукову розробленість. Окремі аспекти цього питання, у той чи інший спосіб досліджували такі закордонні й вітчизняні учені, як: Е. Katsh [3], Р. Kettunen [17], О. Rabinovich-Einy [3], З. М. Гадецька [1], І. П. Демченко [2], О. М. Дубенко [19], І. Каланча [8], В. Л. Качурінер [20], Н. В. Кушакова-Костицька [6], А. Л. Паскар [11], А. Пахлеванзаде [20], М. М. Ткаченко [5], Т. А. Цувіна [4], А. І. Штабрат [1].

Мета статті – дослідити досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Європи, проаналізувати кращі практики та вивчити проблеми з якими стикаються країни в процесі впровадження електронного судочинства, сформулювати рекомендації для України щодо ефективної інтеграції таких систем у національну судову систему, а також надати авторський висновок та рекомендації щодо подальших напрямів її реалізації.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення сформульованих мети і завдань у дослідженні застосовуються загальнонаукові та спеціальні для правознавства методи та способи наукового пізнання. Це дозволило якнайретельніше проаналізувати всі питання стосовно поетапного дослідження досвіду впровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Європи, як одного з ключових інститутів здій-

снення електронного урядування та новітньої й повноцінної процедури здійснення й відправлення правосуддя в електронній формі.

Загальнонаукові методи включають аналіз та синтез, індукцію та дедукцію, порівняльний та історичний метод. Аналіз передбачає детальне дослідження нормативно-правових актів, що регулюють електронне судочинство в різних європейських країнах. Наприклад, можна проаналізувати законодавчі акти Франції, Німеччини та Італії, порівнюючи їх положення щодо електронного подання документів і онлайн-судочинства. Це дозволяє виділити ключові компоненти, такі як вимоги до електронних доказів і процедури дистанційного судочинства. Синтез інтегрує отримані дані для створення узагальненої картини електронного судочинства в Європі, що дозволяє сформулювати комплексний підхід до розробки рекомендацій для України на основі найкращих практик, виявлених у різних країнах. Індукція передбачає використання конкретних прикладів упровадження електронного судочинства, таких як досвід Великої Британії з упровадження системи електронних документів, для виявлення загальних тенденцій та особливостей. Дедукція дозволяє зробити загальні висновки про ефективність систем на основі індуктивних даних, узагальнюючи їх для створення теоретичних моделей або рекомендацій. Наприклад, узагальнені висновки можуть бути використані для формулювання рекомендацій щодо впровадження електронного судочинства в Україні. Порівняльний метод допомагає виявити як спільні, так і відмінні риси в практиках упровадження електронного судочинства в різних країнах. Наприклад, порівняння систем електронного судочинства різних країн Європи дозволяє зрозуміти, які аспекти є найбільш успішними в різних контекстах. Історичний метод досліджує еволюцію електронного судочинства в Європі, дозволяючи прослідкувати, як і чому змінилися підходи до впровадження й функціонування цих систем.

Спеціальні методи для правознавства включають нормативно-правовий аналіз, юридичний моніторинг, порівняльне правознавство, опитування та інтерв'ю, функціонально-системний аналіз. Нормативно-правовий аналіз допомагає виявити спільні юридичні стандарти й відмінності між нормативно-правовими актами різних європейських країн. Наприклад, порівняння законів Іспанії та Німеччини щодо електронного подання позовних заяв може виявити різні підходи до забезпечення правосуддя через цифрові платформи. Юридичний моніторинг дозволяє відстежувати актуальні тенденції через регулярний моніторинг змін у законодавстві та практиці. Наприклад, слідкування за новинами про реформування електронного судочинства може дати уявлення про новітні практики та технології, які можуть бути корисні для адаптації в Україні. Порівняльне правознавство визначає найбільш ефективні елементи системи через порівняння правових систем і практик впровадження електронного судочинства в різних країнах. Наприклад, порівняння електронних судових систем у Латвії та Литві може допомогти визначити найбільш корисні аспекти, такі як інтеграція з національними реєстрами. Опитування та інтерв'ю з експертами в галузі судочинства та інформаційних

технологій надають додаткову інформацію про реальний досвід упровадження й функціонування електронних судів. Наприклад, інтерв'ю з представниками судових органів у Франції можуть надати інформацію про практичні проблеми й успіхи, які не завжди відображені в офіційних звітах. Функціонально-системний аналіз досліджує, як різні елементи системи електронного судочинства взаємодіють між собою та з іншими системами в правовій сфері, що допомагає визначити ефективність і можливі проблеми в їх функціонуванні. Наприклад, аналіз інтеграції електронного судочинства з іншими державними інформаційними системами в Німеччині може виявити як поліпшення, так і проблеми, які можуть вплинути на реалізацію таких систем в Україні.

Ці методи допоможуть створити всебічний аналіз досвіду впровадження та функціонування систем електронного судочинства в різних європейських країнах, а також розробити рекомендації для України на основі кращих практик.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Характеристика нормативно-правових актів, які сприяють упровадженню та функціонуванню систем електронного судочинства в країнах Європи

Якщо говорити про європейські країни, то нині ухвалено низку нормативно-правових актів Ради Європи, які сприяють розвитку електронного судочинства. Наприклад, Висновок №2 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами з метою забезпечення ефективності судових органів і виконання ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (від 23.11.2001); Рекомендація № R (95) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, оброблення, подання та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (від 11.09.1995); Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо рентабельності розробки і зміни конструкції судових і юридичних інформаційних систем (від 28.02.2011); Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання судових та інших юридичних послуг громадянам із використанням новітніх технологій (від 28.02.2011); Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про можливість взаємодії інформаційних систем у сфері правосуддя» (від 09.09.2003); Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про архівування електронних документів у правовій сфері» (від 09.09.2003) тощо [6, с. 107].

У свою чергу, Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй Резолюції №2081(2015) «Доступність правосуддя та Інтернет: можливості та виклики» зазначає, що доступність правосуддя є основою будь-якої демократичної держави, яка заснована на верховенстві права, та є необхідною умовою для ефективного використання громадянами своїх прав. Використання ІКТ може покращити доступність правосуддя, оскільки вони здатні не лише спростити та прискорити

процедури, а й підвищити узгодженість та передбачуваність результатів, їх гнучкість [7].

Також неможливо позитивно не відзначити створення Європейського порталу електронного судочинства (<https://e-justice.europa.eu>), який сприяє підвищенню прозорості судових систем держав-членів, надаючи громадянам практичну інформацію про судову систему та процедури їх рідною мовою. Вся інформація на порталі доступна на 23 офіційних мовах Європейського Союзу. Мета порталу полягає в покращенні доступу до правосуддя для громадян Європейського Союзу, зокрема, надаючи інформацію про права жертв у кримінальних справах, їх право на компенсацію, основоположні права в кожній державі-члені та принципи щодо можливості порушення справ у судах інших держав-членів (більше ніж 12 000 сторінок інформації) [8, с. 226].

За результатами дослідження практики європейських країн у сфері впровадження інформаційно-комунікаційних систем у судовій владі в грудні 2016 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя ухвалила Керівні принципи кіберправосуддя. Ці принципи призначені для національних законодавців і спрямовані на ефективне використання можливостей ІКТ з метою вдосконалення функціонування національних судових систем. Важливо зазначити, що у цьому документі наголошується на необхідності встановлення чітких цілей (підвищення якості правосуддя) для модернізації системи правосуддя, розглядаючи технології як засіб, а не як мету [9, п. 79].

Одним із ключових документів у сфері цифрового правосуддя є прийнята у 2018 році Європейська хартія з етики щодо використання штучного інтелекту в судових системах. Основні етичні принципи використання штучного інтелекту в судових системах включають: дотримання фундаментальних прав людини – сумісність інструментів штучного інтелекту з основними правами; недискримінацію – запобігання будь-якій дискримінації між особами; якість та безпеку – забезпечення безпечного технологічного середовища для обробки судових рішень та даних із використанням сертифікованих джерел; прозорість, неупередженість та справедливість – можливість проведення зовнішнього аудиту; принцип «під контролем користувача» – виключення розпорядчого підходу та легалізація ключової ролі користувача, який повинен бути «поінформованим актором» і контролювати свій вибір [10].

Загалом у червні 2019 року Європейська комісія з ефективності правосуддя схвалила Інструментарій для імплементації принципів кіберправосуддя (цифрового, електронного правосуддя). Основні рекомендації та принципи щодо впровадження цифрового правосуддя адресовані судам та міністерствам юстиції й передбачають надання методичної допомоги в удосконаленні національних судових систем та оптимізації їх ефективності. Цей документ містить інструменти для підтримки процесів розробки організаційних основ кіберправосуддя,

оцінювання IT-проектів за наданою шкалою, перевірки кроків і дій, необхідних для розробки та імплементації таких проектів у судочинстві [11, с. 101].

2.2 Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Північної Європи

У Великобританії електронна подача документів до суду стала можливою в експериментальному порядку з червня 2009 року в Адміралтейському (морському) та Торговому судах, а також у Лондонському Промисловому і Торговому суді при Королівському суді (Commercial and London Mercantile Courts at the Royal Court of Justice). Використання інформаційних технологій у судах Великобританії регулюється Правилами цивільного судочинства (Civil Procedure Rules) та Практичним керівництвом до цих Правил. Подача документів здійснюється одночасно в паперовій та електронній формах (у форматі PDF).

Однією з цікавих ініціатив щодо впровадження системи електронного судочинства у Великобританії була пропозиція створення онлайн суду її Величності (Her Majesty's Online Court) [12, с. 6–7]. Ця ідея була розвинута суддею Верховного суду Великобританії Лордом Брігсом і перетворена в Огляд структури судів, що включав створення Суду онлайн рішень із юрисдикцією розглядати цивільні спори з ціною позову від 10 000 фунтів стерлінгів, з поетапним збільшенням максимального порогу до 25 000 фунтів стерлінгів [13, с. 118–120].

У Латвії згідно з Законом про судову владу, судова інформаційна система країни є державною інформаційною системою, розробленою урядом Латвії через Міністерство юстиції. Основною метою цієї системи є автоматизація діловодства в судовому процесі, що включає реєстрацію справ, обробку та збереження даних, оперативний моніторинг стану справи, ефективний обмін інформацією між судами та іншими організаціями, а також автоматичну підготовку статистичних звітів.

Єдина централізована судова інформаційна система Латвії була створена в 1998 році та впроваджена в 1999 році. Вона підтримується та розвивається Судовою адміністрацією Латвії й нещодавно була перенесена на нову платформу в рамках проекту E-case (Електронна справа). Ця система використовується всіма судами Латвії, включаючи окружні, апеляційні суди та Верховний Суд.

Розподіл справ у судовій інформаційній системі може здійснюватись як автоматично, так і вручну (головою суду). Модуль розподілу був упроваджений у 2007 році, і нині справи розподіляються відповідно до «Наказу про основні принципи спеціалізації та визначення навантаження суддів», затвердженого Радою суддів у 2016 році.

Основні принципи цієї системи включають: спеціалізацію суддів на одному або кількох типах проваджень (цивільному, кримінальному, адміністративному або за адміністративними правопорушеннями), з визначенням спеціалізації у відсотках (максимум 100%). Справи класифікуються як спеціалізовані, неспеціалізовані або пропорційно розподілені. При цьому враховується навантаження

на суддю, можливе встановлення «верхнього кордону розподілу» для обмеження максимального числа справ на одного суддю за день, а також можливість відмічати відсутність судді, щоб не розподіляти справи на нього/неї в період відсутності.

Система інтегрована з рядом реєстрів, включаючи Державний єдиний комп'ютеризований земельний реєстр, інформаційну систему паспортів та міграційних даних, кадастрову інформаційну систему, інформаційну систему Департаменту пенітенціарної служби, інформаційну систему Управління безпеки дорожнього руху, Реєстр юридичних осіб та інші відповідні реєстри [14, с. 58–63].

У Литві вся інформація про судові справи зберігається в централізованій інформаційній системі всіх судів, відомій як ЛІТЕКО. Ця система була впроваджена в 2004 році і з того часу підтримується та постійно оновлюється Національною судовою адміністрацією.

Система ЛІТЕКО включає кілька ключових модулів: реєстрацію, управління та зберігання електронної інформації та документів, державний реєстр судових рішень, автоматичне формування судової статистики та звітів, зберігання аудіо-записів судових засідань, пошук документів і даних для судового процесу, публікацію інформації про діяльність суду та графіки слухань, автоматичний розподіл справ, державний портал електронних послуг, а також обмін інформацією між установами.

Згодом у 2011 році, в рамках реалізації національної стратегії, Національна судова адміністрація Литви розпочала проєкт з розвитку електронних послуг у судах. Як результат, 1 липня 2013 року був запущений портал державних електронних послуг судів (ЕРР), що функціонує як окремий модуль системи ЛІТЕКО.

Між 2015 і 2017 роками ЛІТЕКО була інтегрована з 14 інформаційними системами та реєстрами інших установ, таких як Асоціація адвокатів Литви, Управління місць позбавлення волі, Судова виконавча служба, Реєстр резидентів, Реєстр юридичних осіб, Реєстр адвокатів, Реєстр заповітів тощо. Під час цих розробок були вирішені операційні питання: покращено швидкість роботи системи, оптимізовано бізнес-процеси та додано нові функціональні можливості для ефективного управління даними про судові справи. В результаті всі зацікавлені сторони мають можливість отримувати інформацію про хід розгляду справи. Окрім того, було створено нове вдосконалене технологічне рішення ЛІТЕКО2.

У січні 2017 року Судова рада Литви затвердила Стратегічні засади розвитку литовської судової системи, один із семи напрямків яких присвячений розробці ІТ-інструментів, що сприяють ефективному здійсненню правосуддя [14, с. 13–17].

У свою чергу, Естонія відзначається однією з найефективніших судових систем у світі завдяки повній автоматизації судових процесів та використанню електронної комунікації, що отримало назву електронного правосуддя. Розвиток електронного судочинства в Естонії обумовлений потребою інтегрувати незалежні сховища даних. Проєкт «Електронна справа» забезпечує обмін інформаці-

єю між різними інформаційними системами, такими як поліція, прокуратура, суди, установи виконання покарань, органи пробації, податкові органи, митниця, адвокати та громадяни. Завдяки цьому проєкту дані вводяться лише один раз, а комунікація між сторонами відбувається в електронному вигляді, що дозволяє зекономити час і ресурси. «Електронна справа» отримала відзнаку Європейської премії «Кришталеві ваги правосуддя 2014» за інноваційний підхід, що сприяє підвищенню ефективності правосуддя.

Публічний портал «Електронної справи» надає громадянам можливість ініціювати цивільні, адміністративні або виконавчі провадження, а також справи про кримінальні проступки. Через цей портал можна стежити за перебігом проваджень, подавати документи та брати участь у процесах. «Електронна справа» є інформаційною онлайн-системою, яка агрегує документи, що стосуються різних видів судових проваджень, та дозволяє здійснювати необхідні дії, вносити дані та обробляти їх. Система надає можливість сторонам справи та їх представникам подавати документи в електронному форматі й контролювати хід судових процесів.

Крім того, в Естонії функціонує інформаційна система суду (KIS), яка представляє собою сучасну платформу для управління інформацією в судах першої та другої інстанцій, а також у Верховному Суді. KIS є єдиною інформаційною системою для всіх видів судових проваджень. Система розроблена за допомогою технологій C# та NET framework і працює на базі даних MSSQL, інтегруючись з іншими системами через захищений протокол обміну даними X-Road. Вона дозволяє реєструвати судові справи, засідання та рішення, автоматично розподіляти справи між суддями, створювати повістки, публікувати судові рішення на офіційному сайті та збирати метадані. Конфіденційні дані та документи доступні лише суддям і співробітникам суду, які безпосередньо займаються справою.

Останнім значним досягненням в естонській системі електронного правосуддя є проєкт «Цифрова судова справа», що має на меті запровадження повністю безпаперових судових проваджень. Цей проєкт забезпечив додаткові функціональні можливості для суддів і юристів, такі як систематизація і фільтрація документів, групова робота з ними, коментарі, цифрові посилання між документами, а також функції копіювання та вставлення тексту.

Для управління розвитком інформаційних технологій та визначенням пріоритетів у судовій системі Естонії був створений керівний комітет, який офіційно має статус дорадчого органу генерального директора. Генеральний директор несе особисту відповідальність за питання, пов'язані з інформаційними технологіями перед Радою судів [14, с. 21–26].

Фінляндія почала впроваджувати електронні судові системи в середині 2000-х років. Основною метою було зменшення паперових документів та прискорення судових процедур. Перші кроки були зроблені в рамках загальноєвропейських ініціатив, таких як програма e-Codex, яка спрямована на забезпечення взаємодії між судовими системами різних країн ЄС.

Фінське законодавство передбачає кілька актів, що регулюють електронне судочинство. Основними документами є Закон про судові справи (Oikeudenkäymiskaari) [15] та Закон про електронний документообіг (Sähköinen asiakirjakäsittely) [16]. Ці акти визначають правила використання електронних документів, їх юридичну силу та вимоги до безпеки.

У Фінляндії електронне судочинство реалізується через кілька ключових компонентів: 1) електронний портал суду: цей портал дозволяє сторонам подавати документи онлайн, отримувати доступ до матеріалів справи та слідкувати за ходом розгляду; 2) системи управління справами: автоматизують облік і реєстрацію справ, а також планування судових засідань; 3) електронні засідання: забезпечують можливість проведення слухань через відеоконференції, що є особливо корисним для учасників, які перебувають на відстані [17, с. 59].

2.3 Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Західної Європи

В Австрії реалізовано програму автоматизації процесів у системі правосуддя, яка підтримує всі суди та прокуратури у веденні реєстрів більше ніж 66 різних типів проваджень. Деякі з цих проваджень, такі як процедура платіжного доручення, повністю автоматизовані: судові рішення видаються автоматично та надсилаються централізованою поштовою службою. Документи та рішення передаються через систему електронної передачі юридичних повідомлень, а судовий збір стягується безготівковим платежем.

В Австрії також функціонує програма EliAs, яка є інтегрованим електронним інструментом для прокурорів. Це IT-рішення покликане спростити адміністрування матеріалів справ під час попереднього розслідування, замінюючи значну кількість паперових документів електронними аналогами.

Крім того, Австрія стала першою країною, яка ще в 1990 році впровадила електронну передачу юридичних повідомлень, на рівні з поданням документів у друкованій формі. Система електронної передачі юридичних повідомлень забезпечує електронний документообіг та автоматичне отримання детальної інформації по справах через IT-застосунки правосуддя, що дозволяє прогнозовано скоротити потребу в 130 працівниках і здійснювати подальшу оптимізацію шляхом збільшення використання електронної передачі.

У 1999 році в Австрії було запроваджено «магістраль даних системи правосуддя», яка дозволяє електронне обслуговування процесуальних документів у режимі зворотного зв'язку, що забезпечило щорічну економію на оплаті поштових відправлень на суму понад 12 млн євро.

З 2007 року електронна передача юридичних повідомлень була перенесена на технологію веб-сервісів з використанням MTOM. Доступ до системи забезпечується через захищені SSL-з'єднання та сертифікати, що дозволяє надсилати докази у форматі PDF/A разом із супутніми даними в XML-форматі. Починаючи

з 2009 року суди та прокуратури Австрії можуть передавати рішення, стенограми та інші документи у вигляді PDF-файлів через електронну передачу юридичних повідомлень [14, с. 67–75].

Іншим прикладом країни, чий досвід упровадження електронного судочинства заслуговує на особливу увагу в контексті проведеного аналізу, є Німеччина. Основним інструментом, що забезпечує функціонування електронного правосуддя в Німеччині, є система Електронна судова та адміністративна поштова скринька (EGVP). Для використання цієї системи користувачам необхідно встановити спеціалізовану програму «Електронна судова та адміністративна поштова скринька» на свій комп'ютер. Ця програма є безкоштовною й доступна для завантаження з офіційних веб-сайтів. Вона є результатом успішної адміністративної реформи й підтримує реалізацію нових положень німецького законодавства в галузі електронного правосуддя.

Згідно з німецьким законодавством науково-технічні засоби зв'язку повинні забезпечувати ефективний документообіг правової інформації між громадянами та державними органами. Система EGVP надає користувачам такі функції, як доступ до судових ресурсів 24/7, надійне передавання даних із використанням криптографічних методів, захищений зв'язок, можливість електронної обробки файлів, автоматичні електронні сповіщення, а також підтримку всіх акредитованих карток підпису. Таким чином, електронна система документообігу доповнює традиційні паперові процеси, забезпечуючи їх ефективніше й зручніше функціонування [18].

2.4 Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Східної Європи

Аналізуючи досвід європейських країн у сфері впровадження електронного судочинства, варто звернути увагу на досягнення польської системи правосуддя. Польська система є однією з найбільш близьких до української в контексті організаційно-правового забезпечення судочинства серед країн Європейського Союзу [19, с. 136]. Важливим етапом євроінтеграційного процесу для польської судової системи стало створення єдиного електронного суду в Любліні, який має юрисдикцію на всій території Польщі, незалежно від місця проживання чи реєстрації сторін [20]. Цей суд розглядає цивільні справи в режимі електронних процедур, тобто через Інтернет. Регулювання електронного розгляду справ відбувається відповідно до розділу VIII «Електронне наказне провадження» Цивільного процесуального кодексу Республіки Польща. Кодекс передбачає, що справа може бути розглянута в електронній формі лише у випадку, якщо позивач вибирає подання позову електронним шляхом. Згідно з § 2 ст. 505–30 цього кодексу, дії суду, судового секретаря та учасників процесу реєструються виключно в інформаційно-телекомунікаційній системі, а дані, отримані в результаті цих дій, підтверджуються електронним підписом [21].

У свою чергу, цікавим є досвід Республіки Молдова в сфері судових інформаційних систем. Вона представляє собою автоматизовану інформаційну платформу, що об'єднує ресурси, інформаційні технології та методики. Головною метою цієї системи є реєстрація, обробка та використання інформації щодо судових справ з моменту їх реєстрації до архівування та публікації. Система також слугує основною платформою для управління Реєстром судових справ і надає актуальну інформацію органам державного управління, фізичним і юридичним особам відповідно до законодавства Республіки Молдова.

Основні компоненти судової інформаційної системи Республіки Молдова включають: 1) інтегровану систему розгляду справ, яка представляє собою комплексне IT-рішення для автоматизації документації, здійснення нагляду та контролю за електронним управлінням матеріалами справ та іншими процесуальними документами, що видаються судом; 2) IT-систему «E-JUDICIAL FILE», що забезпечує автоматизоване подання клопотань до суду та електронну розсилку документів справи; 3) національний портал судів загального права (PNIJ), що функціонує як єдине джерело доступу до загальнодоступної інформації про діяльність судів; 4) інформаційну систему забезпечення проведення судових засідань (SIAS), яка включає відеоконференції, аудіо- та відеозаписи судових засідань із застосуванням периферійного обладнання та спеціального програмного забезпечення для запису [14, с. 29–31].

2.5 Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Південної Європи

В Італії управління судовою системою здійснюється Міністерством юстиції та Судовою радою. Міністерство юстиції відповідає за нагляд за судовими послугами, включаючи управління персоналом та розвиток інформаційних технологій. Судова рада займається питаннями статусу суддів і прокурорів, а нещодавно також взяла на себе функції організації судів та прокуратур.

Електронне правосуддя в Італії демонструє значну різноманітність з помітними відмінностями між цивільним і кримінальним провадженнями. Так, у цивільних справах переважає цифровий формат провадження. Офіційні документи зберігаються в електронному вигляді, тоді як паперові документи використовуються як допоміжний засіб для деяких процедур. На противагу цьому в кримінальних справах основна частина проваджень ведеться в паперовому форматі з цифровими документами, що виконують допоміжну роль для осіб, залучених до справи.

Для проведення цивільних і кримінальних слухань застосовуються різні технології. Для відеоконференцій використовуються платформи, такі як MS Teams, а аудіо- та відеозаписи дозволяють вести протоколи під час слухань. У цивільних справах судді часто використовують програму для розпізнавання мови, таку як Dragon, для складання проєктів судових рішень без залучення секретарів [14, с. 39–40].

В Іспанії відповідальність за здійснення правосуддя розподілена між Міністерством юстиції, Судовою радою та 12 автономними громадами. Така фрагментована структура управління ускладнює розвиток електронного правосуддя в країні. Хоча Іспанія досягла певних успіхів у розробці ефективних платформ для електронного правосуддя, фрагментація вплинула на характер і результати інвестицій у цю сферу. Аналіз інвестицій в електронне правосуддя в Іспанії надає корисну інформацію для розуміння особливостей його розвитку та наслідків, зумовлених фрагментованою системою правосуддя.

Перше законодавче регулювання, яке заклало основу для більш інтегрованої електронної судової системи в Іспанії, було ухвалене у 2007 році. Це законодавство регулює використання та функціональні можливості системи LexNet, прийнятої Міністерством юстиції для доставки повісток і обміну процесуальними документами. У 2011 році парламент Іспанії затвердив загальні рамки для використання сучасних інформаційних технологій у правосудді, включаючи електронну подачу документів. Тією ж постановою було засновано Національний технічний комітет (Comité Técnico Estatal de Administración Judicial Electrónica, СТЕАЖЕ), який відповідає за розвиток електронного правосуддя й координацію відповідних проєктів. Це заклало необхідну правову основу для розвитку електронного правосуддя в складній інституційній судовій системі [22].

У 2015 році парламент Іспанії ухвалив закон, що зобов'язує використання електронного подання документів у всіх судових розглядах. Стаття 230 Закону про судову систему вимагає від судів використання всіх доступних технологічних систем для своєї діяльності, при цьому електронні документи мають юридичну силу за умови, що технічні засоби забезпечують їх достовірність і цілісність. Підзаконні акти визначають випадки та технології для забезпечення цих вимог, а також регламентують обов'язкове використання систем суддями та прокурорами. У 2018 році Судова рада видала наказ, який встановлює організаційно-технічні вимоги для обов'язкового використання системи електронного правосуддя, судових систем і електронних картотек, а також визначає вимоги до підготовки кадрів і перевірки відповідності технічним і функціональним вимогам [23].

Незважаючи на те, що більшість іспанських судів користуються системою LexNet, ця система не є загальнонаціональною. Автономні громади, такі як Кантабрія, Каталонія та Наварра, створили власні системи електронного документообігу (Avantius, JustiziaSip і Justicia.cat), які відповідають місцевим нормативним вимогам. LexNet забезпечує електронне подання документів для Міністерства юстиції та інших автономних громад, таких як Андалусія, Арагон, Астурія, Канарські острови, Каталонія (тільки для надсилання повідомлень), Галісія, Ла-Ріоса, Мадрид і Валенсія.

Таким чином, іспанська система електронного правосуддя охоплює дев'ять автономних систем. У цих умовах інтеграція та стандартизація цих систем є складною задачею. Незважаючи на існування загальної правової бази, яка дозволяє

електронний документообіг і робить його обов'язковим з 2015 року, продовжують діяти кілька різних систем. Більшість судів використовують LexNet, але в деяких судах застосовуються інші системи електронного документообігу. Таким чином, системи електронного подання документів в Іспанії варіюються в залежності від регіону [22]. Для вирішення цих проблем Судова рада Іспанії встановила мінімальні вимоги до сумісності програмних платформ і провела тести для перевірки відповідності систем мінімально необхідним стандартам.

2.6 Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах, що частково розташовані в Європі

У Грузії впровадження системи електронного судочинства розпочалося в 2017 році, коли було розроблено та затверджено Стратегію судової влади та План дій на 2017–2021 роки. Цей стратегічний документ визначає конкретні напрямки діяльності Вищої ради правосуддя та забезпечує подальший розвиток судової системи через реалізацію заздалегідь запланованих заходів.

Розробка Стратегії та Плану дій була здійснена Стратегічним комітетом, створеним спеціально для цього процесу, у рамках зобов'язань за Угодою про асоціацію між Грузією та Європейським Союзом. Вони включають п'ять основних стратегічних напрямків: незалежність і неупередженість суддів, забезпечення підзвітності правосуддя, підвищення якості правосуддя та професіоналізму, підвищення ефективності судової влади та забезпечення доступу до правосуддя [14, с. 91–93].

Особливу увагу в Стратегії приділено розвитку електронної системи судочинства, що передбачає запровадження спеціального плану розвитку в цій сфері. Судова система Грузії має довгострокове бачення розвитку ІТ-інфраструктури, спрямоване на забезпечення ефективності та доступності судів. Для цього в органах судової влади проведено комплексний аудит ІТ, який мав на меті формування ефективної політики, стратегічного документа та плану дій щодо інформаційних технологій.

Аудит охоплює різні аспекти, включаючи функціонування електронного ведення справ та виявлення технічних проблем, перешкоди для повного впровадження електронного розподілу справ і забезпечення публічності судових рішень через електронну систему.

Судова система Грузії використовує уніфіковану систему електронного ведення справ, що включає важливі програми та модулі для ефективного функціонування судової влади. Вся інформація про справи (процесуальні документи, інформація про учасників, процесуальні дії та події, аудіозаписи) зберігається в централізованій інформаційній системі, яка називається Електронна судова система Грузії.

У грузинських судах електронні справи обробляються за допомогою програми, що забезпечує накопичення інформації про цивільні, кримінальні та адміні-

стративні провадження у судах усіх інстанцій. Управління цією програмою здійснює Департамент загальних судів [14, с. 91–95].

У Туреччині впровадження електронного судочинства розпочалося на початку 2000-х років. Однією з ключових ініціатив стало створення Національної судової мережі (UYAP), яка була запущена в 2007 році. Ця система забезпечує електронний документообіг, автоматизацію процесів судочинства та зручний доступ до судових рішень для громадян [24]

Основні компоненти UYAP: 1) електронний документообіг – UYAP забезпечує електронне подання документів, що значно скорочує час на розгляд справ. Це дозволяє адвокатам, громадянам та судовим органам подавати й отримувати документи без необхідності фізичної присутності в суді. Електронний документообіг сприяє зменшенню паперової роботи та підвищенню ефективності судових процесів; 2) автоматизація процесів – UYAP автоматично генерує розклади засідань, повідомлення та інші документи, що дозволяє зменшити навантаження на суддів та адміністративний персонал, а також знижує ризик помилок, пов'язаних з людським фактором. Крім того, автоматизація процесів дозволяє швидше обробляти справи та зменшує час очікування для громадян; 3) доступ до інформації – UYAP надає громадянам можливість переглядати судові рішення, подавати запити та отримувати інформацію про стан їх справ онлайн. Це сприяє підвищенню прозорості судової системи та забезпечує громадянам легкий доступ до правової інформації. Крім того, система дозволяє адвокатам та іншим юридичним професіоналам зручно керувати своїми справами [25]

У Туреччині впровадження електронного судочинства регулюється рядом законів, серед яких: 1) закон про електронний документообіг, що регулює порядок електронного подання документів, їх зберігання та обробку. Він також визначає права й обов'язки сторін, що беруть участь у електронному судочинстві; 2) закон про інформаційні технології, який регулює використання інформаційних технологій у судовій системі, включаючи безпеку даних та захист особистої інформації [26].

2.7 Пропозиції щодо найбільш кращого досвіду для України

Упровадження систем електронного судочинства в різних європейських країнах показало різний рівень ефективності та зручності для користувачів. На основі аналізу цих систем, саме досвід Фінляндії, Іспанії та Естонії виглядає найбільш релевантним для запозичення Україною.

Фінляндія є прикладом успішного впровадження електронного судочинства завдяки акценту на прозорість і доступність судової системи для громадян. Така система дозволяє громадянам мати доступ до судових документів та рішень через інтернет, що підвищує довіру до судової системи та зменшує можливості для корупції, а інтеграція з державними реєстрами спрощує процедури та зменшує бюрократичні перешкоди. Для України досвід Фінляндії є корисним тим, що може

значно підвищити прозорість судових процесів, забезпечити громадянам легкий доступ до судових документів та рішень, що важливо для підвищення довіри до судової системи.

У свою чергу Іспанська система LexNet є прикладом централізованої платформи для електронного судочинства, яка об'єднує всі судові процеси в одному цифровому просторі. Вона дозволяє ефективно управляти справами, забезпечуючи легкий доступ до судових документів для всіх учасників процесу, а здійснення автоматизації багатьох процесів та електронного обміну документами знижують адміністративні витрати та прискорюють розгляд справ. Для України впровадження централізованої системи дозволить уникнути дублювання зусиль, зменшити адміністративні витрати та підвищити ефективність судової системи.

Досвід Естонії є корисним в аспекті широкої цифровізації де електронні сервіси використовуються на всіх рівнях державного управління, що сприяє зручності й ефективності, а електронні платформи значно скорочують час розгляду справ, забезпечуючи швидкий доступ до правосуддя. Для України цей досвід є цінним тим, що забезпечує швидкий та зручний доступ до судових процесів, що підвищує ефективність судової системи та задоволеність громадян.

Поєднання найкращих практик Фінляндії, Іспанії та Естонії дозволить Україні створити ефективну, прозору та безпечну систему електронного судочинства. Прозорість фінської системи, централізація іспанської та широке впровадження електронних сервісів естонської системи забезпечать зменшення корупції, підвищення ефективності судових процесів та довіри громадян до судової системи.

Таким чином, Україна може запозичити ці елементи, щоб створити систему, яка відповідатиме потребам сучасного суспільства та сприятиме розвитку правової держави.

ВИСНОВКИ

У цій статті було проведено всебічний аналіз досвіду впровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Європи, що охоплює різні регіони континенту. Нормативно-правова база, яка регулює впровадження таких систем, є ключовим фактором у забезпеченні їх ефективного функціонування. У дослідженні було розглянуто специфіку законодавчих актів, які сприяють розвитку електронного судочинства, що дозволяє зрозуміти їх переваги та виклики.

Досвід країн Північної Європи, зокрема Великобританії, Латвії, Литви, Естонії та Фінляндії, демонструє високий рівень інтеграції технологій у судову систему, що сприяє підвищенню прозорості й ефективності судочинства. Наприклад, Великобританія та Фінляндія активно впроваджують електронні засоби для подачі документів та проведення судових засідань у режимі відеоконференцій.

Країни Західної Європи, такі як Австрія та Німеччина, мають добре розвинені електронні системи, що забезпечують автоматизацію багатьох процесів, зокрема обробку судових справ і доступ до судових рішень в онлайн-режимі.

Це сприяє зменшенню навантаження на суди та підвищенню швидкості розгляду справ.

Досвід країн Східної Європи, зокрема Польщі та Республіки Молдова, показує поступовий перехід до електронного судочинства, що вимагає подальшого вдосконалення технічної інфраструктури та підготовки кадрів. Польща вже зробила значні кроки в упровадженні електронного документообігу в судах, що дозволяє прискорити процеси судового розгляду.

Країни Південної Європи, такі як Італія та Іспанія, також активно впроваджують електронні судові системи, які сприяють зменшенню бюрократії та підвищенню доступності правосуддя. Зокрема, Іспанія використовує систему LexNet, яка забезпечує безпечний обмін документами між учасниками судового процесу.

Країни, що частково розташовані в Європі, такі як Грузія та Туреччина, демонструють значний прогрес у розвитку електронного судочинства. Грузія активно використовує електронні ресурси для покращення доступу до судових послуг, а Туреччина впроваджує нові технології для підвищення ефективності роботи судів.

Таким чином, досвід європейських країн у впровадженні та функціонуванні систем електронного судочинства свідчить про їх здатність адаптуватися до сучасних технологічних викликів та забезпечувати ефективне правосуддя. Різні підходи до нормативно-правового регулювання, технічної інфраструктури та організації процесів показують, що кожна країна має свої особливості та виклики, але загальна тенденція свідчить про позитивний вплив електронних систем на судову систему.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Стаття має значну наукову цінність завдяки кільком важливим аспектам. По-перше, вона здійснює систематизацію великої кількості інформації щодо нормативно-правових актів та практичного впровадження систем електронного судочинства в різних європейських країнах. Це дозволяє виявити як загальні тенденції, так і специфічні особливості кожної з країн, що є важливим для глибшого розуміння процесів, що відбуваються в цій сфері. По-друге, стаття містить порівняльний аналіз, який допомагає виявити ефективні практики та проблемні аспекти, що можуть бути корисними як для України, так і для інших країн при впровадженні подібних систем. Аналіз дозволяє визначити, які підходи є найбільш результативними, а які потребують удосконалення, що є важливим для вдосконалення електронного судочинства на міжнародному рівні. По-третє, на основі проведеного аналізу стаття надає конкретні рекомендації, які можуть бути застосовані законодавцями, судовими органами та іншими зацікавленими сторонами для покращення функціонування електронного судочинства. Ці рекомендації сприяють упровадженню найбільш ефективних практик і покращенню процесів у судовій системі.

- [10] European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 29.07.2024).
- [11] Паскар А. Л. Електронне судочинство: європейські стандарти vs українські реалії. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV міжнар. наук.-прак. конф. (м. Чернівці, 16 жовт. 2020 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. орг. суд. та прав. органів, Нім.-укр. об'єднання юристів. Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 100–102.
- [12] Online Dispute Resolution Advisory Group. Online Dispute Resolution for Low Value Civil Claims: Report. 2015. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2015/02/Online-Dispute-Resolution-Final-Web-Version1.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).
- [13] Lord Justice Brigs. Civil Courts Structure Review: Final Report. Judiciary of England and Wales. 2016. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/07/civil-courts-structure-review-final-report-jul-16-final-1.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).
- [14] Управління судовими інформаційними системами: міжнародний досвід. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fa/a5e/c73/5faa5ec73c202992255267.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).
- [15] Закон Фінляндії про судові справи (Oikeudenkäymiskaari). URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1734/17340004000?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Oikeudenk%C3%A4ymiskaari> (дата звернення: 29.07.2024).
- [16] Закон Фінляндії про електронний документообіг (Sähköinen asiakirjakäsittely). URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030013> (дата звернення: 29.07.2024).
- [17] Kettunen P. Digital Transformation in the Finnish Judiciary: A Study on the Adoption of E-Court Systems. *Finnish Law Review*. 2023. №42(1). P. 55–78.
- [18] Elektronisches gerichts- und verwaltungspostfach. Офіційний сайт EGVP. URL: http://www.egvp.de/beh_allgemeine_info/index.php (дата звернення: 29.07.2024).
- [19] Дубенко О. М. Закордонний досвід та напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №3. С. 133–139.
- [20] Качурінер В. Л., Пахлеванзаде А. Аналіз європейського досвіду та європейських стандартів щодо організації судової влади в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №9. С. 558–561.
- [21] Kodeks postępowania cywilnego. Wersja od: 15 kwietnia 2023 r. do: 21 maja 2023 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-cywilnego-16786199> (дата звернення: 29.07.2024).
- [22] Real Decreto 1065/2015, de 27 de noviembre, sobre comunicaciones electrónicas en la Administración de Justicia en el ámbito territorial del Ministerio de Justicia y por el que se regula el sistema LexNET. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-12999> (дата звернення: 29.07.2024).
- [23] Ley 18/2011, de 5 de julio, reguladora del uso de las tecnologías de la información y la comunicación en la Administración de Justicia. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-11605> (дата звернення: 29.07.2024).

- [24] Dr. Fatih ULAŞAN The possibility of using artificial intelligence for turkish administrative jurisdiction. URL: <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2023/10/THE-POSSIBILITY-OF-USING-ARTIFICIAL-INTELLIGENCE-FOR-TURKISH-ADMINISTRATIVE-JURISDICTION.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).
- [25] Turkish e-justice project «UYAP». URL: <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/Turkish%20eJustice%20project%20%27UYAP%27.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).
- [26] Т.с. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat bilgi sistemi. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/> (дата звернення: 29.07.2024).

REFERENCES

- [1] Hadetska, Z. M., & Shtabrat, A. I. (2021). Implementation of electronic justice systems. *Efficient economy*, 1. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8510>.
- [2] Demchenko, I. P. (2019). Electronic justice: foreign experience and Ukrainian perspectives. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 4, 92–99.
- [3] Rabinovich-Einy, O., & Katsh, E. (2017). The New New Courts. *American University Law Review*, 67(1), 165–215.
- [4] Tsuvina, T. A. (2020). Online courts and online dispute resolution in the context of the international standard of access to justice: international experience. *Problems of legality*, 149, 62–79.
- [5] Tkachenko, M. M. (2020). Regulatory and legal support of electronic justice: European experience and lessons for Ukraine. *European perspectives*, 2, 82–89.
- [6] Kushakova-Kostytska, N. V. (2013). Electronic justice: Ukrainian realities and foreign experience. *Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 103–109.
- [7] Committee on Legal Affairs and Human Rights, Resolution 2081 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Access to justice and the Internet: potential and challenges». (2015). Retrieved from <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbnvveG1sL1hSZWYyVWdJLURXLWV4dHIuYXNwP2ZpbGVpZD0yMjI4MyZsYW5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdC9QZGYyWFJlZi1XRClBVC1YUWYUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPTIyMjgz>.
- [8] Kalancha, I. (2015). International experience of using the electronic segment in the criminal procedural activity of the court. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 6(16), 224–228.
- [9] European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2017). Guidelines on How to Drive Change towards Cyberjustice: Stock-taking of Tools Deployed and Summary of Good Practices. As adopted at the 28th meeting of the CEPEJ on 7 December 2016. Retrieved from <https://edoc.coe.int/en/efficiency-of-justice/7501-guidelineson-how-to-drive-change-towards-cyberjustice-stock-taking-of-tools-deployed-and-summary-of-good-practices.html>.
- [10] European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). Retrieved from <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>.
- [11] Paskar, A. L. (2020). Electronic justice: European standards vs Ukrainian realities. *Modern challenges and actual problems of judicial reform in Ukraine: materials of the*

- IV International. science-practice conf. (Chernivtsi, October 16, 2020) / Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi. national University named after Yu. Fedkovych, Nat. law University named after Yaroslav the Wise, cafe org. court. and rights bodies, German-Ukrainian association of lawyers. Kyiv: BAITE, 100–102.
- [12] Online Dispute Resolution Advisory Group (2015). Online Dispute Resolution for Low Value Civil Claims: Report. Retrieved from <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2015/02/Online-Dispute-Resolution-Final-Web-Version1.pdf>.
- [13] Lord Justice Briggs (2016). Civil Courts Structure Review: Final Report. Judiciary of England and Wales. Retrieved from <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/07/civil-courts-structure-review-final-report-jul-16-final-1.pdf>.
- [14] Management of judicial information systems: international experience. Retrieved from <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fa/a5e/c73/5faa5ec73c202992255267.pdf>.
- [15] The Finnish Courts Act (Oikeudenkäymiskaari). Retrieved from <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1734/17340004000?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Oikeudenk%C3%A4ymiskaari>.
- [16] The Finnish Law on Electronic Document Management (Sähköinen asiakirjakäsittely). Retrieved from <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030013>.
- [17] Kettunen, P. (2023). Digital Transformation in the Finnish Judiciary: A Study on the Adoption of E-Court Systems. *Finnish Law Review*, 42(1), 55–78.
- [18] Elektronisches gerichts- und verwaltungspostfach. Ofitsiyni sait EGVP. Retrieved from http://www.egvp.de/beh_allgemeine_info/index.php (data zvernennia: 29.07.2024).
- [19] Dubenko, O. M (2022). Foreign experience and directions for improvement of administrative and legal support of administrative proceedings. *South Ukrainian legal journal*, 3, 133–139.
- [20] Kachuriner, V. L., & Pakhlevanzade, A. (2022). Analysis of European experience and European standards regarding the organization of the judiciary in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 9, 558–561.
- [21] Kodeks postępowania cywilnego. Wersja od: 15 kwietnia 2023 r. do: 21 maja 2023 r. Retrieved from <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-cywilnego-16786199>.
- [22] Real Decreto 1065/2015, de 27 de noviembre, sobre comunicaciones electrónicas en la Administración de Justicia en el ámbito territorial del Ministerio de Justicia y por el que se regula el sistema LexNET. Retrieved from <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-12999>.
- [23] Ley 18/2011, de 5 de julio, reguladora del uso de las tecnologías de la información y la comunicación en la Administración de Justicia. Retrieved from <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-11605>.
- [24] Dr. Fatih ULAŞAN The possibility of using artificial intelligence for turkish administrative jurisdiction. Retrieved from <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2023/10/THE-POSSIBILITY-OF-USING-ARTIFICIAL-INTELLIGENCE-FOR-TURKISH-ADMINISTRATIVE-JURISDICTION.pdf>.
- [25] Turkish e-justice project «UYAP». Retrieved from <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/Turkish%20eJustice%20project%20%27UYAP%27.pdf>.
- [26] T.c. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat bilgi sistemi. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/>.

В'ячеслав Станіславович Політанський

Кандидат юридичних наук, старший дослідник
Провідний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна

Viacheslav S. Politanskyi

Candidate of Law, Senior Researcher
Leading Researcher
Research Institute of State Construction and local self-government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Політанський В. С. Досвід упровадження та функціонування систем електронного судочинства в країнах Європи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 3. С. 15–37.

Suggested Citation: Politanskyi, V. S. (2024). Experience in the Implementation and Operation of Electronic Justice Systems in European Countries. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 15–37.

Стаття надійшла / Submitted: 05/07/2024

Доопрацьовано / Revised: 05/08/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Володимир Володимирович Решота

Львівська лабораторія прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування Національної академії
правових наук України
Львів, Україна

АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄС

Анотація. *Актуальність теми полягає в необхідності забезпечення ефективного захисту суб'єктивних публічних прав громадян в умовах євроінтеграції України та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Відповідність української системи адміністративної юстиції стандартам ЄС є важливим кроком у напрямку зміцнення правової держави та забезпечення верховенства права. Метою дослідження є виявлення взаємозв'язків між адміністративною юстицією та механізмом захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС. Дослідження спрямоване на визначення ролі адміністративної юстиції в забезпеченні верховенства права у сфері публічного управління та контролю за діяльністю органів державної влади й місцевого самоврядування. Для досягнення цієї мети використані методи порівняльного аналізу, системного підходу та аналізу правозастосовної практики. У результаті дослідження було встановлено, що адміністративна юстиція є невід'ємною частиною правової держави, яка забезпечує захист прав громадян від неправомірних дій органів влади. Виявлено, що інтеграція європейських стандартів адміністративної юстиції сприятиме підвищенню ефективності захисту прав громадян в Україні. Запровадження європейських стандартів вимагає вдосконалення законодавства та підвищення кваліфікації суддів для забезпечення відповідності європейським вимогам. Рекомендації включають необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, навчання та підвищення кваліфікації суддів і працівників адміністративних судів, а також активізацію наукових досліджень з метою розробки нових підходів до захисту суб'єктивних публічних прав громадян. Особливу увагу слід приділити адаптації законодавства України до стандартів ЄС, що забезпечить підвищення рівня правової захищеності громадян та зміцнить довіру до судової системи.*

Ключові слова: адміністративна юстиція, права людини, суб'єктивне публічне право, публічна адміністрація, адміністративне судочинство, Європейський Союз.

Volodymyr V. Reshota

*Lviv Laboratory of Human and Citizen's Rights
Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Lviv, Ukraine*

ADMINISTRATIVE JUSTICE AS A MECHANISM FOR PROTECTING SUBJECTIVE PUBLIC RIGHTS OF INDIVIDUALS IN UKRAINE AND THE EU

Abstract. *The relevance of the topic lies in the necessity to ensure effective protection of the subjective public rights of citizens in the context of Ukraine's European integration and the harmonization of national legislation with European standards. The compliance of the Ukrainian administrative justice system with EU standards is an important step towards strengthening the rule of law and ensuring the supremacy of law. The aim of the study is a detailed analysis of administrative justice as a mechanism for protecting human rights in Ukraine and the EU, as well as the examination of the functioning of different models of administrative justice. The research focuses on defining the role of administrative justice in ensuring legality in the field of public administration and controlling the activities of state and local government bodies. To achieve this goal, comparative analysis methods, a systematic approach, and the analysis of law enforcement practices were used. The study found that administrative justice is an integral part of the rule of law, providing protection of citizens' rights against unlawful actions by authorities. It was revealed that the integration of European administrative justice standards will enhance the effectiveness of citizens' rights protection in Ukraine. The implementation of European standards requires legislative improvements and the enhancement of judges' qualifications to meet European requirements. The recommendations include the necessity for further development of the legal framework, training and qualification enhancement for judges and administrative court staff, as well as the activation of scientific research aimed at developing new approaches to protecting the subjective public rights of citizens. Special attention should be paid to adapting Ukrainian legislation to EU standards, which will ensure an increased level of legal protection for citizens and strengthen trust in the judicial system.*

Keywords: *administrative justice, human rights, subjective public right, public administration, administrative adjudication, European Union.*

ВСТУП

Адміністративна юстиція є невід'ємною складовою функціонування демократичної правової держави, покликаної захищати суб'єктивні права та свободи громадян у сфері публічно-правових відносин. Головним завданням адміністративної юстиції є захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку державних органів, місцевих органів влади, їхніх посадових та службових осіб, а також інших суб'єктів, які здійснюють владні управлінські функції.

Визначальним для адміністративної юстиції є не лише предмет спору, а й те, що громадяни потребують найбільшого захисту від рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Для здійснення більшості своїх прав і свобод громадяни взаємодіють з державними та місцевими органами влади, а також з їхніми посадовими та службовими особами. З огляду на це демократична держава зобов'язана забезпечити громадянам захист від неправомірних дій, бездіяльності або незаконних рішень з боку суб'єктів владних повноважень. Такий захист є ключовим показником дотримання прав людини державою та надає громадянам можливість оскаржувати дії, бездіяльність чи рішення владних органів, забезпечуючи прозорість і підзвітність влади.

У системі державних органів, що забезпечують охорону та захист прав і свобод людини та громадянина від свавілля з боку державних і місцевих органів влади, важливу роль відіграє адміністративна юстиція, яка є «атрибутом демократичної правової держави» [1, с. 7–14], «доступним та ефективним інструментом захисту прав людини» [2, с. 48], «елементом механізму вирішення конфліктів між суб'єктами громадянського суспільства та державою» [3, с. 277–279], «гарантією захисту суб'єктивних прав» [4; 5] тощо.

Важливо наголосити, що адміністративна юстиція забезпечує захист публічних прав людини та громадянина за допомогою спеціально створеної системи незалежних органів, що мають на меті вирішити публічно-правові спори.

У науковій літературі під суб'єктивним правом розуміють «міру дозволеної поведінки особи, закріпленої в юридичних нормах. Це право характеризує певні можливості (свободи), які належать учаснику суспільного життя...» [6, с. 681].

Проблематика захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС є важливим і актуальним питанням з кількох причин:

1) удосконалення механізмів захисту прав і свобод людини. Адміністративна юстиція відіграє ключову роль у забезпеченні прав людини, особливо у сфері публічно-правових відносин, де громадяни можуть стикатися з порушеннями їх прав та свобод з боку органів публічної влади;

2) євроінтеграція України. У контексті інтеграції України до ЄС важливо, щоб система адміністративної юстиції України відповідала європейським стандартам. Це включає ефективний захист прав громадян та забезпечення справедливості у відносинах між громадянами та державою;

3) зміцнення довіри до судової системи. Адміністративна юстиція допомагає зміцнити довіру громадян до судової системи, забезпечуючи неупереджене й справедливе розв'язання спорів між громадянами та публічною владою;

4) забезпечення законності та прозорості в діяльності публічної адміністрації. Адміністративні суди здійснюють контроль за законністю дій та рішень органів, посадових та службових осіб державної влади і місцевого самоврядування;

5) захист від зловживань владою. Адміністративна юстиція забезпечує ефективний захист громадян від зловживань владою, неправомірних дій або безді-

ьяльності з боку органів державної влади та посадових осіб. Це важливо для запобігання корупції й забезпечення справедливості;

б) гармонізація правових систем України та ЄС. Дослідження й порівняння адміністративної юстиції в Україні та ЄС дозволяють виявити найкращі практики та сприяти гармонізації цих правових систем, що сприятиме покращенню правового середовища й підвищенню ефективності судового захисту громадян.

Розгляд адміністративної юстиції як механізму захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС є ключовим для забезпечення верховенства права, захисту прав і свобод громадян та зміцнення демократичних інституцій.

Проблематику адміністративної юстиції часто піднімали в наукових публікаціях вітчизняні дослідники, зокрема такі як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. А. Грицьак, І. Б. Коліушко, В. М. Кравчук, Є. Б. Кубко, Р. О. Куйбіда, О. В. Муза, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, Н. Б. Писаренко, М. І. Смокович, В. С. Стефанюк, М. М. Тищенко, Г. Й. Ткач, В. М. Шаповал, В. І. Шишкін та багато ін. У той же час питання захисту публічних прав людини, як і вся правова система України, динамічно змінюється й особливо в умовах необхідності гармонізації й уніфікації національного законодавства України до принципів, норм та стандартів *acquis* Європейського Союзу, що є необхідним для повноцінної інтеграції України в ЄС.

Проблематика суб'єктивних публічних прав не отримала ґрунтовного аналізу в працях вітчизняних дослідників. В юридичній науці питання суб'єктивного права є предметом дослідження переважно в контексті теорії прав людини, правового статусу особи тощо. Натомість категорії суб'єктивного права людини в контексті її взаємозв'язку з публічною владою, яка не лише повинна захищати такі права, а й створювати механізм усунення від порушень з боку органів публічної влади, приділено недостатньо уваги. Окремі питання суб'єктивних публічних прав досліджували В. Бевзенко, О. Заверуха, Б. Кістяківський, Р. Корнута, Т. Мацелик, Р. Мельник, О. Пасенюк, О. Синявська та ін. Зокрема, Б. О. Кістяківський наголошував, що гарантії прав і свобод особистості є основною умовою верховенства права. Дослідник вважав, що держава стає правовою тільки тоді, коли в ній утверджується принцип незалежного існування людської особистості, яка має пріоритет над державою [7, с. 203]. Вважаємо, що це підкреслює вагомість цієї категорії та необхідність проведення наступних наукових пошуків.

Метою статті є дослідити питання взаємозв'язків між адміністративною юстицією та механізмом захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення мети дослідження було застосовано різноманітні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний, індуктивний та дедуктивний, синтезу та аналізу, формально-логічний, системно-структурний

аналіз, функціональний та структурно-функціональний, порівняльний метод та ін., що дозволило всебічно проаналізувати предмет дослідження, виявити його сутнісні характеристики та взаємозв'язки, а також отримати науково обґрунтовані результати.

За допомогою діалектичного методу було виявлено причини виникнення та сутність адміністративної юстиції. Цей метод дозволяє дослідити адміністративну юстицію в контексті історичного розвитку, виявити внутрішні протиріччя та тенденції її розвитку. Завдяки діалектичному методу вдалося розкрити взаємозв'язок між адміністративною юстицією та іншими правовими інститутами, а також її роль у забезпеченні прав і свобод громадян.

Індуктивний та дедуктивний методи були використані для узагальнення емпіричних даних з тематики дослідження. Індуктивний метод дозволяє перейти від окремих фактів до загальних висновків, а дедуктивний – навпаки, від загальних положень до конкретних фактів. Використання цих методів дозволило систематизувати емпіричні дані, виявити закономірності та тенденції розвитку адміністративної юстиції, а також узагальнити результати дослідження.

Метод синтезу був застосований для аналізу сутності адміністративної юстиції та категорії суб'єктивних публічних прав. Синтезуючи різні аспекти досліджуваної проблеми, вдалося створити цілісне уявлення про адміністративну юстицію як правовий інститут, що забезпечує захист суб'єктивних публічних прав громадян. Метод синтезу також дозволив об'єднати різні наукові підходи та точки зору, створивши єдину концепцію адміністративної юстиції.

Метод аналізу був використаний для вивчення складових механізму захисту публічних прав громадян. За допомогою методу аналізу вдалося розкрити специфіку адміністративної юстиції як механізму захисту прав громадян та визначити її місце в системі національного правосуддя.

Системний метод був застосований для визначення складових адміністративної юстиції, що включає як судові, так й квазісудові установи, що мають на меті розглянути та вирішити публічно-правовий спір. Використання системного методу дозволило комплексно підійти до вивчення адміністративної юстиції та розкрити її багатогранність.

Функціональний метод був використаний для виявлення значення адміністративної юстиції для гарантування суб'єктивних прав громадян через аналіз її функцій. Функціональний підхід дозволив дослідити, які саме функції виконує адміністративна юстиція в системі правосуддя, як вони реалізуються на практиці, а також яке значення вони мають для захисту прав і свобод громадян. Завдяки функціональному методу вдалося розкрити практичну цінність адміністративної юстиції та її роль у забезпеченні законності й справедливості.

Структурно-функціональний метод був використаний для вивчення організаційної структури адміністративної юстиції. Цей метод дозволив дослідити, як організована адміністративна юстиція, які органи її складають, які функції вони

виконують, а також як взаємодіють між собою. Використання структурно-функціонального методу дозволило виявити сильні та слабкі сторони організаційної структури адміністративної юстиції, а також визначити напрямки її вдосконалення.

Порівняльний підхід дозволив виявити спільні риси та відмінності між адміністративною юстицією в Україні та Європейському Союзі, а також визначити, які елементи європейського досвіду можуть бути використані для вдосконалення національної системи адміністративної юстиції. Завдяки порівняльному методу вдалося виявити кращі практики та розробити рекомендації для реформування та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні.

Таким чином, методологія дослідження базується на комплексному використанні різноманітних загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Це дозволило всебічно дослідити адміністративну юстицію, виявити її сутність, функції та роль у системі правосуддя, а також розробити рекомендації для її вдосконалення в Україні з урахуванням європейського досвіду.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Адміністративна юстиція є невід'ємним елементом функціонування демократичної правової держави. Її головне завдання полягає в захисті суб'єктивних прав і свобод громадян, що виникають у сфері публічно-правових відносин. Вона служить ефективним механізмом забезпечення законності в публічному управлінні та здійснює нагляд за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Окрім цього, адміністративна юстиція сприяє формуванню довіри громадян до державних інституцій, забезпечуючи їх захист від свавілля та неправомірних дій чиновників. Вона також відіграє важливу роль у зміцненні принципів верховенства права й забезпечує прозорість та відповідальність державного управління.

Педько Ю. С. наголошує, що адміністративна юстиція є гарантією захисту публічних прав громадян і «спирається на матеріальні та процесуальні норми адміністративного права як галузі публічного права» [8, с. 13, 14]. Дійсно, призначення адміністративної юстиції спрямовано на вирішення публічно-правових спорів, здійснення захисту прав і свобод людини саме в публічно-правовій площині. З огляду на це необхідно з'ясувати суть і значення таких категорій як «адміністративна юстиція» та «суб'єктивне публічне право» з метою розкриття їх взаємозв'язку.

Суб'єктивне право громадянина характеризується ознакою публічності [7, с. 202]. Це проявляється не лише в тому, що держава повинна створювати механізм захисту та відновлення порушеного права, адже це стосується й «приватно-правових прав», але й у тому, що суб'єктивні публічні права виникають у сфері державного управління та місцевого самоврядування (публічного управління), наприклад, можливість впливати на управлінські процеси, брати участь

у державній і суспільно-політичній діяльності, користуватися правами й свободами, передбаченими Конституцією та законами України, а також оскаржувати дії, рішення або бездіяльність органів влади та їх посадових осіб у судовому чи адміністративному порядку.

Важливо наголосити, що адміністративна юстиція на відміну від адміністративно-деліктних органів не має на меті притягнути особу до адміністративної відповідальності, не зважаючи на використання в назві основних кодифікованих актів у цих галузях терміну «адміністративний». Адже Кодекс України про адміністративні правопорушення тяжіє ближче до кримінального законодавства, ніж до Кодексу адміністративного судочинства України. Водночас і досі трапляються публікації, які ототожнюють адміністративне судочинство чи адміністративний (судовий) процес з провадженням у справі про адміністративне правопорушення [9, с. 98].

Нормативного визначення поняття «адміністративна юстиція» не має, що дозволяє трактувати його по-різному. Так, Кодекс адміністративного судочинства України у ст. 4 містить визначення поняття «адміністративне судочинство» як діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому цим Кодексом [10]. Проте у деяких європейських державах завдання з вирішення публічно-правових спорів покладено не на адміністративні суди, а на інші установи, які навіть можуть не бути складовою системи правосуддя, а тому отримали назву «квазісудові», зокрема в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, а також в Ірландії. Квазісудові установи не є складовою системи правосуддя, проте вони виконують певні функції з вирішення публічних спорів, що визначає їхню назву. Це зумовлює необхідність провести класифікацію та розмежування моделей адміністративної юстиції.

Основним критерієм класифікації моделей адміністративної юстиції вважають приналежність країни до певного типу правової системи [2, с. 49]. Проте, на нашу думку, цей критерій не є єдиним, адже на формування відповідної моделі чи підмоделі адміністративної юстиції впливає багато інших факторів. Так, у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії вирішення публічно-правових спорів здебільшого покладається на трибунали, які, переважно, мають особливий статус, а їхні члени не є суддями. Натомість у США ці функції виконують судді адміністративного права, які організаційно є складовою публічної адміністрації, а не системи судоустрою. Суттєві відмінності є й у державах, що відносяться до континентальної правової системи. Так, континентально-європейська модель організації судового вирішення адміністративних спорів передбачає наявність окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів у межах судової влади (наприклад, Франція, Німеччина, Італія, Польща) або спеціалізованих адміністративних палат у структурі загальних судів (Іспанія, Нідерланди, Швейцарія). Водночас у Франції Державна Рада, яка очолює систему адміністративної юстиції та є касаційною інстанцією, виконує й певні адміністративні функції,

тобто не є суто судовою установою. З огляду на це пропонуємо провести класифікацію системи адміністративної юстиції залежно від організації та системи органів, на які покладено відповідні функції, що дозволяє у свою чергу виділити й певні їх підсистеми. За цим критерієм можна виокремити континентальну модель адміністративної юстиції, де ці функції виконують спеціальні адміністративні суди або окремі палати загальних судів, та англосаксонську (квасісудову) модель, що представлена спеціально створеними органами, які за своєю процедурою розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів нагадують судові органи, проте не входять до системи судоустрою країни і належать до системи органів виконавчої влади або мають незалежний статус. З континентальної моделі можна виділити такі підмоделі: французьку, німецьку та змішану, а з англосаксонської – англійську та американську, адже вони мають ряд суттєвих відмінностей між собою [11, с. 22].

Слід також зауважити, що дискусійним є твердження, що в державах англосаксонської правової системи повноваження щодо розгляду позовів проти адміністрації належать виключно загальним судам (наприклад, Велика Британія, Канада, США) [12]. Це заперечує квасісудову модель адміністративної юстиції, яка, на нашу думку, відіграє важливу роль у вирішенні адміністративних спорів. Тобто загальні суди в англійській моделі зберігають функції нагляду як за органами публічної влади, так і за системою (адміністративних) трибуналів.

Важливо також підкреслити, що на рівні ЄС відсутня загальносоюзна модель адміністративної юстиції, адже в кожній державі-члені ЄС на національному рівні сформована своя особлива система захисту публічних прав громадян. Натомість судова система ЄС спрямована на вирішення справ щодо застосування саме актів ЄС і не розмежовується на окремі юрисдикції, а швидше представлена окремими судовими установами. Винятком може слугувати Трибунал (суд) публічної служби ЄС, який проте розглядає спори публічних службовців на рівні органів ЄС, а не національних органів публічної адміністрації держав-учасниць [13, с. 260]. Хоча до юрисдикції адміністративних судів України відносяться спори у сфері публічної служби, проте не в усіх державах ЄС така категорія покладена саме на адміністративну юстицію. З огляду це не можемо вживати термін адміністративна юстиція ЄС, яка б позначала сукупність органів з вирішення публічно-правових спорів. Ці функції зосереджені в національних судових системах держав-членів ЄС.

Адміністративна юстиція включає два латинські терміни: *administratio* (управління, завідування, керівництво) та *justitia* (справедливість, правосуддя, судове відомство). Через неоднозначність перекладу цих термінів у науковій літературі виникло кілька підходів до розуміння адміністративної юстиції. Різноманітні варіанти перекладу терміна *justitia* призвели до різних способів його тлумачення.

Науковці виокремлюють такі основні тенденції в розумінні адміністративної юстиції як:

- особливого порядку вирішення адміністративно-правових спорів судами та вповноваженими на те державними органами;
- самостійної галузі правосуддя, ціллю якої є вирішення судами спорів між громадянами та органами управління (адміністрацією) або між самими органами управління – тобто адміністративне судочинство;
- не тільки особливого виду судочинства, а й системи спеціалізованих судів або спеціальних судових підрозділів, які здійснюють адміністративне судочинство [14, с. 9].

Більшість визначень поняття адміністративної юстиції стосується її функціонування в країнах континентальної моделі. Однак вважаємо, що цей термін повинен охоплювати всі світові моделі адміністративної юстиції. Якщо адміністративна юстиція сприймається виключно як система адміністративних судів, то виникає питання, як можна стверджувати про існування інших моделей адміністративної юстиції, де ці функції виконують інші державні органи. Виникає ситуація, коли поняття є вужчим за свої теоретичні моделі, що є неприпустимим. Зважаючи на це та різні точки зору на природу адміністративної юстиції, пропонуємо наступне визначення. На нашу думку, адміністративна юстиція – це система вповноважених судових та квазісудових органів, які розглядають і вирішують адміністративні спори за спеціально встановленим порядком щодо законності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, що порушують права, свободи та інтереси осіб у сфері публічно-правових відносин [11, с. 45]. Таке широке трактування адміністративної юстиції як судових, так і квазісудових установ розкриває основні ознаки світових моделей адміністративної юстиції.

При визначенні змісту адміністративної юстиції важливо встановити підстави для звернення осіб до органів адміністративної юстиції. Громадянин для забезпечення своїх прав та інтересів вступає у відносини з органами публічного управління, які характеризуються взаємними правами й обов'язками сторін. Порушення органом управління суб'єктивних прав громадян, що може проявитися в незаконному рішенні, дії чи бездіяльності, стає підставою для виникнення конфлікту між громадянином та органом публічної влади. У результаті такого порушення виникає інший тип адміністративно-правових відносин – «конфліктний». Він супроводжується усвідомленням громадянином, що його права та інтереси порушені, а також відмовою органу публічного управління виконати вимогу громадянина.

Факт існування конфліктної ситуації сам по собі не означає виникнення адміністративного спору. Адміністративний спір виникає внаслідок ініціативи громадянина щодо оскарження управлінських рішень чи заходів, вжитих органами виконавчої влади або місцевого самоврядування, якщо він вважає їх протиправними [3, с. 278].

Взаємодія правових систем України та ЄС не може бути повноцінною без наближення судового механізму захисту суб'єктивних публічних прав громадян до європейських норм та стандартів, що зумовлено наступним:

По-перше, інтеграція України до європейського правового простору вимагає реформування правової та економічної системи та приведення їх у відповідність до європейських стандартів, які включають вимоги, що забезпечують наближення правових систем і є важливим інструментом гармонізації законодавства України та Європейського Союзу. Адаптація українського законодавства є першим етапом довготривалого процесу наближення національної правової системи, включаючи правову культуру, доктрину та судову й адміністративну практику, до правової системи Європейського Союзу згідно з критеріями, встановленими для країн, які мають намір до нього приєднатися.

По-друге, ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України стало важливим кроком до законодавчого закріплення європейських стандартів адміністративного судочинства, у тому числі розроблених спеціальними комітетами Ради Європи.

По-третє, із законодавчим закріпленням спеціальної процедури розгляду адміністративно-правових спорів, Україна підтвердила свою прихильність до європейської інтеграції та приведення свого законодавства у відповідність до європейських стандартів і норм. Важливим питанням залишається, наскільки ефективно вдасться сформувати систему адміністративних судів, які у своїй діяльності будуть виконувати всі гарантії, передбачені Кодексом адміністративного судочинства України [15, с. 208–209].

По-четверте, зближення правової системи України та ЄС передбачає також інституційну гармонізацію судової системи України та ЄС, що означатиме також визнання судової практики судових інституцій ЄС. Адже кожна держава-член ЄС окрім національної системи правосуддя визнають юрисдикцію Європейського Суду Правосуддя, Суду першої інстанції та Трибуналу з питань публічної служби. Ці установи розглядають справи, що зачіпають не лише питання загальносоюзного рівня, а й стосуються кожної окремої держави ЄС. Відтак це питання потребує наступних ґрунтовних пошуків і досліджень.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження, можна зробити кілька ключових висновків, які підкреслюють значення адміністративної юстиції в захисті суб'єктивних публічних прав громадян.

Адміністративна юстиція є ключовим елементом демократичної правової держави, яка забезпечує захист прав громадян у відносинах з органами публічної влади. Крім того, вона здійснює контроль за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, захищаючи права й свободи громадян від можливих зловживань і свавілля.

Класифікація моделей адміністративної юстиції дозволила виявити основні підходи до організації вирішення публічно-правових спорів у різних державах, що включають континентальну й англосаксонську системи. Континентальна сис-

тема характеризується існуванням спеціалізованих адміністративних судів, тоді як англосаксонська система передбачає вирішення адміністративних спорів квазісудовими органами. Водночас з континентальної моделі можемо виділити наступні підмоделі: французьку, німецьку та змішану, а з англосаксонської – англійську й американську, які мають ряд суттєвих відмінностей між собою.

Аналіз суб'єктивних публічних прав показав, що вони є невід'ємною частиною правової системи та виникають у сфері взаємовідносин громадян та органів публічної влади. Водночас адміністративна юстиція виконує важливу функцію з захисту суб'єктивних публічних прав громадян, надаючи можливість громадянам оскаржувати незаконні рішення, дії чи бездіяльність органів влади, забезпечуючи таким чином дотримання принципів законності та справедливості у сфері публічно-правових відносин.

Важливим завданням сьогодення є інтеграція України до європейського правового простору, що вимагає гармонізації національного законодавства до європейських стандартів, що включає адаптацію європейських норм і принципів, у тому числі, й у сфері правосуддя та належного доступу до нього. Впровадження європейських стандартів адміністративної юстиції може сприяти покращенню національної системи правосуддя України. Загалом дослідження адміністративної юстиції дозволяє зробити висновок про необхідність подальших реформ, спрямованих на підвищення ефективності судової системи та забезпечення захисту публічних прав громадян.

Таким чином, адміністративна юстиція є важливим інструментом забезпечення верховенства права, законності, справедливості та захисту прав громадян у публічно-правових відносинах. Вона сприяє зміцненню правової держави та демократичних цінностей, забезпечуючи надійний механізм контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отримані за підсумками проведення дослідження наукові положення, а також сформульовані пропозиції спрямовані на формування теоретико-прикладних засад для активізації наукових досліджень, присвячених різним аспектам функціонування адміністративної юстиції як механізму захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС. Висновки дослідження можуть стати основою для подальших наукових робіт, що охоплюють питання інтеграції європейських стандартів у національне законодавство України, а також удосконалення адміністративних процедур для підвищення ефективності захисту прав громадян. Сформульовані пропозиції спрямовані на покращення правозастосовної практики та розвиток теоретичних підходів до розуміння ролі адміністративної юстиції в системі правосуддя. Вони можуть бути використані для розробки рекомендацій з реформування адміністративних судів, адаптації найкращих європейських практик, а також удосконалення механізмів контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Димитров Ю. Адміністративна юстиція – атрибут демократичної правової держави. *Право України*. 1996. №4. С. 7–14.
- [2] Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. *Приватне та публічне право*. 2021. №1. С. 48–53.
- [3] Педько Ю. С. Адміністративна юстиція як елемент механізму вирішення конфліктів між суб'єктами громадянського суспільства та державою. *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 трав. 2001 р.). Київ : УАДУ, 2001. С. 277–279.
- [4] Чуб А. Адміністративна юстиція як гарантія захисту суб'єктивних публічних прав: історія розвитку та становлення в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică. Ianuarie*. 2020. S. 167–170.
- [5] Чуб А. Система гарантій захисту суб'єктивних публічних прав. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 2. С. 43–49.
- [6] Рабінович П. М. Суб'єктивне право. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемчушенко (гол. редкол.) [та ін.]*. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 5 : П – С. 2003. С. 681.
- [7] Заверуха О. Суб'єктивні публічні права громадян як об'єкт судового захисту. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали ІХ регіональн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13–14 лют. 2003 р.). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 202–203.
- [8] Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 208 с.
- [9] Bratel S., Komirchyi P., Paryzkyi I., Matvieiev S., Zubko A. Administrative justice as a deterrent to the implementation of tasks within criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Iss. 40. P. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.10>. ResearcherID AAY-1325–2021.
- [10] Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.05.2024).
- [11] Решота В. В. Англосаксонська модель адміністративної юстиції : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. 180 с.
- [12] Craig P. P. The common law, reasons and administrative justice. *Cambridge Law Journal*. 1994. No. 53(2). P. 282–302. <https://doi.org/10.1017/S0008197300099050>
- [13] Решота В. В. Трибунал публічної служби Європейського Союзу. *Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій* : матеріали наук.-практ. конф. у 2-х ч. (м. Львів, 3 квіт. 2009 р.) / за наук. ред. : В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. Ч. 2. С. 260–262.
- [14] Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / [авт.-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда]. Київ : Факт, 2003. 514 с.
- [15] Reshota V. European standards of administrative justice. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Вип. 77. С. 203–212.

REFERENCES

- [1] Dymyrov, Y. (1996). Administrative justice – an attribute of a democratic legal state. *Law of Ukraine*, 4, 7–14.
- [2] Smokovych, M. I. (2021). Administrative justice as an accessible and effective tool for protecting human rights in Ukraine. *Private and Public Law*, 1, 48–53.

- [3] Pedko, Y. S. (2001). Administrative justice as an element of the mechanism for resolving conflicts between civil society and the state. In *Societal Reforms and the Formation of Civil Society in Ukraine: Proceedings of the Scientific and Practical Conference with International Participation* (pp. 277–279). Kyiv: UADU.
- [4] Chub, A. (2020). Administrative justice as a guarantee of the protection of subjective public rights: The history of development and formation in Ukraine. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*, 1, 167–170.
- [5] Chub, A. (2021). The system of guarantees for the protection of subjective public rights. *Law. State. Technology*, 2, 43–49.
- [6] Rabinovych, P. M. (1998). Subjective rights. In Yu. S. Shemshuchenko (Ed.), *Legal Encyclopedia: In 6 Volumes* (Vol. 5, pp. 681). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia named after M. P. Bazhan.
- [7] Zaverukha, O. (2003). Subjective public rights of citizens as an object of judicial protection. In *Problems of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine: Proceedings of the IX Regional Scientific and Practical Conference* (pp. 202–203). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- [8] Pedko, Yu.S. (2003). Formation of Administrative Justice in Ukraine. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- [9] Bratel, S., Komirchyi, P., Paryzkyi, I., Matvieiev, S., & Zubko, A. (2021). Administrative justice as a deterrent to the implementation of tasks within criminal proceedings. *Amazonia Investiga*, 10(40), 93–99. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.10>
- [10] Code of Administrative Procedure of Ukraine. (2024, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
- [11] Reshota, V. V. (2020). The Anglo-Saxon model of administrative justice. Lviv: Spolom.
- [12] Craig, P. P. (1994). The common law, reasons and administrative justice. *Cambridge Law Journal*, 53(2), 282–302. <https://doi.org/10.1017/S0008197300099050>
- [13] Reshota, V. V. (2009). The Tribunal of Public Service of the European Union. In *Democratic Governance in the Context of Global Challenges and Crisis Situations: Proceedings of the Scientific-Practical Conference with International Participation* (pp. 260–262). Lviv: Lviv Regional Institute of Public Administration.
- [14] Koliushko, I. B., & Kuibida, R. O. (2003). Administrative Justice: European Experience and Proposals for Ukraine. Kyiv: Fakt.
- [15] Reshota, V. (2023). European standards of administrative justice. *Bulletin of the Lviv University. Series of Law*, 77, 203–212.

Володимир Володимирович Решота

Доктор юридичних наук, професор

Головний науковий співробітник

Львівська лабораторія прав людини і громадянина

Науково-дослідний інститут державного будівництва

та місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

79000, вул. Січових Стрільців, 14, м. Львів, Україна

Volodymyr V. Reshota

Doctor of Law, Professor

Chief Researcher

Lviv Laboratory of Human and Citizen's Rights

Research Institute of State Building and Local Government of

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

79000, Sichovykh Strilciv St., 14, Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Решота В. В. Адміністративна юстиція як механізм захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 38–51.

Suggested Citation: Reshota, V. V. (2024). Administrative Justice as a Mechanism for Protecting Subjective Public Rights of Individuals in Ukraine and the EU. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 38–51.

Стаття надійшла / Submitted: 14/07/2024

Доопрацьовано / Revised: 14/08/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Роман Васильович Савуляк
Львівський апеляційний суд
Львів, Україна

ОПІКА ЗА ЙОЗЕФІНСЬКИМ КОДЕКСОМ 1787 Р.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню положень п'ятого розділу «Про права сиріт та інших осіб, не здатних управляти своїми справами» (тобто про опіку) першої частини «Про особове право» Йозефінського кодексу 1787 р., який урегулював шлюбно-сімейні відносини в Габсбурзькій монархії. Насамперед автором розкрито передумови укладення Йозефінського кодексу та виявлено особливості кодифікаційних робіт, а також охарактеризовано його структуру. Головну увагу в статті зосереджено на врегулюванні Йозефінським кодексом правового інституту опіки. Відтак автором детально досліджено підстави, умови, порядок і правові наслідки призначення опіки. Розмежовано 2 види опіки: над особою (особистий опікун дитини-сироти) та над її майном (т. зв. розпорядник майна). Розглянуто визначений Кодексом порядок призначення опіки за заповітом, за законом та за рішенням суду. З'ясовано обсяг опікунства матері, бабусі та прабабусі, а також подано перелік осіб, непридатних до опікунства. Висвітлено процедуру прийняття опікунства та викладено підстави й умови відмови опікуна від опіки. У статті проаналізовано обов'язки опікунів щодо виховання сиріт та їхні повноваження з управління майном. Притому автор приділив детальнішу увагу розгляду порядку, умов і правових наслідків здійснення опікуном управління майном, у т. ч. визначив особливості управління родовим майном та майном у різних провінціях. Розкрито закріплені Кодексом порядок проведення опису та щорічного обліку сирітського майна. Встановлено майнові права сиріт, а також представлено порядок розв'язання конфлікту інтересів між опікуном та опікуваним. Розглянуто підстави й умови сплати винагороди опікуну. Охарактеризовано підстави, порядок і правові наслідки припинення опікунства. У статті також подано положення Кодексу про відповідальність органу опіки та піклування. Окрім того, проаналізовано норми про опіку над недієздатною особою та над безгосподарним майном. На підсумок автором обґрунтовано історико-правове значення Йозефінського кодексу.

Ключові слова: Йозефінський кодекс 1787 р., опіка, управління майном, кодифікація австрійського цивільного права, сімейне право Габсбурзької монархії.

Roman Vasylovych Savuliak
Court of Appeal of Lviv region
Lviv, Ukraine

TUTELAGE ACCORDING TO THE JOSEPHINE CODE OF 1787

Abstract. The article is devoted to highlighting the provisions of the fifth chapter «On the rights of orphans and other persons unable to manage their own affairs» (i. e., on tutelage) of the first

part «On personal law» of the Josephine Code of 1787, which regulated marital and family relations in the Habsburg monarchy. First of all, the author revealed the prerequisites for concluding the Josephine Code and the peculiarities of the codification works, and characterized its structure. The main focus of the article is on the regulation of the legal institution of tutelage by the Josephine Code. Therefore, the author researched in detail the grounds, conditions, procedure and legal consequences of the appointment of tutelage. The 2 types of tutelage: over a person (a personal trustee of an orphan child) and over his property (the so-called curator, manager of the property) are distinguished. The procedure for appointment of tutelage by testament, by law, and by court decision, determined by the Code, has been considered. The scope of the tutelage of the mother, grandmother and great-grandmother has been clarified, and a list of persons unsuitable for tutorship has also been submitted. The procedure for accepting tutorship is highlighted and the grounds and conditions for the trustee's refusal of tutelage are outlined. The article analyzes the responsibilities of trustees regarding the upbringing of orphans and their authority to manage property. At the same time, the author paid more detailed attention to the consideration of the procedure, conditions and legal consequences of property management by the trustee, including he defined the features of the management of family property and property in different provinces. The procedure for the inventory and annual accounting of orphan property, established by the Code, has been disclosed. The property rights of orphans are established, as well as the procedure for resolving the conflict of interests between the trustee and the cared person is presented. The grounds and conditions for payment of remuneration to the trustee have been considered. The grounds, procedure and legal consequences of termination of tutorship are described. The article also presents the provisions of the Code on the responsibility of tutelage and care institution. And in addition, the norms on the tutelage of an incapacitated person and the ownerless property were analyzed. In conclusion, the author substantiates the historical and legal significance of the Josephine Code.

Keywords: Josephine Code of 1787, tutelage, property management, codification of Austrian civil law, family law of the Habsburg Monarchy.

ВСТУП

Йозефінський кодекс 1787 р., котрий був виданий у вигляді його першої частини «Про особове право», п'ятий розділ якої «Про права сиріт та інших осіб, не здатних управляти своїми справами» врегулював правовий інститут опіки в Габсбурзькій монархії, був запроваджений після тривалих кодифікаційних робіт, спрямованих на суттєву переробку Проекту Терезіанського кодексу 1766 р. Фактично він став першим в історії європейського приватного права Нового часу уніфікованим кодифікованим цивільно-правовим актом, який регламентував шлюбно-сімейне право, а саме відносини між подружжям, батьками і дітьми, а також інститут опіки. Надалі у ході все ще триваючого в Австрійській імперії кодифікаційного процесу його норми були доопрацьовані та невдовзі більшість удосконалених положень Йозефінського кодексу лягли в основу Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. та, врешті, Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. Слід зазначити, що Цивільний кодекс для Галичини 1797 р. діяв у Галицькому коронному краї (це поширена в історичній науці назва про-

вінції Габсбурзької монархії – Королівства Галиції і Лодомерії) окремо для Західної Галичини, котру становили польські етнічні землі, та Східної Галичини, яка охоплювала західноукраїнські етнічні землі, у т. ч. і Буковину як округ Галицького краю з 1786 р. до 1849 р., а опісля та була виділена в окремий коронний край монархії під назвою Герцогство Буковина. Наголосимо, що Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було прийнято на підставі доопрацювання Цивільного кодексу для Галичини, запровадження котрого фактично становило апробацію реалізації на практиці його положень перед поширенням їх дії на всю територію Австрійської монархії, тобто перед ухваленням загальноімперського кодексу.

Звернемо увагу, що текст Йозефінського кодексу, тобто його першої частини, затвердженої в 1787 р., зберігся до наших днів у вигляді автентичного видання, здійсненого придворним друкарем Йосифа II книговидавцем Йоганном Томасом Едленом фон Траттнером, котре було оцифроване у 2017 р. Національною університетською бібліотекою Словенії у м. Любляна [1] (більше того, це раритетне перше видання Кодексу можна тепер навіть придбати на сайті компанії «Rooke Books» [2], вона має книгарню у м. Бат (Великобританія), де пропонує широкий вибір творів від текстів XVI ст. до сучасних першовидань). Крім того, Йозефінський кодекс та цісарський патент про введення його в дію були оприлюднені в Збірнику судових законів (Justizgesetzsammlung) у 1786 р. [3] (він містив процесуальні акти за період з 17 грудня 1780 року до 2 грудня 1848 р. та складався з 14 томів). А пізніше, у 1817 р. Цісарсько-королівська придворна й державна серійна друкарня представила факсиміле вказаного видання Йозефінського кодексу, котре в наші дні було оцифроване Австрійською національною бібліотекою права як історико-правовий і законодавчий текст [4]. Осучаснене перевидання цього оцифрованого факсиміле Йозефінського кодексу здійснив професор Інсбруцького університету ім. Леопольда і Франца, фахівець з австрійського права та інтегративного європейського законодавства Герхард Кеблер [5]. Саме завдяки ознайомленню з цим виданням стало можливим проведення нашого дослідження змісту Йозефінського кодексу, а саме детальне опрацювання його положень про опіку.

Багато українських істориків права у своїх працях коротко згадують про тривалі кодифікаційні роботи з укладення Йозефінського кодексу та стисло описують його структуру: передусім В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко, Г. Федущак-Паславська, С. Харитонов, О. Блажівська, М. Никифорак, М. Пиртко, Г. Санагурська та ін. Проте науковці не вивчали ні в загальному зміст, ні детально окремі положення тексту Йозефінського кодексу, що, мабуть, можна пояснити тим, що на території західноукраїнських земель цей Кодекс діяв упродовж лише 10 років – до запровадження там Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. А тим більше, українські вчені не приділяли увагу вивченню правого інституту опіки за Йозефінським кодексом. Разом з тим, слід відзначити, що мої наукові пошуки спрямо-

вані на дослідження цього Кодексу, а саме низку статей присвячено розгляду кодифікаційного процесу з розробки Йозефінського кодексу [6; 7; 8, с. 71–73] (у т. ч. виданого перед його запровадженням Патенту про шлюб 1783 р. [9; 10]), а також аналізу його положень про права батьків і дітей [11]. Зауважу, що з метою простеження історичної тяглості становлення цивільного права західноукраїнських земель у складі Габсбурзької монархії опрацюванню мною Йозефінського кодексу 1787 р. передувало дослідження Проекту Терезіанського кодексу 1766 р. [12; 13; 8, с. 70–71], внаслідок переробки котрого і був укладений цей Кодекс.

Відтак з огляду на відсутність національних досліджень та натомість наявність першоджерела, вважаємо за необхідне вперше в українській історико-правовій науці здійснити комплексний аналіз правового інституту опіки за Йозефінським кодексом. А відтак, *метою статті* є розкрити особливості кодифікаційних робіт з укладення Йозефінського кодексу 1787 р., охарактеризувати його структуру, проаналізувати основний зміст його положень про опіку, а також обґрунтувати історико-правове значення Йозефінського кодексу.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

В основу методології нашого дослідження покладено систему філософських дослідницьких підходів та загальнонаукових і спеціальноюридичних методів, прийомів і засобів наукового пізнання розглядуваної проблематики. Передусім для виявлення закономірностей предмету дослідження використано діалектичний та історичний підходи. З-поміж загальнонаукових методів пізнання ми послуговувалися конкретно-історичним, системним, структурно-функціональним, проблемно-хронологічним, методом аналізу і синтезу, аналізу документів. Як спеціальноюридичні методи застосовано такі: порівняльно-правового аналізу, формально-юридичний, герменевтичний і термінологічний. Крім того, було використано логічні прийоми й засоби наукового пізнання: індукції і дедукції, абстрагування, аналогії.

Як теоретичне підґрунтя статті проаналізовано наукові праці українських й іноземних дослідників з історії права Габсбурзької монархії. Нормативно-правову базу дослідження становить передусім Йозефінський кодекс 1787 р., а саме здійснене проф. Г. Кеблером осучаснене перевидання [5] оцифрованого Австрійською національною бібліотекою факсиміле Кодексу, представленого у 1817 р. Цісарсько-королівською придворною і державною серійною друкарнею [4]; а також Цивільний кодекс для Галичини 1797 р. [14] та Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. [15].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Передусім з'ясуємо передумови укладення Йозефінського кодексу та розглянемо особливості кодифікаційного процесу з його розробки, а також охарактеризуємо його структуру.

Ще з середини XVIII ст. в Австрійській монархії тривали кодифікаційні роботи з уніфікації права багатонаціональної держави, котра мала б посприяти централізації управління підвладними територіями [16, с. 46]. Крім того, необхідність у проведенні кодифікації та модернізації права була зумовлена розвитком буржуазних капіталістичних відносин та впливом ідей освіченого абсолютизму, що вимагало перегляду й якісного оновлення старого законодавства [6, с. 92; 8, с. 68]. Відтак спершу було укладено Проект Терезіанського кодексу 1766 р. як компілятивного цивільного кодексу (названого так за ім'ям імператриці Марії-Терезії); проте він не був затверджений унаслідок низки недоліків, через які канцлер Венцель Антон фон Кауніц вважав його практичне застосування неможливим [17, с. 182]. Тож у 1772 р. була створена нова кодифікаційна комісія на чолі з Йоганном Бернгардом Гортеном [17, с. 182] для переробки цього Проекту в аспекті його більшої чіткості, зрозумілості, доступності та лаконічності. Довготривала робота комісії продовжилася й за часів правління сина Марії-Терезії імператора Йосифа II. Причому спершу був виданий Патент про шлюб від 16.01.1783, який урегульовував шлюбно-сімейні правовідносини (він уперше заявляв про повноваження держави законодавчо регламентувати вступ у шлюбні відносини та передавати виникаючі з цих відносин правові спори до суду світської юрисдикції, що фактично означало формальне відокремлення державного шлюбного права від церковного); а в 1786 р. – Патент про порядок спадкування за законом [11, с. 80].

Врешті, декретом від 01.11.1786 було затверджено й оприлюднено першу частину нового Цивільного кодексу, скорочену з 1 500 параграфів Терезіанського кодексу до майже 300 [18, с. 278]. Характерно, що ця частина отримала назву «Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch» («Загальний цивільний кодекс») [1], або «Йозефінський кодекс законів», чи «Йозефінська книга законів» («Josefinisches Gesetzbuch») [3] (оскільки його затвердив Йосиф II), що свідчило про те, що фактично вона розцінювалася законодавцем як Кодекс, хоча насправді становила лише його частину. Щоправда, слід підкреслити, що у назві первинного видання Кодексу, здійсненого придворним друкарем Йосифа II книговидавцем Йоганном Томасом Едленом фон Траттнером [1], було вказано, що це перша частина Кодексу. Зауважимо, що відомий австрійський дослідник історії права В. Браунедер теж позначає її як частину Загального цивільного кодексу (das Teil-ABGB) [19, с. 214]. Вже з 1 січня 1787 року Йозефінський кодекс (в історії його ще називають Йозефіана. – *Примітка Р. С.*) був уведений в дію в німецьких спадкових землях Австрійської монархії, де був чинним до 31 грудня 1811 року, тобто до запровадження Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.; а з 1 травня 1787 року – і в Галицькому коронному краї [16, с. 47], де діяв до поширення там Цивільного кодексу для Галичини 1797 р., на зміну якому згодом було введено Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р.

Перша частина (про особове право) Йозефінського кодексу, котра передбачала права осіб, складалася з Преамбули (де зазначалося про запровадження даного

уніфікованого цивільного права в усіх німецьких спадкових землях з 1 січня 1787 року) і п'яти розділів, які містили всього 293 параграфи: 1) про закони (27 параграфів); 2) про права підданих загалом (9 параграфів); 3) про права подружжя (126 параграфів); 4) про права батьків і дітей (33 параграфи); 5) про права сиріт та інших осіб, не здатних управляти своїми справами (тобто про опіку. – *Примітка Р. С.*) (98 параграфів) [1; 3; 5; 4]. Звернемо увагу, що фактично аналогічна структура згодом була відображена в п'яти главах першої частини Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. [14, с. 33–70], а також у Вступі й чотирьох главах першої частини Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. [15, с. 1028–1051].

Наше дослідження присвячене висвітленню правового інституту опіки за Йозефінським кодексом, котрий був унормований п'ятим розділом Кодексу. Цей розділ визначав підстави, умови і порядок призначення опіки – як над особою (особистий опікун дитини-сироти), так і над її майном (т. зв. розпорядник майна) за заповітом та за законом; притому детально врегулював порядок призначення опікуном за законом найближчого родича, зокрема встановлював обсяг опікунства матері, бабусі та прабабусі; закріплював порядок призначення опікунів судом самостійно в разі відсутності опікуна за заповітом чи родича; подавав перелік осіб, непридатних до опікунства; передбачав підстави й умови відмови опікуна від опіки; встановлював процедуру прийняття опікунства; визначав обов'язки опікунів щодо виховання сиріт та управління майном, а також деталізував повноваження з управління майном; регламентував порядок, умови та правові наслідки здійснення опікуном управління майном; закріплював порядок проведення опису та щорічного обліку сирітського майна; врегулював порядок управління родовим майном; визначав особливості управління майном у різних провінціях; унормовував порядок розв'язання конфлікту інтересів між опікуном та опікуваним; установлював майнові права сиріт; передбачав підстави й умови сплати винагороди опікуну; визначав підстави, порядок і правові наслідки припинення опікунства; а також містив положення про відповідальність органу опіки та піклування; а крім того, включав норми про опіку над недієздатною особою та над безгосподарним майном. Розглянемо ці положення Кодексу детально.

Йозефінський кодекс установлював, що батько має право призначити за заповітом своїм дітям опікуна як над їхньою особою, так і над їхнім майном. Причому таке призначення опікуна можливе як при визнанні батьком у заповіті дітей спадкоємцями, так і при позбавленні їх спадщини (§ 1) [5; 4]. Якщо батько призначив лише одного опікуна, він також є опікуном (розпорядником. – *Примітка Р. С.*) майна; а якщо батько призначив лише опікуна майна, він також має бути особистим опікуном. Так само, коли батько призначив опікуна лише над однією дитиною або опікуна лише над частиною майна, він також є опікуном інших дітей і опікуном усього майна, за умови, що для того чи іншого не передбачено спеціального положення (§ 2). Іноземні спадкодавці теж можуть призначити дитині

опікуна над майном, яке вони передали їй у заповіті. Однак жодне інше майно дитини не належить до цього опікунства, навіть якщо воно було набуте дитиною внаслідок подарунку даного спадкодавця, якщо це не було прямо обумовлено під час дарування (§ 3).

Кодекс наголошував, що до тих пір, поки очікується на опіку за заповітом або доки триває право такого опікуна, родичі не можуть претендувати на опікунство. Однак, якщо за заповітом не було призначено опікуна або ця опіка не вступила в силу, або згодом припинилася, то за законом до опікунства закликаються родичі чоловічої статі, передусім ті, котрі наступні у черзі (§ 4). Цікаво, що притому наступним вважався той, хто сам зголосився. Суд очікував на таке повідомлення не більше 14 днів. Якщо відповідна особа не повідомила в цей термін або якщо спорідненість не доведено, то опіка покладалася на відомого суду найближчого родича, а в разі його відсутності – на сторонню особу (§ 5). Однак, якщо опіка була доручена сторонній особі чи дальшому родичу, то кожен ближчий родич міг замельдуватися впродовж одного року. Після спливу річного строку призначений опікун не може бути зміщений, хіба що особа, яка з'явилася з таким запізненням, представить дані про законні перешкоди, чому вона не могла зголоситися раніше (§ 6). Проте передбачалося, що у випадках, коли цього вимагає добробут дитини-сироти, суд завжди залишає за собою право призначити опікуном родича, який став йому відомий упродовж цього року або пізніше, та звільнити попереднього опікуна. Сам опікун також має право вимагати свого звільнення у разі виявлення близького родича (§ 7). Упродовж року не можна вимагати від опікуна передачі опіки. Проте, якщо обидва згодні з цим або в опікунських відносинах ще не було здійснено жодних майнових операцій, або якщо такої передачі невідкладно вимагає добробут сиріт, то це рішення покладається на владу, і перехід опіки може відбутися навіть до спливу річного строку (§ 8).

У Кодексі зазначалося, що родич, якому доручено опіку, не може ухилитися від неї на тій підставі, що він не є наступним у черзі. Щоправда, він може запропонувати передати опіку наступному ближчому в черзі родичу. Проте якщо останній непридатний або має законне виправдання, перший зобов'язаний негайно підкоритися наказу (§ 9). Зауважимо, що жінки, якщо вони є найближчими родичами, виключалися з опіки. Оформити опіку могли лише мати, бабуся та прабабуся за власним бажанням. Але вони повністю звільнялися від обов'язку прийняти її проти своєї волі (§ 10).

Йозефінський кодекс передбачав, що опіка належить насамперед дідові по батькові. Після діда по батькові мати має пріоритет над усіма родичами (§ 11). Звернемо увагу, що Кодекс закріплював особливі положення щодо права матері на опікунство. Так, якщо вона була ще неповнолітньою, потрібно призначити іншого опікуна, але цей опікун мав би уступити опіку матері після досягнення нею повноліття (§ 11). Якщо мати вийшла заміж повторно, її право на опіку втрачається, або якщо вона вийшла заміж після того, як взяла на себе опіку, вона має право негай-

но передати опіку. Проте, якщо вона отримала спеціальний дозвіл від влади здійснювати опіку до або після шлюбу, то її опікунство зберігається; однак, за умови, якщо вона не зможе забезпечити достатню опіку сама, то її чоловік здійснюватиме її разом з нею (§ 12). Кожна мати, яка стає опікуном, повинна мати співопікуна. Мати може запропонувати цього співопікуна; але орган опіки та піклування має підтвердити його чи призначити іншого родича. Співопікун зобов'язаний прийняти спільну опіку, як і будь-який інший опікун (§ 13). Якщо заповітом матері або судом доручено управління майном дитини-сироти повністю або частково співопікуну, то його слід вважати повноцінним опікуном. Поза тим, мати є повноцінним опікуном, який єдиний повинен піклуватися про управління майном. Притому в правочинах, для дійсності яких необхідна згода органу опіки та піклування, вона повинна бути надана лише тоді, коли про це просить співопікун або про це отримано заяву від матері (§ 14). Співопікун зобов'язаний не тільки допомагати матері в питаннях опіки на її прохання, а й робити все, що може бути корисним для дітей-сиріт. Крім того, його обов'язок полягає в тому, щоб спостерігати за всіма угодами матері та повідомляти про виявлені недоліки органу опіки та піклування. При цьому співопікун несе відповідальність лише в тій мірі, в якій його звинувачують у чомусь унаслідок нехтування цими обов'язками (§ 15).

У Кодексі вказувалося, що після матері опіка належить родичу, який є наступним у черзі щодо спадщини сиріт, незалежно від того, чи споріднення походить з боку батька чи матері. Якщо найближчих родичів кілька, то суд вибирає з них, але завжди призначає опіку лише одному (§ 16). Як прописано у § 11 про матір, аналогічно опіку може бути передано братові, який на момент установаження опіки ще є неповнолітнім, якщо він подає заяву про опіку над неповнолітніми братами та сестрами після досягнення ним повноліття, у разі якщо батько не розпорядився протилежно або нема інших заперечень (§ 17).

Звернемо увагу, що Кодекс установлював, що якщо майно сироти складається з таких речей, які можуть належати виключно представникам чоловічого роду, то особи чоловічої статі мають перевагу в опіці над іншими, хоча й ближчими родичами. Лише мати, бабуся по батьковій лінії та прабабуся по батьковій лінії мають бути допущені до опіки, якщо вони не виключені сімейними домовленостями, затвердженими сувереном (§ 18). Якщо сироти мають інше майно, крім родового, щодо якого одна з указаних жінок є наступною у черзі спадкування, то їй має бути призначена опіка та управління не лише цим майном, а й також родовим. Однак вона як опікун зобов'язана утримувати все майно без його змішування та вести спеціальні рахунки окремо щодо управління кожним майном. Притому управління родовим майном має бути довірено певній іншій особі, лише якщо таке спільне управління шкодить дітям-сиротам або коли існує очевидна потреба в окремому управлінні (§ 19).

Слід відзначити, що за Йозефінським кодексом, ані добровільно призначений опікун, ані опікун, призначений на підставі кровної спорідненості, не отримують

негайно повну опіку, а повинні звертатися за її підтвердженням до суду та дотримуватися всього, що приписано опікунам (§ 20). При призначенні опіки суд повинен отримати точну інформацію про всі обставини померлого, які потребують урахування з огляду на захист прав залишених дітей. Крім того, мати, дід і баба та інші родичі несуть особисту відповідальність, щойно про смерть батька стане відомо суду, особливо якщо він помер поза межами юрисдикції органу (§ 21).

Як зазначалося у § 5 Кодексу, якщо нема ні опікуна за заповітом, ні родича, то суд самостійно призначає опікунів для сиріт. Це призначення, як і підтвердження опікунів, належить до компетенції суду, якому безпосередньо підлягав батько на момент смерті (§ 22). Призначена опіка поширюється на управління всім майном, яке є в даній провінції Габсбурзької монархії, якій би юрисдикції воно не належало. Однак опікун повинен поводитися відповідно до того, що вимагається щодо управління майном за місцем його знаходження, і орган опіки не може втручатися в його дії, що належить до сфери повноважень місцевого суду. З іншого боку, місцевий суд не має права перешкоджати опікуну розпоряджатися майном, яке знаходиться в цій провінції, а тим більше перевіряти розпорядження органу опіки щодо цього майна (§ 23).

Йозефінський кодекс передбачав, що якщо сироти мають маєтки в кількох провінціях, то відповідальність несуть органи влади кожної провінції, які призначають опікуна над майном, що в ній знаходиться. Притому призначений за заповітом опікун чи найближчий родич, якщо він визнаний придатним у цій провінції, має пріоритет, навіть якщо йому не було доручено управління маєтками в іншій провінції. Однак опікун, призначений судом в одній провінції, не має переважного права на управління маєтками, розташованими в іншій провінції (§ 24). Якщо управління маєтками в різних провінціях узгоджується між особою, то кожне управління має проводитися окремо, звітність надаватися владі кожної провінції, а майно однієї провінції не змішувати з майном іншої провінції. Однак це не повинно перешкоджати використанню надлишку доходу в одній провінції на користь сироти, перебуваючої в іншій провінції (§ 25). Якщо майно, що належить сиротам в іншій провінції, складається лише з рухомого майна або також із капіталів, визначених судом, то воно підлягає юрисдикції влади тієї провінції, де є нерухоме майно; а якщо воно знаходиться в різних провінціях або якщо нерухомого майна нема, – то юрисдикції влади, якій підпорядковувався батько сиріт (§ 26).

Кодекс закріплював перелік осіб, які не могли виступати опікунами. Так, передусім, з опікунства були виключені всі жінки, за винятком названих вище. Крім того, непридатними для опікунства є всі ті, хто не може самостійно керувати своїми справами внаслідок фізичних чи розумових вад, хвороб чи незрілого віку (§ 27). Суди також не можуть призначати опікунами діючих військових та всіх державних службовців. Проте, якщо вони були зазначені в заповіті або призначені до опікунства на підставі їхньої спорідненості, то вони вправі прийняти його (§ 28). Не можна також доручати опікунство людям, які загрожують

поганим або невідповідним до стану сиріт вихованням. Також опікунство не до-ручається особам, якщо є підозра в їхньому поганому управлінні в цілому або якщо батько в заповіті виключив когось з опіки (§ 29). Опіку не призначають завідомо непридатній особі, якщо вона зазначена в заповіті або є найближчим родичем, а призначають відразу за заздалегідь поданими пропозиціями іншому. Проте, якщо особа, яку було виключено з опіки, подає скаргу на це, їй повинна бути повідомлена причина її виключення (§ 35). Ніхто, хто має пред'явлений спір до сиріт або проти кого сироти мають невіршену спірну вимогу, не може прийняти опіки, поки спір не буде вирішено. З іншого боку, нікого не виключають з опіки внаслідок правильних претензій та боргових вимог. Однак він повинен сумлінно повідомити суд про суть справи, інакше опіку, яку він отримав, відберуть у нього (§ 30).

Відтак передбачалося, що кожен, хто не стикається з жодною з перерахованих вище перешкод, має право на опіку. Однак якщо в нього є законне обґрунтування відмови, його не можна змусити прийняти опіку проти його волі. Завжди є привід для відмови від опіки, якщо хтось із опікунів остерегається за власну безпеку чи невідгідне становище. А також будь-яка причина, з якої не слід застосовувати опіку, може бути наведена як виправдання для відмови від неї (§ 31). Зокрема, особи, які вже досягли 60 років, можуть звільнитися від опіки (§ 32). Особа може відмовитися від опіки, якщо має 5 бездоглядних дітей або онуків, які перебувають під опікою. Опіка, яка вже призначена комусь, але є обсяжною та обтяжливою, передається іншому. Навіть менш важлива опіка не може бути призначена нікому проти його волі (§ 33). Коли опікун, прийнявши опіку, часто стикається з обставинами, які або виправдовують його відмову від опіки або роблять його нездатним продовжувати опіку, то надалі слід діяти так само, як якщо б ці обставини існували до вступу в опікунство (§ 34).

Йозефінський кодекс установлював процедуру прийняття опікунства. Так, кожен опікун, навіть якщо він підлягає іноземній юрисдикції, повинен отримати розпорядження безпосередньо від органу опіки; притому йому надається 14-денний строк для прийняття опіки; або якщо цей термін буде занадто коротким з огляду на відстань, то може бути визначений розумний період часу без продовження його (§ 36). Упродовж цього строку опікун або приймає опіку, або подає органу опіки і піклування обґрунтування своєї відмови. Але якщо він підлягає іншій юрисдикції, достатньо, якщо він просто заявить органу опіки, що бажає відмовитися, а обґрунтування відмови надасть своєму власному органу впродовж того ж терміну (§ 37). Від дня добровільної заяви або розпорядження, яке набрало законної сили, опікун, навіть якщо він уже перебуває під іншою юрисдикцією, підлягає даному органу опіки щодо всіх справ сироти (§ 38). Якщо опікун не виконує свого обов'язку, на нього накладаються відповідно до його статусу грошові стягнення або тілесні покарання, а також він відповідає за всю шкоду, заподіяну сиротам під час його відмови від опікунства (§ 39).

Кодекс визначав обов'язки опікунів, а саме кожен опікун повинен присягнути органу опіки, що він буде сумлінно піклуватися про сиріт, спрямовувати їх до побожності та добродетності, виховувати їх відповідно до їхнього стану на користь громади, піклуватися про їхнє майно, як про свою власність, і поводитиметься згідно з приписами законів (§ 40). Кожний опікун, якщо він не звільнений від цього заповідачем у заповіті, повинен забезпечувати збереження майна сироти. Однак таке збереження не повинно поширюватися так, щоб він міг використати те, що було передано йому як опікуну, для власної вигоди (§ 41). Незалежно від того, чи для такого збереження майна потрібне судове зобов'язання опікуна чи кількох опікунів, і який вид збереження майна слід вимагати, орган опіки повинен стежити, щоб ні діти-сироти не наражалися на реальну небезпеку, ні придатні опікуни не утримувалися від прийняття опіку (§ 42).

Йозефінський кодекс закріплював положення, що у випадку будь-якої опіки, навіть якщо вона була схвалена або навіть заборонена заповідачем, орган опіки повинен, перш ніж призначити опіку, скласти належний опис усього майна і речей, що належать сиротам; притому повинні бути складені три ідентичні документи, з яких один зберігатиметься із заповітом про спадщину, другий зберігатиметься в книзі сиріт, а третій передається опікуну. Якщо опісля з майном сироти щось трапиться або виявиться щось не внесене в опис, або навпаки щось буде втрачено, то це слід додати чи зазначити в описі. Проте щорічні заощадження та дивіденди від описаного майна відображаються в рахунках (§ 43). Взагалі орган опіки має право описувати все майно сироти. Проте, якщо майно, що належить сиротам, знаходиться під іншою юрисдикцією, цей опис проводиться тим органом, однак він зобов'язаний на вимогу органу опіки та піклування надати завірену копію опису. Якщо управління майном здійснюється в кількох провінціях, то опис треба складати окремо в кожній провінції, а те, що потім передається з однієї провінції до іншої, слід кожного разу відображати в описі (§ 44). Опис майна сироти не відкладається навіть при зволіканні з опікою. Присутність опікуна при проведенні опису майна, як правило, не є необхідною, але йому не можна заборонити її (§ 45). Відповідно до опису та характеру майна сироти воно має бути підпорядковане опікуну в порядку, передбаченому нижче. Якщо новий опікун призначається на місце попереднього, то достатньо, якщо йому буде передано наявне сирітське майно згідно з першим описом та останнім підсумковим рахунком (§ 46).

Кожному опікуну при прийнятті опіки орган опіки та піклування повинен видати судові посвідчення для необхідної ідентифікації особи опікуна (§ 47). Усі суди та органи, яким доручено призначати опікунів, зобов'язані завести власну книгу опікунів і сиріт та вести її з усією належною ретельністю. Про кожну опіку та про все, що відбувається на момент її призначення, під час її тривання та після її завершення, слід коротко вносити до цієї книги з посиланням на місце, де можна знайти необхідну інформацію. Такі дані повинні бути зареєстровані таким

чином, щоб як суд міг отримати їх у будь-який час, так і діти-сироти, досягнувши повноліття, могли отримати всю корисну для них інформацію в завірненій формі (§ 48).

За Кодексом відповідно до змісту складеної присяги основний обов'язок опікуна полягає в тому, щоб добре виховувати дітей-сиріт відповідно до їхнього стану, а також захищати їх від усякого гноблення (§ 49). Виховання сиріт має відбуватися не тільки в дитинстві, але доки воно є необхідним. Мати має право на нього, навіть якщо нею було укладено новий шлюб, за умови, що проти цього нема заперечень. Проте, де б не виховувалися діти-сироти, опікун зобов'язаний піклуватися про них та повідомляти про виявлені недоліки органу опіки (§ 50).

Привертає увагу положення Кодексу про те, що орган опіки повинен визначити витрати на виховання відповідно до обставин, навіть якщо в заповіті було вказано інакше (§ 51). Якщо доходу дітей-сиріт вистачає лише на їхнє виховання, опікун повинен бути обережним, щоб, принаймні, зберегти основне майно в незмінному стані. Тільки отримавши згоду влади, опікун може повністю або частково використати наявне майно для виховання, коли дохід явно недостатній (§ 52). Якщо сироти зовсім бідні, опікун має подбати про те, щоб їхні потреби були якнайбільше задоволені й, окрім нужденних засобів існування, їм також була надана можливість заробляти собі на існування через службу (§ 53). Притому відправити дітей-сиріт в інше місце на спадкових землях Габсбурзької монархії можна лише з дозволу влади. Однак у разі відправлення за межі спадкових земель необхідно дотримуватися політичних правил (§ 54).

Йозефінський кодекс установлював, що обов'язок опікуна майна вимагає, щоб він управляв довіреним йому майном як відданий і дбайливий господар та щоб провадив усі судові й позасудові справи від імені сиріт з чесністю (§ 55). Самі діти-сироти не мають права без згоди опікуна відчужувати будь-яке ввірене опікуну майно, ані стягувати з нього, ані зменшувати його, ані вступати в будь-які відносини, спрямовані на це майно. Усі дії такого характеру недійсні та не мають правових наслідків, а продане повинно бути повернуто разом з вигодами, відсотками, збитками та витратами. Якщо ж інша сторона такої угоди дала щось сироті, то вона може вимагати його повернення, якщо це ще існує або було використане на користь сироти (§ 56). Якщо сирота здійснив правочин, який тягне за собою обов'язок обох сторін, то ні сирота, ні друга сторона не вважаються зобов'язаними, доки опікун не затвердить його. З іншого боку, вчинена сиротою дія, яка односторонньо приносить йому користь, негайно має повну силу навіть без згоди опікуна (§ 57).

Слід зазначити, що коли сирота повернув повністю або частково отриману позику від опікуна вже не можуть вимагати такого повернення. Сирота також зобов'язаний сплатити позику, отриману в дитинстві, якщо після досягнення повноліття добровільно пообіцяв її сплатити, хоча й знав, що не зобов'язаний її сплачувати. Особа, яка досягла повноліття, виплачує відсотки на позику, але,

з іншого боку, це не зобов'язує її сплачувати саму суму позики, а сплата частини позики не зобов'язує її сплачувати решту (§ 58). Якщо сироті дається певна сума його доходу на його утримання або якщо речі, придбані для його потреб чи користі, знаходяться в нього, то він безоплатно користується цими грошима та речами. Однак він не має права заборговувати наперед ті суми, які ще не належать йому (§ 59). Діти-сироти мають право найматися на службу й працювати без згоди свого опікуна (§ 60). Коли сироти, що найнялися на службу або роботу, на службі заборгують чи вступають з іншими в комерційні угоди, або завдадуть шкоди другій стороні, то майно таких сиріт, перебуваючих під опікою, не може бути вилучено або зменшено (§ 61). Якщо сироті надходить спадщина, опікун не вправі приймати або відхиляти її без складання про це судового опису (§ 62).

Кодекс передбачав, що, якщо між опікуном і сиротою виникає судовий спір, сироті має бути призначений спеціальний представник, який тимчасово повністю бере на себе обов'язки опікуна. Це також відбувається в усіх судових і позасудових справах, де вигода сиріт може бути знехтувана внаслідок конфлікту інтересів щодо вигоди опікуна водночас (§ 63). Якщо між кількома дітьми-сиротами, які були передані під опіку одному опікуну, виникнуть судові спори або якщо є інші справи, в яких поєднані взаємна вигода і шкода, опікун не повинен представляти жодного з них, а кожен повинен мати свого власного представника (§ 64).

Викликає інтерес норма Кодексу про те, що менш значні правочини щодо опіки можуть вчинятися опікуном і без згоди органу опіки. Однак угоди більшої ваги є повністю недійсними, якщо не отримано згоди органів влади. Такі важливі правочини включають продаж існуючого майна, переуступку або скасування пред'явлених претензій, купівлю нерухомого майна або цінного рухомого майна, укладення мирової угоди в судовому спорі, що розглядається проти сиріт; започаткування, продовження чи припинення виробництва, торгівлі або комерційної діяльності, пов'язаних з майном, належним дітям-сиротам; а також стосуються заборгованості сиріт та всього, що може призвести до зменшення їхнього майна (§ 65).

Йозефінський кодекс містив положення, що якщо серед рухомого майна сиріт є щось, що має зберігатися як родинна пам'ятка або збереження чого було наказано за заповітом чи іншим розпорядженням, або що колись може бути корисним для сиріт і його нелегко повернути, то його не варто продавати. Якщо є сумніви щодо цього, це має вирішити орган опіки та піклування (§ 66). І те, що має бути збережено, і те, що може бути відчужено, підлягає судовій оцінці, яка долучається до судового опису. Однак, якщо оцінку неможливо провести негайно без великих зусиль, її також можна відкласти до фактичного продажу майна чи розподілу спадщини (§ 67). Все, що має бути збережене з майна сироти, має бути передано опікуну або віддано в надійне місце. Решта майна має знаходитися або там, де є, або там, де його найвигідніше продати; притому якнайшвидше майно може бути продано шляхом судового продажу, якщо тільки це не речі, які з часом знайдуть

кращих покупців або зростуть у ціні, якщо їх зберігати упродовж тривалого часу. Все, що залишиться після продажу в суді внаслідок відсутності покупця, залишається опікуну для продажу нижче оціночної ціни (§ 68).

Щодо всіх боргових довідок, розписок та інших документів, що належать сиротам, а також коштовностей та інших цінностей, взятих під судову охорону, опікуну передається документальний опис. Притому передаються копії, а не оригінали, за винятком коли іншого вимагають обставини (§ 69).

У Кодексі наголошувалося, що якщо опікун відмовився від доходу від майна або від нього відмовився боржник, а гроші, як передбачено § 73, можуть бути використані з більшою користю, то опікун зобов'язаний повернути неотриманий дохід. Якщо ж він не може забезпечити дохід від майна, про це необхідно повідомити владу принаймні за 4 тижні до дати виплати. Відтак влада має запропонувати отримання доходу від майна або шляхом публічного оголошення, або іншим способом запобігти, щоб гроші не залишалися непродуктивними (§ 70). Для стягнення доходу, який підлягає поверненню, опікун повинен отримати спеціальне розпорядження від органу влади та пред'явити його під час вилучення. Без цього розпорядження розписка, видана опікуну, не повинна прийматися жодним судом для реєстрації, а дохід сплачується боржником опікуну виключно на його власний ризик (§ 71). Якщо застава офіційно записана в іпотечному векселі, що належить сиротам, то про це негайно має бути повідомлено суду. Якщо застава не передбачена, її слід вимагати або, якщо її неможливо отримати, слід стягнути борг, з огляду на найдоцільніший спосіб задля безпеки сиріт. Однак опікун також може пред'являти незабезпечені непогашені борги та претензії без спеціального дозволу та, якщо вони спірні, намагатися їх вирішити (§ 72). Запаси готівки, подальші надходження коштів і заощадження з активів сироти підлягають вкладенню з відсотками. Однак ці кошти повинні бути спрямовані передусім на погашення боргів сироти та звільнення її майна від боргової відповідальності. Після погашення боргів стане відомо, чи можна покращити стан майна сироти, чи можна іншим способом отримати більший прибуток (§ 73).

Йозефінський кодекс установлював, що опікун відповідає за шкоду, заподіяну сиротам з його вини чи недбалості. А якщо він завдав реальну небезпеку, то також має бути звільнений від опіки та покараний відповідно до злочину (§ 74). Опікун не несе відповідальності за вину тих, за допомогою кого він веде справи сиріт. Але він зобов'язаний притягнути їх до відповідальності за допущені помилки, повідомити про них органу опіки і піклування, а також у встановленому порядку стягнути відшкодування за заподіяну шкоду. Але якщо він виявився недбалим у підборі таких непридатних осіб, зокрема найманих працівників, або при стягненні компенсації, яку вони зобов'язані виплатити, то збитки, заподіяні дітям-сиротам, повинні бути відшкодовані ним (§ 75).

Передбачалося, що якщо заповідач розділив опіку між кількома опікунами, то кожен не має ні забезпечувати більше, ані нести відповідальність за більше,

ніж те, що йому довірено в управління. Суди ж повинні розподіляти опіку між кількома особами лише тоді, коли роз'єднаність або обсяг чи характер майна сироти цього вимагає. Якщо опікунів кілька, то фактичним опікуном має вважатися той, кому довірено дітей-сиріт, а інші виступають лише опікунами майна або помічниками (§ 76).

У Кодексі наголошувалося, що кожен опікун, включно з біологічним батьком, повинен вести облік майна, незалежно від того, що він міг бути прямо звільнений від цього прижиттєвим розпорядженням або заповітом особи, від якої майно, яке підлягає обліку, надійшло до дітей-сиріт (§ 77). Опікунська звітність подається щороку. Взагалі облік має бути проведений так, щоб на його підставі можна було виявити прибутки й видатки, та все майно сироти. Як доходи, якщо це не чітко видно з рахунку-фактури, так і витрати, якщо вони становлять більше одного гульдена, повинні бути підтверджені додатками (§ 78). Крім того, додаються господарські та інші спеціальні накладні, які засвідчують отримання або використання з опікуваного майна (§ 79). Ці рахунки-фактури підлягають перевірі та обліку відповідно до чинних правил. Під час розрахунку має бути чітко вказано все, що умовно чи безумовно підлягає відшкодуванню сироті опікуном або опікуну сиротою (§ 80).

Йозефінський кодекс закріплював, що крім того, що чітко зазначено в рахунку-фактурі опіки, ні опікун не може пред'явити жодних претензій до дитини-сироти, ні сирота до опікуна. Притому якщо рахунок містить порушення калькуляції, коли допущено очевидну помилку або при прийнятті опіки чи при відмові від призначення, або при звільненні від опікунства, це нікому не повинно принести шкоду чи користь. Проте якщо опікун свідомо приховав щось, то він як будь-який незаконний володілець має обов'язок повного відшкодування, а крім того, його покарають відповідно до обсягу його шахрайства чи злочину (§ 81). Якщо опікун не задоволений врегулюванням спору по рахунку і скарга стосується формальності рахунку, він може звернутися до головного судді. Але якщо йому було відмовлено у виплаті, яку він вимагає, або була накладена компенсація, яку він не вважає, що повинен сплачувати, він може вимагати призначення іншого опікуна для сироти і з його допомогою вирішити питання перед органом опіки (§ 82). У випадку опікунства над простолюдином, де майно не є значним і, отже, рахунки не піддаються плутанині, орган опіки також повинен забезпечити збереження майна сироти та його використання. Притому, облікуються всі доходи й видатки, але загалом рахунки розраховуються найпростішим і найкоротшим способом (§ 83).

Звернемо увагу, що Кодекс містив положення щодо винагороди опікуна. Зокрема, встановлювалося, що справедливість вимагає винагороджувати небайдужих опікунів. Цю винагороду визначає орган опіки та піклування відповідно до обставин, особливо залежно від більших чи менших зусиль, витрачених на виховання сиріт, управління майном і збільшення доходу, але ця сума має бути не біль-

ше п'яти відсотків від чистого доходу й у жодному разі не повинна перевищувати чотири тисячі гульденів (§ 84). Якщо майна сиріт настільки мало, що майже або взагалі нічого не можна внести в щорічні заощадження, то в цьому випадку опікун зобов'язаний здійснювати опіку безоплатно. Якщо ж на завершення опіки виявиться, що відбулося незначне збільшення активів або, принаймні, майно було збережене й не зменшилося, або сироти отримали можливість завдяки хорошему вихованню утримувати себе, то опікуну слід висловити помірну подяку (§ 85). Якщо опікуну не було призначено винагороду, проте він вважає, що має підстави вимагати її, то може впродовж трьох років пред'явити свою вимогу. Якщо ж винагороду йому було встановлено відповідно до § 84 за його менші чи більші зусилля в здійсненні опікунства, то у першому випадку опікун управі впродовж 14 днів подати скаргу до вищого судді, а в другому випадку – родичі дітей-сиріт упродовж одного року з дня сплати рахунку опіки (§ 86).

У Кодексі передбачалося, що коли неповнолітній опікуваний одружується, на його утримання має бути визначена справедлива сума. Притому шлюб не звільняє від опіки, а щодо неповнолітньої особи, яка перебуває у шлюбі, залежить від органу влади чи залишити її під попередньою опікою, чи призначити опікуном її чоловіка (§ 87). З досягненням повноліття в 24 роки опіка припиняється. Тому орган опіки та піклування вповноважений оголошувати дітей-сиріт за їхньою заявою повнолітніми. Але якщо фізичні або психічні захворювання роблять особу нездатною до самостійного утримання, то незалежно від досягнення нею повноліття опіка над нею зберігається, про що орган опіки та піклування має повідомляти скрізь, де це необхідно (§ 88). Якщо, з іншого боку, неповнолітнього буде визнано здатним самостійно вести справи навіть до того, як йому виповнилося 24 роки, орган опіки та піклування, як правило, уповноважений на прохання його родичів або опікуна звільнити їх від опікунства та відповідальності за його майно. Однак опікун, якщо він сам не вимагає звільнення, завжди повинен виконувати свої функції до їхнього завершення (§ 89).

Якщо опікуна підозрюють у вчиненні чогось, що суперечить його обов'язкам, або утриманні від виконання чогось, чого вимагають його обов'язки, внаслідок шахрайства чи недбалості, то орган опіки та піклування має забезпечити безпеку дітей-сиріт. Притому, якщо опікун погано управляє майном або повідомлено про його невірність, його негайно звільняють від опікунства (§ 90).

Йозефінський кодекс установлював вимогу, що кожен опікун після завершення опікунства, а також спадкоємець померлого опікуна, повинні скласти остаточний звіт. У разі смерті опікуна або офіційного звільнення його від опіки, суд негайно приймає рішення про управління майном сироти. Окрім цих випадків, колишній опікун має продовжувати управляти майном, доки воно не буде передано наступному опікуну, дорослому колишньому опікуваному або спадкоємцям дитини-сироти (§ 91). Остаточний звіт-рахунок повинен бути прийнятий судом до розгляду, а майно тих, хто досяг повноліття, також повинно бути передано

їм відповідно до того звіту. Але якщо остаточний розрахунок був затриманий обставинами, майно можна передати раніше, а решту можна додати після виправленого остаточного рахунку (§ 92). Після звичайного завершення опіки колишньому опікуну або його спадкоємцям має бути виданий правовий документ, у якому засвідчується повна передача майна, а опікун звільняється від усіх подальших претензій щодо тієї опіки (§ 94).

Викликає інтерес закріплена в Кодексі норма про те, що якщо органом опіки та піклування внаслідок якоїсь небезпеки чи його провини була заподіяна шкода опікуну, його поручителю чи будь-кому іншому, вона підлягає відшкодуванню. За шкоду, заподіяну цим органом своїми зловмисними рішеннями самим дітям-сиротам, він має нести пряму відповідальність. Проте в обох випадках відшкодування цієї шкоди покладається лише на тих членів органу опіки та піклування, які причетні й відповідальні за її заподіяння (§ 93).

Слід зазначити, що крім опіки над дітьми-сиротами Йозефінський кодекс передбачав опіку над недієздатними особами. А саме, коли будь-яка особа стає нездатною вести власні справи внаслідок фізичної чи психічної хвороби, або будь-якого іншого нещасного випадку, їй призначають опікуна. Однак, немічні, яким недуга не заважає усвідомлювати стан своїх справ і виявляти свою волю щодо них, або ті, які впадають у розумову слабкість лише на певний час, а у проміжках поміж тим можуть влаштовувати свої справи самостійно, не потребують опікуна, якщо не вимагають його самі (§ 95). Усе, що встановлено щодо опікунів за загальним правилом, також має бути дотримано щодо таких опікунів відповідно до обставин справи. Однак така опіка триває до тих пір, поки особа, на яку її накладено, не зможе довести, що причина, за якою її накладено, припинена (§ 96).

Зауважимо, що крім того, Йозефінський кодекс установлював положення про опіку над безгосподарним майном. Так, передбачалося, що суд також призначає опікуна-розпорядника над залишеним, безгосподарним майном особи, про котру йому стало відомо, що вона вибула за межі держави чи зникла, не залишивши вповноваженого представника, або якщо той не може займатися її справами, та якщо невідгідне становище майна є неминучим унаслідок її невідомого чи віддаленого місцезнаходження (§ 97). Цей опікун зобов'язаний по можливості з'ясувати місцеперебування відсутнього, повідомити про це суд, а також оголосити самому відсутньому про необхідність опіки над його майном. Доки цього не станеться, він зобов'язаний належним чином управляти дорученим йому майном. У разі тривалої відсутності та коли характер майна вимагає цього, опікун повинен складати щорічний звіт про ввірене йому майно (§ 98).

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи історико-правове значення Йозефінського кодексу 1787 р., можемо констатувати, що хоча він унаслідок своєї змістової вузькості відразу суттєво

не вплинув на юридичну, зокрема судову практику [20, с. 190], проте його положення після низки доопрацювань лягли в основу відповідних норм наступних цивільних кодексів Габсбурзької монархії. Зокрема, більшість норм щодо опіки, з певними змінами та деякими доповненнями і вдосконаленнями, були закріплені у 5 розділі «Про опіку та піклування» (§§ 164–265) першої частини Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. [14, с. 57–70], а також у 4 главі «Про опіку та піклування» (§§ 187–284) першої частини Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. [15, с. 1043–1051]; притому в обох Кодексах передбачалося, що над недієздатними особами та безгосподарним майном встановлюється піклування, а не опіка.

Отож, підсумуємо, що аналізована нами пам'ятка австрійського права має вагому пізнавальну, теоретично-наукову й практичну цінність, що зумовлює потребу у глибшому вивченні Йозефінського кодексу з метою актуалізації його значення як для становлення сімейного права Габсбурзької монархії, так і для сучасної української історико-правової науки. Відтак, вважаємо, що проведене нами дослідження становитиме певний внесок у всебічне пізнання й наукове осмислення історії виникнення правового інституту опіки в Габсбурзькій монархії, а також у простеження його подальшого впливу на розвиток положень про опіку в історії українського сімейного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. Erster Teil. Vienna : Johann Thomas Edlen von Trattner, 1786. 156 s. URL: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-IALWUBX5/d8ad5ff0-1d84-4f7a-ac54-7366255d8ade/PDF>.
- [2] 1786. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.rookebooks.com/1786-allgemeines-burgerliches-gesetzbuch>.
- [3] Josephinisches Gesetzbuch. URL: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JosephinischesGesetzbuch1787.pdf>.
- [4] Josephinisches Gesetzbuch (JGS 591). Faksimile des. Joseph des Zweyten, Römischen Kaisers, Gesetze und Verfassungen im Justitz-Fache. Jahrgang von 1785 bis 1786. Zweyte Fortsetzung (1786). *Justizgesetzsammlung. ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Serarial-Druckerei, 1817. S. 71–130. URL: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=jgs&datum=10030003&zoom=2&seite=00000071&ues=on&x=16&y=9>.
- [5] Josephinisches Gesetzbuch (1787). URL: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JGB20070429-rund18800woerter.htm>.
- [6] Савуляк Р. В. Йозефінський кодекс 1787 р.: передумови укладення, кодифікаційні роботи, структура, загальна характеристика та значення. *Збірник наукових праць Scientia за матеріалами III Міжнар. наук.-теорет. конф. «Modernization of today's science: experience and trends»* (м. Сінгапур (SGP), 24 лют. 2023 р.). С. 92–96. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/749>.
- [7] Савуляк Р. В. Особливості кодифікаційних робіт над Йозефінським кодексом 1787 р. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 41–49. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/7.pdf>.

- [8] Савуляк Р. В. Кодифікації цивільного права в Австрійській монархії у другій половині XVIII ст.: кодифікаційні роботи, загальна характеристика та значення. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 48)* : матеріали Міжнарод. наук. інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 9–10 берез. 2023 р.) / [редкол.: О. Яремко та ін.] ; ГО «Наукова спільнота» ; WSSG w Przeworsku. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б. С. 68–78. URL: https://www.lex-line.com.ua/data/downloads/file_1681906813.pdf.
- [9] Савуляк Р. В. Особливості поширення Патенту про шлюб 1783 р. на західноукраїнських землях у складі Габсбурзької монархії. *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference (Amsterdam (The Netherlands), August 11, 2023). С. 75–78. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18129/1/44-80-PB.pdf>.
- [10] Савуляк Р. В. Значення Патенту про шлюб 1783 р. у Габсбурзькій монархії. *Education and science of today : intersectoral issues and development of sciences*: collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference (Cambridge (Great Britain), August 18, 2023). С. 72–76. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/1050/1075>.
- [11] Савуляк Р. Права батьків і дітей за Йозефінським кодексом 1787 р. *Вісник Львівського університету. Серія юрид.* 2023. Вип. 77. С. 79–87. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/Maket_77_176_250.pdf. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.77.079>.
- [12] Savuliak R. Codex Theresianus of 1766: Codification Works, Structure, main Content and Significance of Roman Law Reception during its Conclusion Process. *Journal on European History of Law*. 2023. Vol. 14. Iss. 2. P. 156–175. URL: http://www.historyoflaw.eu/english/JHL_02_2023.pdf.
- [13] Савуляк Р. В. Особливості кодифікаційного процесу з укладення Терезіанського кодексу 1766 р. *Вісник ЛТЕУ. Юрид. науки.* 2023. № 14. С. 21–27. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1427/1344>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-14-04>.
- [14] Цивільний кодекс Галичини, 1797 : [проект Карла-Антоні Мартіні / передм. К. Нешвара; вступ В. А. Васильєва ; пер. з нім. : М. Мартинюк, О. Павлишинець]. Івано-Франківськ : Вавилонська бібліотека ; Юрид. компанія «Моріс Груп», 2017. 271 с.
- [15] Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях.* Т. 1 / уклад. : Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. : Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. С. 1025–1150.
- [16] Кульчицький В., Левицька І. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. *Вісник Львівського університету. Серія юрид.* 2009. Вип. 48. С. 46–51. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_48.pdf.
- [17] Szabo F. Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780. New York : Cambridge University Press, 1994. 380 p.
- [18] Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2004. 384 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nykyforak_Mykhailo/Bukovyna_v_derzhavno-pravovii_systemi_Avstrii_1774-1918_rr.pdf?PHPSESSID=9r oglukvnmh76dg40tuvgge4.

- [19] Brauner Wilhelm. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie von 1811. *Gutenberg-Jahrbuch*. 1987. В. 62. S. 214–254.
- [20] Пиртко М. С. Державно-правові реформи в Австрії у 40–90 роках XVIII ст. : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право») / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2021. 258 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_pyrtko.pdf.

REFERENCES

- [1] *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. Erster Teil (1786)*. Vienna: Johann Thomas Edlen von Trattner. Retrieved from <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-IALWUBX5/d8ad5ff0-1d84-4f7a-ac54-7366255d8ade/PDF>.
- [2] *1786. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*. Retrieved from <https://www.rookebooks.com/1786-allgemeines-burgerliches-gesetzbuch>.
- [3] *Josephinisches Gesetzbuch*. Retrieved from <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JosephinischesGesetzbuch1787.pdf>.
- [4] *Josephinisches Gesetzbuch (JGS 591)*. Faksimile des. Joseph des Zweyten, Römischen Kaisers, Gesetze und Verfassungen im Justitz-Fache. Jahrgang von 1785 bis 1786. Zweyte Fortsetzung, 1786 (1817). In *Justizgesetzsammlung. ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online* (ss. 71–130). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Serarial-Druckerei Retrieved from <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=jgs&datum=10030003&zoom=2&seite=00000071&ues=on&x=16&y=9>.
- [5] *Josephinisches Gesetzbuch (1787)*. Retrieved from <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JGB20070429-rund18800woerter.htm>.
- [6] Savuliak, R. V. (2023, February 24). The Josephine Code of 1787: prerequisites for conclusion, codification works, structure, general characteristics and significance. In *Collection of scientific papers «Scientia»: with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference «Modernization of today's science: experience and trends»* (pp. 92–96). Singapore, Republic of Singapore. Retrieved from <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/749>.
- [7] Savuliak, R. V. (2023). Peculiarities of the codification works on the Josephine Code of 1787. *Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence»*, 4, 41–49. Retrieved from <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/7.pdf>.
- [8] Savuliak, R. V. (2023, March 9–10). Codifications of civil law in the Austrian monarchy in the second half of the 18th century: codification works, general characteristics and significance. In *Actual studies of legal and historical science (Issue 48): materials of the International Scientific Internet Conference* (pp. 68–78). Ternopil, Ukraine – Pervorsk, Poland. Retrieved from https://www.lex-line.com.ua/data/downloads/file_1681906813.pdf.
- [9] Savuliak, R. V. (2023, August 11). Peculiarities of the distribution of the Marriage Patent of 1783 in the Western Ukrainian lands as part of the Habsburg Monarchy. In *Collection of scientific papers «Scientia»: with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference «Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations»* (pp. 75–78). Amsterdam, Netherlands. Retrieved from <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18129/1/44-80-PB.pdf>.

- [10] Savuliak, R. V. (2023, August 18). Significance of the Marriage Patent of 1783 in the Habsburg Monarchy. In *Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»: with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference «Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences»* (pp. 72–76). Cambridge, Great Britain. Retrieved from <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/1050/1075>.
- [11] Savuliak, R. V. (2023). Rights of parents and children according to the Josephine Code of 1787. *Bulletin of Lviv University. Legal series*, 77, 79–87. Retrieved from https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/Maket_77_176_250.pdf. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.77.079>.
- [12] Savuliak, R. (2023). Codex Theresianus of 1766: Codification Works, Structure, main Content and Significance of Roman Law Reception during its Conclusion Process. *Journal on European History of Law*, 14(2), 156–175. Retrieved from http://www.historyoflaw.eu/english/JHL_02_2023.pdf.
- [13] Savuliak, R. V. (2023). Peculiarities of the codification process for concluding the Teresian Code of 1766. *Bulletin of the LTEU. Legal sciences*, 14, 21–27. Retrieved from <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1427/1344>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-14-04>.
- [14] *Civil Code of Halychyna, 1797* (2017). Ivano-Frankivsk: Babylonian Library; Legal company «Maurice Group».
- [15] The general civil code of the Austrian Empire of 1811 (2009). In *Codification of civil legislation on Ukrainian lands*. Vol. 1 (pp. 1025–1150). Kyiv: Legal unity.
- [16] Kulchytskyi, V., & Levytska, I. (2009). Sources, structure, main provisions of the Austrian Civil Code of 1811. *Bulletin of Lviv University. Legal series*, 48, 46–51. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_48.pdf.
- [17] Szabo, F. (1994). *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780*. New York: Cambridge University Press.
- [18] Nykyforak, M. V. (2004). *Bukovyna in the state and legal system of Austria (1774-1918)*. Chernivtsi: Ruta. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Nykyforak_Mykhailo/Bukovyna_v_derzhavno-pravovii_systemi_Avstrii_1774-1918_rr.pdf?PHPSESSID=9roglukvnmh76dg40tuvgge4.
- [19] Brauner, W. (1987). Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie von 1811. *Gutenberg-Jahrbuch*, 62, 214–254. Retrieved from https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_pyrtko.pdf.
- [20] Pyrtko, M. S. (2021). State and legal reforms in Austria in the 1840-90s of the 18th century (Doctoral dissertation, Lviv Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine). Retrieved from https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_pyrtko.pdf.

Роман Васильович Савуляк

Кандидат юридичних наук

Докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень

Львівський національний університет ім. Івана Франка

79000, вул. Університетська, 1, Львів, Україна

Суддя судової палати з розгляду цивільних справ
Львівський апеляційний суд
79000, Соборна площа, 7, Львів, Україна

Roman V. Savuliak

PhD

Doctoral student of the Department of history of the state, law and political and law teachings

Lviv National University of Ivan Franko
79000, 1 University St., Lviv, Ukraine

The judge of the court chamber for consideration of the civil cases
the Court of Appeal of Lviv region
79000, 7 Soborna Sq., Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Савуляк Р. В. Опіка за Йозефінським кодексом 1787 р. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31 №3. С. 52–73.

Suggested Citation: Savuliak, R. V. (2024). Tutelage According to the Josephine Code of 1787. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 52–73.

Стаття надійшла / Submitted: 16/05/2024

Доопрацьовано / Revised: 16/06/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

УДК 340.12

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3-74

Андрій Васильович Новіченко

Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна

ПІДТРИМКА ТА ДОВІРА ЯК ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУТІВ ПІД ЧАС РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено та охарактеризовано питання забезпечення громадського порядку, який має важливе значення для будь-якої держави з однієї простої причини – якщо немає правопорядку, то зникає сама держава як організація суспільства. Тому ці питання завжди були актуальними та їм постійно приділялася пильна увага з боку вчених та практиків. Проаналізоване проведене реформування правоохоронних органів України, яке започатковане до початку російської агресії, мало на меті встановлення тісної взаємодії поліції з інституціями громадянського суспільства, що формуються в країні, та громадянами з метою забезпечення правопорядку. Поліція під час здійснення своєї діяльності має забезпечувати суспільну довіру до себе та підтримку громадян. Тільки за наявності довіри та підтримки з боку громадських інститутів до діяльності правоохоронних органів можна говорити про партнерство між цими суб'єктами, яке направлено на попередження, припинення кримінальних правопорушень та забезпечення правопорядку. Після повномасштабного вторгнення збройних сил Російської Федерації на територію України до функцій поліції в мирний час додалася значна кількість додаткових обов'язків, таких як розслідування військових злочинів росіян, мародерства, оборони держави, допомога біженцям, участь в евакуації тощо. У перші дні війни міста й села покидало дуже багато громадян, що призвело до колапсів на дорогах, але поліція всіляко забезпечувала безпеку дорожнього руху, тисячі поліцейських дбали про охорону громадського порядку, безпеку об'єктів, здійснювали супроводження вантажів та інші завдання, які виконують поліцейські до цього часу. Здійснено конкретизацію факторів, які підтверджують необхідність забезпечувати довіру до поліції з боку суспільства, представлено першорядні напрямки, орієнтовані на підвищення рівня довіри суспільства до поліції, які мають реалізовуватися спільними зусиллями, а також із залученням засобів масової інформації не залежно від правового режиму, в яких діє поліція.

Ключові слова: поліція, правоохоронні органи, правопорушення, взаємодія, правопорядок, населення.

Andriy V. Novichenko

Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, Ukraine

SUPPORT AND TRUST AS THE BASIS OF INTERACTION BETWEEN POLICE AND PUBLIC INSTITUTIONS DURING MARTIAL REGIME

Abstract. *The article examines and characterizes the issue of ensuring public order, which is important for any state for one simple reason – if there is no law and order, then the state itself disappears as an organization of society. That is why these questions have always been relevant and scientists and practitioners have always paid close attention to them. The analyzed reform of the law enforcement agencies of Ukraine, which was initiated before the beginning of the Russian aggression, was aimed at establishing a close interaction of the police with the institutions of civil society that are being formed in the country, and citizens in order to ensure law and order. The police, while carrying out their activities, must ensure public trust in themselves and the support of citizens. Only if there is trust and support from public institutions for the activities of law enforcement agencies, it is possible to talk about a partnership between these entities, which is aimed at preventing, stopping criminal offenses and ensuring law and order. After the full-scale invasion of the armed forces of the Russian Federation on the territory of Ukraine, a significant number of additional duties were added to the peacetime police functions, such as the investigation of Russian war crimes, looting, state defense, assistance to refugees, participation in evacuation, etc. In the first days of the war, a large number of citizens left the cities and villages – this led to collapses on the roads, but the police ensured road traffic safety in every possible way, thousands of policemen took care of public order protection, safety of facilities, escorted cargo and other tasks performed by the police until now. The factors that confirm the need to ensure trust in the police on the part of society have been specified, the author of the article presents priority directions aimed at increasing the level of public trust in the police, which should be implemented by joint efforts, as well as with the involvement of the mass media, regardless of the legal regime, in which the police operate.*

Keywords: *police, law enforcement agencies, law enforcement, interaction, law and order, population.*

ВСТУП

Поліція взаємодіє з іншими правоохоронними органами, державними та недержавними органами, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами як у мирний, так і воєнний час, оскільки без всебічного співробітництва з інститутами влади та громадянського суспільства діяльність поліції в умовах сучасної правової держави не може бути ефективною. При цьому громадська думка має бути однією із основних критеріїв офіційної оцінки діяльності поліції. Найбільш тісною має бути взаємодія органів поліції з територіальною громадою як на рівні діяльності органів місцевого самоврядування, так і в процесі безпосереднього спілкування з місцевим населенням, що, у свою чергу, суттєво впливає на ступінь

довіри громадян до поліції.

Діяльність поліції структурована складним набором заходів, багато з яких у своїй основі передбачають взаємодію з інститутами суспільства, у тому числі з його окремими їх представниками. Така взаємодія неможлива без довіри. У ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [1].

Нині особливо актуально стоїть питання про форми взаємодії поліції із місцевим населенням, що обумовлює не лише ефективність та результативність правоохоронної діяльності на місцевому рівні, а й відповідно ступінь громадської довіри до поліції та підтримки громадянами правоохоронної діяльності поліції.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Питанням довіри до правоохоронної діяльності з боку населення займалися такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Н. П. Бортник, В. М. Князев, В. К. Колпаков, З. Р. Кісіль, А. В. Кубаєнко, В. І. Луговий, С. В. Петков, В. Л. Ортинський, Ю. П. Сурмін, Ю. С. Шемчушенко та ін. Аналізуючи практику можна зазначити, що проведення реформування поліції в аспекті взаємодії правоохоронних органів та населення щодо попередження, припинення кримінальних та адміністративних правопорушень не може реалізовуватися без довіри та підтримки громади. Партнерські мотиви виходять з реальної потреби досягати єдиних цілей в охороні правопорядку, що ґрунтуються на довірі та підтримці один до одного. Питання довіри та підтримки поліції з боку суспільства наразі особливо актуальне, адже в умовах воєнного стану важлива згуртованість, яка не може існувати без довіри та підтримки, державних органів, у тому числі Національної поліції, та суспільства з метою досягнення загальної мети, а саме протистояння агресії РФ, оборони держави, охорони правопорядку, попередженню, припиненню кримінальних та адміністративних правопорушень.

У процесі дослідження використовувались загальнонаукові та спеціально юридичні методи наукового пізнання. Серед загальнонаукових методів були використані такі, як аналіз, синтез, аналогія, узагальнення тощо. Так, метод аналізу дозволив розглянути окремі компоненти дослідження та визначити їх характеристики й відносини. Завдяки застосуванню методу синтезу отримані дані було систематизовано та на їх основі зроблено висновки й узагальнення. Метод аналогії дозволив зробити висновок про подібність правових систем, заснованих на схожих ознаках. Метод узагальнення сприяв розумінню предмета як складної структури, де всі елементи взаємодіють один з одним.

Щодо спеціально юридичних методів наукового пізнання, то у статті акцент зроблено на різних видах наукового аналізу. Було використано юридичний аналіз, порівняльно-правовий аналіз, аналіз практики правоохоронних органів, аналіз документів та епістемологічний метод. Так, юридичний аналіз дозволяє дослідити

законодавчу базу, яка регулює взаємовідносини поліції з громадськістю щодо спільного виконання правоохоронних функцій. Порівняльний аналіз сприяв вивченню практики реалізації партнерських відносин між поліцією та суспільством (в аспекті підтримки та довіри) у різних країнах і визначенню стандартних і відмінних рис. Аналіз практики взаємовідносин правоохоронних органів з суспільством передбачає дослідження конкретних партнерських відносин (у напрямку підтримки та довіри) з метою виявлення й усунення прогалин. Документальний аналіз включає вивчення наукових публікацій, статей, законодавчих актів, дисертацій та інших документів, що містять інформацію щодо підтримки та довіри при взаємодії поліції та громади з урахуванням вітчизняного й міжнародного досвіду.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Довіра – це ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність, щирість і т. ін. [2, с. 126].

Словник сучасної української мови визначає довіру, як морально-практичне ставлення індивіда до партнера в спілкуванні, яке ґрунтується на вірі в його чесність і щирість. Особистісна настанова в стосунках передбачає обопільне очікування позитивних (благих) наслідків [3].

Бандурка О. М. вказує, що правоохоронна діяльність, спрямована на охорону правопорядку та забезпечення безпеки громадян. Ця діяльність, іманентно властива будь-якій державі [4, с. 67]. У будь-якій державі з охорони та забезпечення громадського порядку, попередження та припинення кримінальних правопорушень, особливе місце займають органи поліції, але вчений підкреслює роль поліції у взаємодії з суспільством як необхідну ознаку державного устрою, яка не може існувати без довіри та підтримки з боку населення.

Взаємодія поліції та суспільства – це різновид соціального партнерства, в якому однією зі сторін виступають громадяни, а іншою – поліція. Партнерські мотиви в такій моделі формуються не завдяки примусу, а потребою досягати єдині цілі, підтримуючи та довіряючи один одному як у мирний, так і воєнний час.

Активно впливаючи один на одного, поліція та суспільство орієнтовані на:

- 1) упорядкування суспільних відносин в аспекті прояву активності громадянського формування;
- 2) стимулювання та мобілізацію громадянського суспільства, орієнтуючи його на вирішення єдиних з поліцією завдань;
- 3) узгодження інтересів та розвиток зв'язків з метою забезпечення подальшої взаємовигідної співпраці.

Усі досягнення партнерів у такій моделі залежать від того, наскільки між ними встановлені довірчі стосунки. У моделі довірчої взаємодії поліції та суспільства сфера взаємної відповідальності за реалізацію функціональних обов'язків розширюється. Механізм взаємодії правоохоронних органів та громад, що становлять основу партнерських відносин, передбачає:

- 1) введення в реальне життя діалогу між державою, в особі співробітників поліції з громадянським суспільством у різних формах;
- 2) участь суспільства в підвищенні ефективності діяльності державної системи влади;
- 3) участь суспільства в контролі за діяльністю поліції (слід пам'ятати, що під час війни контроль за діяльністю працівників поліції з боку суспільства не здійснюється).

Саме від того, наскільки ефективно встановлена взаємодія між поліцією та суспільством, залежить ступінь функціональної адекватності інституту поліції, рівень довіри до нього з боку громадян України, здатних у разі потреби надати підтримку.

На співробітників органів поліції покладаються відповідальні завдання, особливо під час воєнних дій, зокрема, вони повинні обороняти державу, забезпечувати законність та підтримувати громадський порядок тощо. Від того, наскільки професійно вирішуються ці завдання, залежить стабільність у країні, надаючи позитивний вплив на впевненість громадян у своєму майбутньому в мирний час. Довіра до поліції зростає тоді, коли суспільство задоволене якістю її діяльності, від так у громади виникає бажання підтримати працівників поліції та взяти участь (допомогти) у правоохоронній діяльності.

Довіра та підтримка – це основа встановлення соціального контакту. Такий контакт у діяльності співробітників поліції має принципове значення, наприклад, у ситуації, коли співробітник поліції проводить заходи профілактичного характеру або збирає необхідну службову інформацію в мирний час. Довіра мінімізує страх, який можуть зазнавати деякі громадяни при зверненні до співробітників поліції. Більш того, довірчі відносини суспільства та поліції підвищують соціальний статус співробітників поліції в очах громадськості.

На сьогоднішній день у країнах світової спільноти існують різні форми взаємодії органів поліції з громадськими інститутами, а також використовуються найрізноманітніші способи підвищення рівня довіри населення до поліції. Але при цьому поліцейські структури різних держав сходяться в думці, що для збільшення суспільної довіри до себе та забезпечення підтримки своєї діяльності органи поліції повинні масово залучати громадян, громадські формування, органи місцевого самоврядування до реалізації політики держави в питаннях охорони громадського порядку, забезпечення суспільної безпеки та протидії злочинності.

На законодавчому рівні закріплені принципи утворення й діяльності громадських об'єднань, а саме у ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання» громадські об'єднання утворюються й діють на принципах: 1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності [6].

Попри випробування війни та зусилля російської пропаганди, яка всіляко намагається «запустити» фейки щодо діяльності державної влади, в тому числі й поліції, довіра українців до державних і соціальних інститутів тільки зростає. На думку соціологів, зростання суспільної довіри свідчить про високий рівень соціальної згуртованості громадян.

Підтримка суспільства важлива, з одного боку, для отримання інформації, необхідної для виявлення колабарантів, запобігання та розслідування кримінальних та адміністративних правопорушень. З іншого боку, взаємодія з суспільством підвищує довіру населення до поліції, дозволяє громадянам робити внесок щодо забезпечення правопорядку, забезпечення власної безпеки тощо та надавати іншу допомогу в здійсненні діяльності поліцією. Крім того, за рахунок такого партнерства між населенням та поліцією, громадяни починають відчувати відповідальність за підтримку належної якості життя та вирішення соціальних проблем на території громади.

Підтримка та довіра формуються в процесі взаємодії поліції та суспільства, що реалізується в різних напрямках, що знайшли своє закріплення в чинному законодавстві України.

Якщо суспільство довіряє поліції, підтримує її, то завдання, поставлені перед цим державним органом, вирішуються ефективніше, особливо під час війни. Забезпечення довіри до поліції та всієї системи правоохоронних органів ускладнюється низкою факторів, серед яких:

1) кожен окремо взятий випадок вчинення співробітниками поліції правопорушень, отримуючи широкий суспільний резонанс та гучне обговорення в засобах масової інформації, сприяють формуванню негативного образу співробітників органів поліції та підриває ту довіру, яка забезпечується тривалою та сумлінною роботою більшості інших працівників (наразі на окупованих територіях України є поодинокі випадки, де колишні працівники поліції добровільно «переходять» на сторону ворога);

2) незважаючи на те, що в цілому спостерігається явне зростання правової культури населення, деяка його частина, як і раніше, володіє достатньо низькими знаннями у сфері законодавства та права, а також демонструє небажання виявляти активну громадянську позицію та соціальну відповідальність. У мирний час спостерігалось не дуже об'єктивне сприйняття деякими громадянами тієї ролі, яку відіграє поліція щодо забезпечення стабільності, безпеки та правопорядку;

3) професійна деформація, характерна майже для будь-якої професійної діяльності, особливу загрозу становить саме в правоохоронній сфері, оскільки її наслідком стає небажання та нездатність деяких співробітників поліції ефективно виконувати свій обов'язок, реалізуючи принципи законності та неупередженості, що взагалі не припустимо під час війни.

Серед пріоритетних форм співробітництва як факторів, що впливають на підвищення суспільної довіри до поліції, можна виділити створення громадських

формувань, що сприяють реалізації правоохоронної функції, що дозволяє формувати в місцевого населення широкий погляд на безпеку, в тому числі на перманентну профілактичну роботу та підвищення відповідальності у цій сфері як у мирний, так і воєнний час.

В європейських державах існують різні форми взаємодії місцевих спільнот та правоохоронних органів. У цих країнах пріоритетним напрямом є створення так званих нових платформ, або, як зараз прийнято говорити, «нових майданчиків», як, наприклад, місцева Рада безпеки та профілактики злочинності – *Conseil local de securite et de prevention de la delinquance (CLSPD)* – у Франції; Партнерство зі зменшення злочинності та заворушень – *Crime and Disorder Reduction Partnership (CDRP)* – у Великій Британії; Муніципальна консультативна рада попередження та безпеки – *Municipal Consultative Council of Prevention and Security (MCCPS)* – у Бельгії [5, с. 54–58].

Доцільно виділити першорядні напрямки, орієнтовані на підвищення рівня довіри в суспільства до поліції. Дані напрямки повинні реалізовуватися спільними зусиллями, а також із залученням засобів масової інформації незалежно від умов воєнного стану, а саме:

1) необхідно розвивати практику використання телефонів довіри, особливо в період транслявання програм з тематики правоохоронної діяльності. Завдяки прямому зв'язку з представниками правоохоронних органів громадяни зможуть більше дізнатися про поліцію, задати необхідні, які цікавлять їх питання, поділитися проблемою, що стосується правоохоронної діяльності;

2) слід використовувати можливості ЗМІ та розвивати спільні проекти, спрямовані на підвищення правової свідомості та правової культури громадян;

3) потрібна активізація таких спільних заходів поліції та громадськості як семінари, конференції та круглі столи. У ході цих заходів потрібно порушувати проблеми, які хвилюють суспільство (наприклад, неправдиві повідомлення про мінування навчальних закладів, що почастишали в мирний час і мають місце в умовах воєнного стану). Потрібно, щоб ці заходи транслювалися для більшого охоплення аудиторії. Крім співробітників поліції та представників суспільства, до участі у таких заходах бажано залучати психологів, соціологів, педагогів;

4) керівники органів поліції, відповідальні посадові особи повинні відстежувати та критично оцінювати інформаційний фон, пов'язаний з діяльністю поліції, негативну інформацію, що з'являється в засобах масової інформації та мережі Інтернет;

5) особливу увагу потрібно приділяти підростаючому поколінню, виховуючи його в дусі соціальної активності, нетерпимості до правопорушень та готовності допомоги правоохоронним органам.

Якщо розглядати в цілому питання взаємодії поліції та громади (місцевого населення), варто зазначити, що одним із найефективніших засобів підвищення суспільної довіри є використання сучасних інформаційних ресурсів, оскільки

громадська думка і відповідно довіра, як правило, залежать не від того, наскільки якісно та сумлінно правоохоронні органи виконують покладені на них функції, а від того, який їхній образ створюється в мас-медіа.

Як відомо, найбільш значуща інформація, зокрема про діяльність поліції, сьогодні концентрується, обговорюється та поширюється переважно в мережі Інтернет, яка завдяки своїй доступності та популярності виступає в ролі одного з джерел відомостей поряд з друкованими виданнями, радіо, телебаченням, але при цьому якісно відрізняється від них. Інтернет на сьогодні особливо популярний, адже збільшилася кількість користувачів Інтернету в зв'язку з обмеженням інших джерел обумовлених військовими діями.

У сучасному житті суспільства значна роль належить соціальним мережам, в яких можна обмінюватися документами, фотографіями, транслювати відомості про своє життя, використовуючи Інтернет. Значення соціальних мереж проявляється й у діяльності поліції, що дозволяють їй формувати позитивний образ співробітників поліції, інформувати населення про результати своєї діяльності, а також швидко доносити до громадян значиму їм інформацію особливо під час війни (наприклад, Facebook, Instagram, Twitter, Youtube тощо). В умовах швидкого розвитку цифрових технологій кількість користувачів соціальних мереж постійно збільшується, що дає можливість змінювати зв'язки з суспільством. Найбільш загальна мета соціальних мереж – поширення інформації. Ця мета повністю відповідає інтересам поліції, оскільки допомагає прискорювати та розширювати традиційні можливості поліцейського інформування. Наприклад, поліція може повідомляти громадян у режимі реального часу про небезпеку з боку країни-агресорки (наприклад, виліт ракет та їх напрямок тощо), воєнні злочини, нещодавні кримінальні правопорушення, дорожні пригоди, зникнення людей, крадіжки транспортних засобів, про підозрюваних чи заарештованих осіб. До того ж треба пам'ятати, що ці повідомлення пов'язані з проханнями про допомогу, що приходять від самого населення або поліції. І, як показує багатий досвід таких європейських країн, як Бельгія, Голландія, Німеччина, Угорщина часто такі повідомлення в соціальних мережах, надані самою поліцією дають позитивні результати.

В умовах змін, що постійно відбуваються в суспільстві, викликаних збройним нападом РФ на Україну, довіра та підтримка поліції з боку суспільства повинні розглядатися, як їх взаємна готовність дотримуватися норм права та законів України, динамічно розвиваючи соціальне партнерство. Але не можна змусити всіх громадян довіряти поліції та підтримувати її. У будь-якому суспільстві є певна частина негативно налаштованих осіб, на яких навряд чи вплинуть різні заходи, орієнтовані на підвищення довіри. Зокрема, йдеться про людей із вираженою антисоціальною спрямованістю поведінки чи радикально налаштованих. Стосовно даних категорій осіб слід уважно відстежувати їх діяльність, щоб не допустити протиправних дій з їх боку, а також дій, спрямованих на залучення

до незаконної діяльності інших осіб. Під час війни це питання набуває особливої актуальності, оскільки особи, які підтримують РФ проводять на території України різну пропагандистську діяльність, наприклад, керівництво та прибічники Російської православної церкви (РПЦ) не осудило війну Росії проти України. Священослужителі РПЦ здійснюють вплив на прихожан через переконування й аргументацію, направлену на дискримінацію Української православної церкви та виправдання воєнних дій РФ на території України. Всі ці пропагандистські прийоми покликані створити ілюзію релігійного громадянського конфлікту в Україні як для інших держав, так і самих українців, розколоти їх за релігійною ознакою.

Використання соціальних інтернет-мереж дозволяє силам поліції взаємодіяти з населенням на дедалі локальнішому (місцевому) та особистісному рівнях, особливо в умовах воєнного стану. Варто врахувати зарубіжний досвід, зокрема, британські та голландські співробітники поліції використовують Twitter для реагування на індивідуальні запити громадян та безперервного інформаційного обслуговування населення в особі користувачів Інтернету. У низці інших країн офіцери поліції відкривають свої «офіси» у віртуальному просторі та стають особистими контактерами для користувачів як у реальному, так і віртуальному світі. В Україні у використанні подібних ресурсів досвід небагатий, але цей напрямок входить до числа пріоритетних.

На сьогоднішній день безперечним є той факт, що використання інтернет-простору збільшує прозорість правоохоронної діяльності та позитивно впливає на її суспільне сприйняття, що в сукупності покращує відносини поліції з місцевим населенням. При цьому всебічна взаємодія населення та поліції, з урахуванням дії режиму воєнного стану в державі, дозволяє виробляти та впроваджувати нові форми співробітництва, що закономірно призведе до підвищення результативності правоохоронної діяльності, а також суспільної довіри та взаємної відповідальності.

Не слід випускати з уваги той факт, що довірчі відносини можуть вибудовуватися не лише завдяки розвитку різних технологій взаємодії. Довіра – це емоція, що виникає з урахуванням розуміння значимості чогось та існування єдиних цінностей, бажання досягти єдності цілей. Якщо якась частина суспільства не довіряє поліції – це може свідчити про існування нерозуміння призначення поліції, її ролі та значущості щодо оборони, забезпечення безпеки та стабільності держави.

ВИСНОВКИ

Довіра та підтримка з боку громади до органів поліції як у мирний, так і воєнний час є однією із найважливіших засад взаємодії цих суб'єктів та одним із принципів діяльності поліції. На сьогоднішній день не можливо ще говорити про стовід-

соткову довіру громадян України до співробітників Національної поліції, їх підтримку, але рівень довіри до їх діяльності та підтримка під час війни значно вирости. Тому правоохоронна діяльність потребує посилення інформаційної політики за участю представників правоохоронних структур; підвищення правової культури громадян та цілеспрямованим формуванням у них довіри до співробітників поліції. Для цього необхідно розвивати в співробітників поліції високу морально-психологічну стійкість та свідоме виконання службового обов'язку, захисту прав і свобод людини та громадянина. Досягти цього можна лише якісно організованою взаємодією поліції та суспільства, заснованому на підтримці й довірі незалежно від режиму, що діє на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
- [2] Словник української мови у 20 томах. Київ : Укр. мовно-інформац. фонд НАН України. Т. 12. 2021. 1024 с.
- [3] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- [4] Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
- [5] Зарубіжний досвід організації взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування в контексті децентралізації державної влади : наук.-метод. рекомендації. / К. Л. Бугайчук, В. А. Гузь, І. О. Святокум, В. В. Чумак. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2015. 44 с.
- [6] Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

REFERENCES

- [1] On the National Police: Law of Ukraine (2015, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
- [2] *Dictionary of the Ukrainian language in 20 vol.* (2021) Kyiv: Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine, 12.
- [3] *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplements and additions)*. (2005). In Busel, V. T. (Ed.). Kyiv; Irpin: VTF «Perun».
- [4] Bandurka, O. M., Bezpalova O. I., Jafarova O. V., & oths. (2017). *Administrative activities of the police in questions and answers*. In Bandurky, O. M. (Ed.). Kharkiv: KhNUVS.
- [5] Bugaichuk, K. L., Guz, V. A., Svyatokum, I. O., & Chumak, V. V. (2015). *Foreign experience in the organization of police interaction with local self-government bodies in the context of decentralization of state power*. Kharkiv: KhNUVS.
- [6] On Public Associations: Law of Ukraine (2015, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

Андрій Васильович Новіченко

Доктор філософії, докторант

Харківський національний університет внутрішніх справ

61080, пр. Льва Ландау, 27, Харків, Україна

Andriy V. Novichenko

Doctor of Philosophy, Doctoral Student

Kharkiv National University of Internal Affairs

61080, 27 Leva Landau Ave., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Новіченко А. В. Підтримка та довіра як основа взаємодії поліції та громадських інститутів під час режиму воєнного стану. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 74–84.

Suggested Citation: Novichenko, A. V. (2024). Support and Trust as the Basis of Interaction Between Police and Public Institutions During Martial Regime. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 74–84.

Стаття надійшла / Submitted: 27/07/2024

Доопрацьовано / Revised: 27/08/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Сергій Степанович Пирога

Кафедра правознавства та канонічного права
Карпатський університет імені Августина Волошина
Ужгород, Україна

Ігор Степанович Пирога

Кафедра конституційного права і порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Ужгород, Україна

ПОДАТОК НА ВИВЕДЕНИЙ КАПІТАЛ ЧИ АМНІСТІЯ ТІНЬОВИХ ДОХОДІВ

Анотація. Метою статті є аналіз правових підстав та економічної доцільності заміни податку на прибуток податком на виведений капітал, виявлення реальних проблем, які законодавець намагається вирішити такою заміною, оцінка відповідності засобів потребам держави. Емпіричну базу дослідження складають результати аналізу системи оподаткування, теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних учених з проблем фінансового права та економічної науки, чинні закони України, нормами яких регулюються правовідносини в досліджуваній сфері, а також норми, передбачені угодою між Україною та ЄС та договором про створення ЄС. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про те, що запровадження податку на виведений капітал не вирішує жодної проблеми, необхідністю вирішення яких обґрунтовується його запровадження. Під назвою податок на виведений капітал намагаються запровадити ще одну шахрайську схему, організовану за принципом податку на додану вартість. Єдиним результатом заміни податку на прибуток податком на виведений капітал буде незаконна амністія тіньових капіталів за рахунок коштів Держбюджету і Пенсійного фонду України, повна відсутність податкового контролю, сприяння ухиленню від оподаткування та безконтрольного вивозу капіталів за кордон. Законопроект пропонує вирішення тих проблем, які мають вирішуватися засобами Кодексу України з процедур банкрутства та аудиторськими перевітками. Реальні проблеми системи оподаткування полягають у відсутності методів однозначного визначення податкової бази всіх передбачених Податковим кодексом податків через невизначеність структури ринкових цін, відсутність визначення поняття «додана вартість» та її складових, застосування найгіршого методу обчислення доданої вартості та податкових правовідносин між платниками ПДВ. Проблеми системи оподаткування ускладнені хибними орієнтирами діяльності Нацбанку й уряду України, угодами про уникнення подвійного оподаткування, правилами тонкої капіталізації, трансфертного ціноутворенням, контрольованих іноземних компаній, відступом від принципу оподаткування за джерелом та неправильним визначенням правового статусу поняття «резидент» щодо фізичних і юридичних осіб. Для однозначного визначення

податкової бази в роботі запропоновано визначення структури доданої вартості та її складових, структури справедливих ринкових цін, запровадження адитивного (балансового) методу обчислення доданої вартості та сплата ПДВ у режимі реального часу безпосередньо у бюджет на кожній стадії виробництва і/або розподілу.

Ключові слова: податок на прибуток, на виведений капітал, складові доданої вартості, структура ринкових цін, адитивний метод, податкові правовідносини.

Serhii S. Pyroha

*Department of Jurisprudence and Canon Law
Augustin Voloshin Carpathian University
Uzhhorod, Ukraine*

Ihor S. Pyroha

*Department Constitutional law and comparative jurisprudence
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

TAX ON WITHDRAWN CAPITAL OR AMNESTY OF SHADOW INCOMES

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the legal grounds and economic expediency of replacing the income tax with a tax on withdrawn capital, identify real problems that the legislator is trying to solve with such a replacement, and assess their adequacy to the needs of states. The empirical basis of the research is the results of the analysis of the taxation system, theoretical developments of domestic and foreign scientists on the problems of financial law and economic science, the current legislation of Ukraine, the norms governing legal relations in the researched area, and the norms of the current agreements between Ukraine and the EU and the Treaty on the Establishment of the EU. The results of the conducted research allow us to conclude that the introduction of the tax on withdrawn capital does not solve any problem, the need to solve which justifies its introduction. The replacement will introduce another fraudulent scheme organized around the principle of value added tax, which trying to introduce under the name of tax on withdrawn capital. The only result of replacing the income tax with a tax on withdrawn capital will be an illegal amnesty of shadow capital at the expense of the State Budget and the Pension Fund of Ukraine, a complete lack of tax control, stimulation of tax evasion and uncontrolled exports capital to abroad. The bill offers a solution to those problems that must be solved with the help of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures and audit procedures. The real problems of the taxation system are the lack of methods provided for by the Tax Code to unambiguously determine the tax base of all taxes due to the uncertainty of the structure of market prices, the uncertainty of the concept of «added value» and its components, application of the worst value added calculation method and tax legal relations between VAT payers. The problems of the taxation system are complicated by the wrongly oriented policy of the National Bank and the Government of Ukraine, agreements on the avoidance of double taxation, rules of thin capitalization, transfer pricing, controlled foreign companies, deviation from the basic source*

principle and incorrect definition of the concept of «resident» in relation to physical and legal entities. In order to unambiguously determine the tax base, the work proposes the definition of the structure of added value and its components, the structure of fair market prices, the introduction of the additive (balance sheet) method of calculating added value and payment of VAT in real time directly to the budget at each stage of production and/or distribution.

Key words: *tax on income, on withdrawn capital, components of added value, structure of market prices, additive method, tax legal relations.*

ВСТУП

У пояснювальній записці до проекту Закону України № 3665 від 16.06.2020 група депутатів Європейської солідарності відзначає низку недоліків податку на прибуток (ПП) в Україні. Зокрема, з 270000 платників 90% надходжень податку на прибуток до бюджету сплачує 1100 платників, річний дохід яких перевищує 20 млн грн. Ще 8000 платників з річним доходом понад 20 млн грн стабільно декларують збитки, накопичений розмір яких досяг 1,3 трлн грн [1].

Причиною такого стану депутати безпідставно вважають:

- 1) складні правила розрахунку об'єкта оподаткування (фінансовий результат як базовий показник для розрахунку об'єкта оподаткування з подальшим коригуванням на різниці – це постійний ризик претензій з боку контролюючих органів);
- 2) необхідність ведення окремого обліку податкової амортизації;
- 3) проблеми з накопиченням збитків;
- 4) агресивні схеми податкового планування, які використовуються окремими компаніями з метою уникнення оподаткування, що призводить до надмірного податкового тиску на сумлінних платників податку.

Постановою Верховної Ради України № 3562-ІХ від 06.02.2024 законопроект включено до порядку денного сесії Верховної Ради України ІХ скликання [2].

Справжнім мотивом заміни податку на прибуток податком на виведений капітал є бажання списати 1,3 трлн грн боргів 8000 платників податку. Адже при збереженні податку на прибуток виплату боргів треба здійснювати з прибутку, який залишається після сплати податку на прибуток за ставкою 18%. У випадку податку на виведений капітал, борги виплачуються з повного прибутку без оподаткування, а визначена проектом ставка податку на виведений капітал становить 5%, тобто автори законопроекту намагаються подарувати 8000 підприємств один річний бюджет України. Законопроект про заміну податку на прибуток податком на виведений капітал є спробою амністувати тіньовий капітал, сплативши податок 5%. Жодних інших позитивних результатів для України цей законопроект не матиме.

Якщо за наявності (принаймні формально передбаченого законодавством) податкового контролю підприємство декларує борги, то звідки візьмуться доходи, якщо навіть формальний контроль буде скасований? Для відповіді на це запитання доцільно з'ясувати обставини виникнення та способи формування накопичених

боргів. З цією метою уряду слід укласти угоду з серйозною іноземною аудиторською компанією для проведення поглибленого аудиту принаймні частини компаній, які задекларували найбільші обсяги боргів.

Є й інший простий і законний спосіб вирішення проблеми накопичених боргів – слід застосувати процедуру, передбачену Кодексом України з процедур банкрутства [3]. Після продажу майна боржника буде сплачений податок до бюджету, а підприємство може отримати ефективнішого власника. Скасування податку з тієї причини, що податкова служба не може порахувати базу податку чи законодавець не може ухвалити кращий Податковий кодекс України, щоб уникнути зловживань, є неприйнятною й явно поганою практикою.

У пояснювальній записці до законопроекту депутати наводять лише три маленькі країни – Республіка Естонія, Латвійська Республіка та Грузія, які застосовують податок на виведений капітал. Податок на прибуток сплачується в усьому світі. А в Україні ставка податку на прибуток (18%) близька до узгодженої в рамках ОЕСР/G20 мінімальної ставки податку на прибуток 15% [4].

Заміна податку на прибуток податком на виведений капітал не відповідає зобов'язанням України перед ЄС, взятим у рамках Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС щодо приведення у відповідність податкового законодавства до стандартів ЄС [5].

Відповідно до меморандуму між Україною та МВФ від 25.11.2021 [6] Україна взяла зобов'язання не здійснювати кроки щодо заміни чинного податку на прибуток підприємств (СРТ) податком на розподілений прибуток (ДРТ) або податком на виведений капітал (ЕСТ). Закон слід було б давно відхилити навіть не вносячи його до порядку денного.

Але при таких перспективах незаконної легалізації тіньових доходів хто з депутатів буде зважати на зобов'язання перед ЄС і МВФ чи інтереси держави. Податок на виведений капітал уже частково реалізований у проекті «Дія. City».

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Основним інструментом економічної політики в сучасному світі є податкова система. Податки впливають на стимули, а отже, на поведінку суб'єктів господарювання та конкурентоспроможність економіки. Як основний регулятор податкова система повинна виконувати фіскальну, регулюючу й розподільну функції. Податкова система України дуже погано виконує фіскальну функцію стосовно всіх наявних податків, а Податковий кодекс України навіть не передбачає ні регулюючу, ні розподільну функції. Тому спробу покращити українське податкове законодавство можна було б вітати. Однак, запропонований законопроект лише істотно погіршує законодавство, що прийняти неможливо з огляду на інтереси країни.

У Податковому кодексі України справді не вирішено дуже багато питань. Проблема полягає в тому, що, використовуючи окремі елементи податкового законо-

давства розвинених країн, законодавець не враховує можливість їх ефективного застосування в Україні. Декларуючи ринкову економіку в Україні, законодавець не запровадив жодного регулятора ринку. Монетарна політика Національного банку не є регулятором, оскільки в її основі лежать хибні орієнтири. Замість регулювання банківської сфери, Національний банк розпродав позичені кошти з резервів під фальшивим приводом стабілізації курсу гривні, декларує регулювання платіжного балансу, таргетування інфляції. Не дивно, що впродовж 30 років подібної політики курс гривні лише зростав з 1,76 до 29 грн/долар США на кінець 2021 року. За цей же час обсяги доданої вартості, створеної промисловістю України, постійно знижувалися й на кінець 2021 року досягли – 10% від рівня 1996 року. За цей же час сукупний державний борг зріс від 21.69% до 69.55% валового національного доходу (ВНД) [7].

Нацбанк пропонує для економіки кредити під 20% і більше (встановлюючи ставки рефінансування), депозитні сертифікати для банків під 18%. Для розвитку економіки потрібні кредити під 5–6%, ставка рефінансування до 2%, депозитні сертифікати під – 2% щоб спрямувати гроші в реальний сектор економіки, а заставу слід регулювати залежно від одержаних збитків банків – більші збитки – вища застава [8]. Усю суму збитків банків доцільніше переносити на заставу. Основна функція НБУ – стабільність гривні, а стабільність курсу гривні – це головна передумова соціально-економічного розвитку держави. Немає стабільного курсу – немає економіки, а є базар: своя стріха – своя вітха. Український ринок і є базаром.

Для регулювання фінансових установ до Податкового кодексу України мають бути внесені зміни щодо оподаткування прибутків. Слід скасувати можливість відрахування збитків з податкової бази. Кредити позичальникам надаються під заставу, причому вартість застави значно перевищує суму позики. За рахунок застави банки й повинні покривати свої збитки. А це означає, що відрахування збитків з прибутків для банків має бути прямо заборонено в Податковому кодексі України. Слід обмежити граничний розмір відсотків за позиками. Гранична відсоткова ставка за позиками не повинна бути вищою ніж ставка рефінансування НБУ (до 2%) плюс 3–4 відсотки річних. А прибуток, одержаний за рахунок завищених ставок, повинен вилучатися в бюджет, тобто ставка податку для таких прибутків має дорівнювати 100%.

В основі економічної політики уряду – хибні орієнтири: уряд сподівається досягнути конкурентоспроможності товарів/послуг за рахунок зниження розміру оплати праці. Відносячи оплату праці до витрат виробництва, дуже легко підвищити конкурентоздатність товарів за рахунок зниження розміру оплати праці. Звідси примітивне рішення – собівартість знизиться, якщо зменшити розмір оплати праці. До речі, якщо зарплату не платити взагалі, то можна забезпечити граничну конкурентоспроможність товарів/послуг. Влада може бути розчарована неможливістю застосування такого підходу, але економіка так не пра-

цює. Для економіки важливо не тільки виробити товар чи надати послуги, а й забезпечити збут, тобто наявність платоспроможного попиту. А тут зарплата вже не витрати виробництва, а засіб забезпечення платоспроможного попиту на товари/послуги. Навіть часткове обмеження розміру зарплати повертається бумерангом в економіку. В Україні зниження оплати праці означає автоматичний перерозподіл на користь прибутку, але ціна практично завжди зростає, а відповідно знижуються обсяги виробництва. Надлишкові доходи роботодавців не збільшують обсяги інвестиції, а збільшують обсяги виведеного капіталу. Згідно з дослідженням американської неурядової організації Global Financial Integrity, з 2004 по 2013 роки з України було незаконно вивезено 116,762 млрд доларів [9]. За результатами дослідження Tax Justice Network ця сума дорівнює 167 млрд доларів. Вивіз капіталу точно не пов'язаний з наявністю податку на прибуток, а його заміна податком на виведений капітал значно спростить переміщення капіталів в офшори.

Вільні ціни – це тренд XIX століття. У ринковій економіці регулятором цін виступає конкуренція. Відсутність конкуренції автоматично скасовує можливість застосування вільних цін. Для багатьох секторів економіки ціна не може бути вільною. Це стосується продуктів харчування, товарів першої необхідності, комунальних послуг та товарів монополій, а також засобів виробництва, матеріалів і комплектуючих для цих сфер. Ціна на мінерально-сировинні ресурси не може бути вільною незалежно від того, країна продає чи купує ці ресурси. Зазвичай на ресурси встановлюється ціна світового ринку й економіка кожної країни повинна використовувати виключно ці ціни.

Зазначені обмеження фактично стосуються всієї економіки країни. А це означає, що в Податковому кодексі України не повинно використовуватися поняття «звичайні ціни». Політика вільних цін і фіксованих зарплат, і пенсій знижує платоспроможний попит на внутрішньому ринку, але не впливає на конкурентоспроможність на зовнішньому ринку. А далі – проблеми платіжного балансу, повзуча інфляція, ручне коригування курсу гривні й ріст цін та інші проблеми.

Ручне регулювання цін також недопустиме, особливо у варіанті фіксованих цін чи обмеження рентабельності підприємств. Регулювати слід не ціни й зарплати окремо, а необхідно забезпечити оптимальне співвідношення цін і зарплат (доходів). Цифра на гривні значення не має, важлива доступність товарів/послуг, тобто скільки товарів/послуг закладено в розмірі пенсій і зарплат. Поняття «трансфертна ціна» також потребує уточнення. Взаємопов'язані особи – це не лише особи, які контролюють діяльність пов'язаних суб'єктів. Про узгоджені дії можуть домовитися будь-які суб'єкти ринку, якщо це забезпечує хороші прибутки та ще й з можливістю приховування від оподаткування. Хорошим прикладом є мережа АЗС в Україні. У розрахунку на тисячу транспортних засобів кількість АЗС в Україні значно більша ніж у решті країн світу, але конкуренції не помітно. Іншим прикладом є мережа аптек, де конкуренція також відсутня.

У роздрібній торгівлі легко приховати від оподаткування одержані доходи. Ланцюжок готівкової оплати можна поширити на оптову торгівлю і навіть на імпорт, що сприятиме реальному й фіктивному імпорту/експорту товарів/послуг без сплати всіх податків. Рівень тіньової економіки у 2021 році становив 32% ВВП, а тіньова економіка України виконує роль основного регулятора замість законів [10].

Неконтрольовані прибутки – це можливість організації тіньового виробництва і виплат тіньових заробітних плат, які також не оподатковуються, тобто Державний бюджет і Пенсійний фонд не отримують належні доходи. Це дозволяє владі встановлювати жалюгідні пенсії, які не мають стосунку до реальності, та створювати різноманітні структури з розподілу субсидій та різноманітних допомог. Працюючі особи не повинні потребувати субсидій, як і пенсіонери, яким призначається пенсія на визначених законом підставах.

Варто відзначити надзвичайно корупційну систему оподаткування доданої вартості. Податковий кодекс України не визначає поняття «додана вартість», а для її обчислення використовує найгірший з усіх відомих способів справляння податку – спосіб рахунків-фактур (податкових накладних), який забезпечує можливість сплати податку за бажанням: не хочеш – можеш не платити, достатньо мати папірець (під назвою податкова накладна). Причому право не платити податок за наявності папірця обов'язково схвалить суд. Електронний реєстр податкових накладних створений для реєстрації цих папірців, які ніяких реальних дій не засвідчують, і зазначена в них сума ПДВ не сплачена й може ніколи не бути сплачена фактично. Натомість наявність такого папірця є законною підставою для подвійного розкрадання бюджету – можеш не платити, але маєш право відшкодувати те, що ніколи не сплачував. Щороку понад 60% зібраного ПДВ з товарів, вироблених в Україні, відшкодовується [11]. А на адміністрування ПДВ в Україні витрачається майже 40% зібраного податку. Отже, надходження ПДВ з вироблених в Україні товарів коливаються в межах нуля грн або з незначними флуктуаціями поблизу нуля.

В Україні існує проблема не тільки зі сплатою податку на прибуток, але не менші проблеми зі сплатою податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), єдиного соціального внеску (ЄСВ) і особливо податку на додану вартість, тобто вся особлива частина Податкового кодексу України потребує кардинальних змін. Тут не обійтися заміною податку на прибуток податком на виведений капітал, як думають автори законопроекту. Потрібні значно радикальніші реформи. Причому не тільки в Податковому кодексі, а й у багатьох інших сферах. Наприклад, у сфері державних закупівель [12], де імітація прозорості засобами «Прозоро» тут недостатня. Переможець конкурсу може запропонувати занижену ціну для перемоги в тендері. А перед початком (або в ході) робіт можна ціну подвоїти чи потроїти (правда, не всім і не за так). А при вільних цінах можна навіть обґрунтувати зміни до угоди.

Варто відзначити й недоліки системи оподаткування мінерально-сировинних ресурсів України. Встановлена рентна плата не забезпечує реалізацію права власності українського народу на ресурси [13].

Зазначені недоліки Податкового кодексу України додатково спотворюються угодами про уникнення подвійного оподаткування між країнами [14], правилами тонкої капіталізації [15], трансфертним ціноутворенням [16], недоліками правового регулювання контрольованих іноземних компаній [17], відступом від керівного принципу ОЕСР оподаткування за джерелом доходів [18], що є наслідком неправильного визначення правового статусу поняття «резидент» щодо фізичних і юридичних осіб [19].

Метою статті є аналіз правових підстав та економічної доцільності заміни податку на прибуток податком на виведений капітал; виявлення реальних проблем, які законодавець намагається вирішити такою заміною; оцінка відповідності засобів потребам держави; напрацювання напрямків удосконалення системи оподаткування України та засобів досягнення поставлених цілей – оптимізації системи оподаткування, однозначного визначення податкової бази основних податків ПДВ, ПП, ПДФО, ЄСВ і військового збору та забезпечення ефективного автоматичного контролю за сплатою податків, внесків і зборів.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Емпіричну базу дослідження складають результати аналізу системи оподаткування, Податкового кодексу України, виявлення сфер отримання протиправних доходів, інформаційних повідомлень з відповідної тематики, розміщених в Інтернеті; теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних учених-правників з проблем фінансового права та економічної науки, чинні закони й інші нормативні акти України, нормами яких регулюються правовідносини в досліджуваній сфері, а також нормами, передбаченими угодою між Україною та ЄС та договором про створення ЄС.

Для обґрунтування теоретичних висновків і достовірності емпіричних результатів дослідження застосовувалися методи: аналізу та синтезу, логічний, історико-правовий, системний, функціонального аналізу, порівняльно-правовий, історико-логічний, статистичний, економіко-правовий, формально-юридичний, системно-структурний; сходження від абстрактного до конкретного, верифікації гіпотетичних суджень стосовно тих чи інших аспектів розглядуваної проблеми та ін. Застосування переліченого інструментарію дозволило виявити недоліки податкового законодавства, які сприяють ухиленню від оподаткування та одержанню тіншових доходів.

Нормативну базу дослідження складають міжнародні правові акти та законодавство ЄС, міжнародні угоди України, акти національного законодавства, програмні та стратегічні документи, що діяли й діють в Українській державі тощо.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Автори законопроекту безпідставно вважають прибуток єдиним фінансовим результатом і базовим показником для розрахунку об'єкта оподаткування. Насправді фінансовим результатом діяльності фірми є заново створена додана вартість. Прибуток – це лише частина виробленої доданої вартості. Іншою складовою доданої вартості є фонд оплати праці, який не слід відносити до витрат виробництва. Праця – це фактор виробництва, а не складова витрат. У реальній ринковій економіці фонд оплати праці – це дохід на фактор виробництва – «працю». У цьому випадку – це повний аналог прибутку, який є доходом на фактор виробництва «капітал і здатність до підприємництва». Собівартість залежить не від розміру оплати праці, а від її продуктивності, а продуктивність праці, у свою чергу, залежить від техніки і технології виробництва, впровадження патентів, ліцензій, *know how*, механізації й автоматизації виробництва тощо. Тому продуктивність праці визначається напрямком використання прибутків і кваліфікацією працівників.

Здавалося б, що це може послужити обґрунтуванням заміни податку на прибуток податком на виведений капітал. Однак це хибна думка. Для соціально-економічного розвитку потрібно не тільки залишити прибуток на підприємстві, а й забезпечити його ефективне використання для оновлення техніки й технології виробництва, впровадження нових товарів, які відповідають сучасному рівню. А для цього окремий облік амортизації слід навіть посилити, оскільки прискорена амортизація є важливим засобом регулювання оновлення виробництва. Тому необхідність ведення окремого обліку податкової амортизації не є недоліком, як вважають автори законопроекту, а є одним із основних засобів регулювання й стимулювання інноваційного розвитку економіки.

Сьогодні податок на прибуток в Україні становить 18%, тобто 82% одержаного прибутку залишається в розпорядженні підприємства. На що використати одержаний прибуток – залежить від стратегії компанії. Якщо власник компанії захоче витратити цей прибуток на золоті унітази, «майбахи», «феррарі», яхти й літаки, йому доведеться сплатити ще 5% податку на розподілений прибуток (дивіденди). Як змінить ці пріоритети власника компанії податок на виведений капітал під 15% або 20% на порівнянні до них операції? Якщо існуюча схема залишить власникам 82% прибутку на власні потреби, то при введенні податку на виведений капітал на власні потреби можна використати 85% або 80% прибутку, після сплати передбаченого податку. Виняток становить генерація боргів, для виплати яких передбачена законопроектом ставка 5%. Податковий кодекс забезпечує унікальні можливості для генерації боргів, причому дуже примітивними засобами. Важко собі уявити, що така система сприятиме «спрямуванню прибутку підприємств на розвиток і техніко-технологічне оновлення вітчизняного виробництва, створення умов для детінізації економіки та стимулів до нарощування інвестиційної активності, що в цілому забезпечить оздоровлення та по-

силення конкурентоспроможності економіки України», як декларують автори законопроекту.

Єдиним результатом може бути встановлене законом звільнення від необхідності платити податок узагалі й забезпечення легалізації (амністії) тіншових доходів після сплати 5% податку на обслуговування наявних і створених заново боргів. Звичайно, «прийняття законопроекту сприятиме спрощенню ведення бізнесу та податкового адміністрування, зменшенню адміністративного тиску на платників податків з боку контролюючих органів» за рахунок повного скасування всякого контролю й податкової звітності та ігнорування ст. 67 Конституції України, відповідно до якої: «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом». Насправді заміна податку на прибуток податком на виведений капітал дасть не нульовий, а великий від'ємний результат. Єдиним результатом заміни податку на прибуток податком на виведений капітал буде амністія тіншових доходів за рахунок доходів Держбюджету й Пенсійного фонду України. А це зовсім не той результат, який декларують автори законопроекту.

Якщо ставиться мета використання прибутків на технологічне оновлення виробництва, то доцільно радикально підвищити ставки оподаткування розподіленого прибутку (фактично це й є ставки на виведений капітал) до 36% або, при збереженні ставки податку на прибуток 18%, дивіденди (і прирівняні до них виплати) оподатковувати за ставкою не нижче ставки ПДФО (18%). Однак проблема Податкового кодексу України в тому, що встановлені норми не дозволяють визначити фактичну податкову базу жодного податку. Базу податку на прибуток завжди можна зробити від'ємною, тобто декларувати збитки. За цих умов не має значення, який податок застосовується й яка ставка встановлена: ніякий корисний для країни результат не може бути досягнутий.

Можна було б зрозуміти законодавців, якби низькі ставки податку на виведений капітал застосовувалися виключно за умови ефективного використання прибутків. Наприклад, забезпечили збільшення обсягу виробництва, якості товарів, впровадження нових товарів, збільшення кількості робочих місць, проведення науково-дослідних і конструкторських розробок, упровадження патентів, механізації й автоматизації виробничих процесів тощо. Але якщо такий контроль використання коштів відсутній, податок на виведений капітал – це ще одна шахрайська схема, організована за принципом податку на додану вартість (платимо за бажанням). З іншого боку, якщо відсутні методи обчислення фактичної податкової бази, то як можна контролювати ефективність її використання?

Заміну податку на прибуток не можна розглядати як альтернативу функціонуванню схем податкового планування, які використовуються окремими компаніями з метою уникнення оподаткування. Схеми податкового планування є наслідком того, що об'єктом оподаткування ПДВ визначено операції платників, застосовуються вільні (звичайні) ціни, а спосіб адміністрування передбачає податкові

правовідносини між платниками [20], тобто передбачає посередників між фактичним платником податку і бюджетом, застосовується найгірший із можливих методів адміністрування – метод податкових накладних, передбачено відшкодування сплаченого ПДВ, але фактична сплата податку до бюджету не передбачена (або не обов'язкова). Зазначені недоліки призводять до того, що основним платником ПДВ є бюджет, а в окремі періоди бюджет стає єдиним платником ПДВ у країні.

Слід визнати, що єдиним результатом господарської діяльності фірми є заново створена додана вартість. Якщо поняття «додана вартість» не визначено в Податковому кодексі взагалі, для обчислення податку використовуються звичайні (тобто вільні) ціни, а бюджет держави визначено платником ПДВ, то в принципі неможливо обмежити чи попередити застосування схем податкового планування та штучного накопичення збитків. Для вирішення всіх проблем у Податковому кодексі України слід:

- визначити поняття «додана вартість»;
- закріпити додану вартість об'єктом оподаткування ПДВ;
- змінити спосіб адміністрування ПДВ;
- визначити структуру справедливих ринкових цін.

Виробництво – це сфера суспільної діяльності, в якій об'єднуються капітал і праця з метою отримання доходу. Для організації виробництва необхідні засоби виробництва (основний капітал), предмети праці (оборотний капітал) і трудові ресурси (наймані працівники). У результаті виробничої діяльності створюється додана вартість (валовий дохід) – спільний кінцевий результат, який породжується двома основними факторами – праця і капітал [21]. Одержаний дохід підлягає розподілу між власниками капіталу і найманими працівниками. Власники капіталу (основного й оборотного) отримують прибуток, наймані працівники – заробітну плату. Розподіл доходу повинен прямо відображати вклад кожного з факторів виробництва в його створення, посилюючи зацікавленість обох сторін у кінцевих результатах праці.

Хоча поняття «додана вартість» з'явилося пізніше, структура доданої вартості була відома ще А. Сміту, який розділяв створену вартість на дві частини, з яких одну становить заробітна плата, а іншу – прибуток підприємця на весь капітал, який він авансував у вигляді матеріалів і заробітної плати» [22, с. 588–603]. Д. Рікардо визначав прибуток як частину вартості, що залишається після вирахування заробітної плати [23].

Поняття «додана вартість» введено в шістдесятих роках минулого століття, але ще й досі в науковій літературі немає єдиного підходу до визначення складових доданої вартості. До складу доданої вартості включають відсотки, сплачені за кредитами, одержаними власником капіталу, що створює прекрасні можливості для зловживань. Оскільки здебільшого відсотки за кредитами підлягають вирахуванню з бази оподаткування прибутку (в Україні 30%), це дозволяє зменшу-

вати суми сплачених податків. Дуже часто кредити надаються за рахунок власних коштів, через підконтрольні підприємства в офшорах. Відсотки за позиками недоречно включати навіть до витрат виробництва, оскільки тоді платниками відсотків за позиками підприємця стають споживачі товарів, для виробництва яких використовувалися позики.

До складу доданої вартості практично повсюдно зараховують амортизацію основних фондів. Податковий кодекс України неявно включає амортизацію до складу доданої вартості. Однак визначення амортизації у пп. 3 п. 1 ст. 14 Податкового кодексу не дозволяє відносити амортизацію до складу доданої вартості: «амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації)».

Амортизація – це витрати виробництва з особливим режимом перенесення їх вартості на вартість вироблених товарів/послуг.

Отже, додана вартість визначається сумою лише двох складових – фонду оплати праці й прибутку, що в сумі визначають податкову базу ПДВ. Така структура доданої вартості дозволяє виділити кілька взаємопов'язаних об'єктів оподаткування, які мають спільну (єдину) податкову базу. Кожен об'єкт оподаткування може оподатковуватися кількома податками. Крім цього, окремий податок може мати кілька податкових ставок. Ставки податків можуть бути диференційованими – прогресивними або регресивними, залежно від завдань, які намагаються вирішити державні органи [24]. Наприклад, для полегшення податкового навантаження для окремих категорій платників встановлюються регресивні ставки податків, а для збільшення податкового навантаження – прогресивні. Зазвичай з прибутку справляється лише податок на прибуток (ПП), тоді як фонд оплати праці є базою для кількох податків, внесків і зборів. В Україні фонд оплати праці є базою нарахування Єдиного соціального внеску (ЄСВ),¹ податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та військового збору (ВЗ). Така структура доданої вартості дозволяє визначити два найбільш прийнятні методи її обчислення і контролю:

1) прямий адитивний (або балансовий) метод [25]:

$$\text{ПДВ} = t \times (p + w) = t \times \text{ДВ}, (1)$$

де p – фонд оплати праці;

w – прибуток;

t – ставка ПДВ

Додану вартість можна обчислити за сумою сплаченого ПДВ і ставкою податку.

2) непрямий адитивний метод, який не передбачає розрахунок доданої вартості, а відразу нараховується сума податкових зобов'язань:

$$\text{ПДВ} = t \times p + t \times w. (2)$$

¹ Формально платником ЄСВ закон визначає роботодавця, а фактично базою податку є фонд оплати праці.

Фактично створену додану вартість можна визначити за відомими значеннями фактично сплачених податків: ПДВ, ПП, ПДФО та ЄСВ і ВЗ та їх ставками.

Створена додана вартість, нарахований на неї ПДВ і амортизація основних засобів визначає фактично створену вартість на кожній стадії виробництва і/або розподілу. Створена вартість оцінюється ринком, а результуюча оцінка розподіляється на окремі складові – додана вартість, нарахований ПДВ і амортизація. Додана вартість розподіляється між складовими – фондом оплати праці й прибутком. У цьому випадку оцінена ринком вартість має відповідати сумі сплачених податків ПДВ, ПП, ПДФО і ЄСВ, ВЗ та нарахованій амортизації. Зазначена структура ринкової вартості (ціни) реалізації визначає абсолютно прості й однозначні правила визначення об'єктів оподаткування та однозначний спосіб обчислення податкових баз, унеможлиблює штучне накопичення збитків та застосування агресивних схем податкового планування.

При реалізації товарів нарахований ПДВ має сплачуватися до бюджету в режимі реального часу [26] на кожній стадії виробництва і/або розподілу, а додана вартість оптимально розподілятися між фондом оплати праці і прибутком. На наступній стадії виробництва і/або розподілу встановлена ринком вартість закуплених товарів/послуг має зараховуватися до витрат, за умови попередньої сплати ПДВ, нарахованого на додану вартість, створену на попередній стадії виробництва і/або розподілу.

Застосування цього методу формування цін на кожній стадії виробництва й розподілу автоматично вирішує проблеми трансфертного ціноутворення (всі ціни в економіці стають трансфертними і контрольованими), забезпечує основний інструмент антимонопольного регулювання, вирішує проблеми правового регулювання публічних закупівель, дозволяє автоматичне формування податкових декларацій, забезпечує адміністрування податків, внесків і зборів єдиним відділом податкової служби та попереджує застосування всіх відомих схем агресивного податкового планування та незаконного виведення капіталів.

Хоча запропонована структура ринкових цін і сплата ПДВ у режимі реального часу забезпечують повний контроль за сплатою податків, монополії можуть установлювати завищені ціни за умови сплати належної суми податків, внесків і зборів, передбачених законодавством. Це дозволяє отримувати необґрунтовано завищені прибутки в порівнянні з іншими секторами економіки. Для вирівнювання податкового навантаження в економіці України, забезпечення справедливого розподілу доданої вартості між фондом оплати праці й прибутком та фонду оплати праці між працівниками, працею яких створена додана вартість, необхідно встановити прогресивні ставки оподаткування ПП, ПДФО і ЄСВ.

ВИСНОВКИ

Запровадження податку на виведений капітал не вирішує жодної проблеми, необхідністю вирішення яких обґрунтовується його запровадження. Під назвою по-

даток на виведений капітал намагаються запровадити ще одну шахрайську схему, організовану за принципом податку на додану вартість. Єдиним результатом заміни податку на прибуток податком на виведений капітал буде незаконна амністія тіньових капіталів за рахунок коштів Державного бюджету й Пенсійного фонду України, повна відсутність податкового контролю й сприяння ухиленню від оподаткування. Законопроект пропонує вирішення тих проблем, які мають вирішуватися засобами комплексного аудиту та Кодексу України з процедур банкрутства. Проблема насправді в іншому. У Податковому кодексі України відсутні методи однозначного визначення податкової бази всіх передбачених податків. Саме невизначеність податкової бази забезпечує можливість оптимізації податкових платежів та дозволяє зловживання як з боку податкових органів, так і платників податку. У роботі запропоновано точний ринковий метод визначення доданої вартості на кожній стадії виробництва і/або розподілу та її складових – фонд оплати праці й прибуток. Визначена ринком додана вартість на кожній стадії виробництва і/або розподілу є спільною базою для податків ПДВ, ПДФО, ПП, ЄСВ та військового збору. А величина доданої вартості однозначно визначається сумою сплачених податків, внеску й збору. Визначена структура ринкових цін як сума створеної доданої вартості, нарахованого на неї ПДВ та амортизації дозволяє точно визначити фактичні результати діяльності на кожній стадії виробництва і/або розподілу. За умови сплати ПДВ на кожній стадії виробництва і/або розподілу в режимі реального часу забезпечується повна відповідність між ринковою вартістю й сумами фактично сплачених податків, внесків і зборів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наукова цінність одержаних результатів полягає у визначенні структури податкової системи, спільної бази основних податків, внесків і зборів, структури справедливих ринкових цін, що дозволяє забезпечити ринкову рівновагу та унеможливорює застосування всіх відомих способів оптимізації та ухилення від оподаткування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження податку на виведений капітал на заміну податку на прибуток підприємств. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69156
- [2] Про порядок денний одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верхов. Ради України від 06.02.2024 № 3562-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3562-IX#Text>
- [3] Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
- [4] OECD (2020), Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar Two Blueprint: Inclusive Framework on BEPS, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/abb4c3d1-en>.

- [5] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- [6] Меморандум про економічну та фінансову політику від 25.11.2021. URL: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_financial_policies-677
- [7] DataBank. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- [8] Пирога С. С. Монетарна політика Національного банку України: потрібні радикальні зміни. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №5. С. 176–181.
- [9] Global Financial Integrity (2015). Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2004–2013. URL: <https://gfiintegrity.org/?s=Illicit+Financial+Flows+from+Developing+Countries>
- [10] Рівень тіньової економіки у 2021 році зріс до 32%. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/869285.html>
- [11] Пирога С. С., Пирога І. С. Правові засоби та інструменти регулювання економічних відносин в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. №2. С. 45–50. DOI <https://doi.org/10.24414/2788-6018.2021.02.8>
- [12] Пирога С. С. Нормативно-правове регулювання публічних закупівель в Україні. *Публічне право*. 2023. №4(52). С. 23–31. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-52-3
- [13] Пирога С. С. Реалізація положень статті 13 Конституції України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Том 11. №1(41). С. 270–276.
- [14] Пирога С. С. Правова оцінка чинних угод про уникнення подвійного оподаткування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія «Право»*. 2024. №82. Ч. 2. С. 238–244.
- [15] Пирога С. С. Проблеми правової регламентації тонкої капіталізації в Україні. *Проблеми законності*. 2024. Т. 1. № 164. С. 120–134. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.164.296330>
- [16] Пирога С. С. Реформи трансфертного ціноутворення в контексті BEPS: проблеми залишаються. *Право і безпека*. 2024. №92(1). С. 163–172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.15>.
- [17] Пирога С. С. Особливості правового регулювання контрольованих іноземних компаній в Україні. *Європейські перспективи*. 2024. №1. С. 150–157. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.21>.
- [18] Пирога С. С. Податкова система, заснована на принципі джерела. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. № 80. Ч. 1. С. 523–530. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.80>.
- [19] Пирога С. С. Правовий статус поняття «резидент»: критерії ідентифікації. *Соціальне право*. 2023. №3. С. 75–83. DOI:10.32751/2617-5967-2023-03-10.
- [20] Пирога І. С. Податкова політика як інструмент соціально-економічного розвитку України: теоретико-правові питання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0520U100030>

- [21] Пирога С. С. Інноваційний шлях розвитку України: правове забезпечення : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2010. 308 с.
- [22] Smith A. Research on the nature and causes of the wealth of nations. 5nd edition / Edwin Cannan, ed. London : Methuen & Co., Ltd, 1904.
- [23] Ricardo D. Principles of political economy and taxation. Ontario : Batoche Books Kitchener, 2001.
- [24] Pyroha S. S., Pyroha I. S. Self-Regulation of the Tax Burden on Labor and Capital. *Business Law Review*. 2022. Vol. 43. N 3. P. 126–132.
- [25] Tait A. Value Added Tax: International Practice and Problems. IMF. Washington DC, 1988.
- [26] Пирога І. С., Пирога С. С. Державне регулювання економіки: від протитваг до консенсусу : монографія. Вид. 2-ге, Луцьк : PBB «Вежа», 2012. 201 с.

REFERENCES

- [1] Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine regarding the introduction of a tax on withdrawn capital to replace the corporate income tax. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69156
- [2] Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine. (2024, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3562-IX#Text>
- [3] Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures: Law of Ukraine. (2018, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
- [4] OECD (2020). Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar Two Blueprint: Inclusive Framework on BEPS, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. Paris: OECD <https://doi.org/10.1787/abb4c3d1-en>.
- [5] Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Law of Ukraine. (2014, March). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- [6] Memorandum on economic and financial policy. (2021, November). Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_financial_policies-677
- [7] DataBank. World Development Indicators. The World Bank. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- [8] Pyroha, S. S. (2023) Monetary and credit policy of the National Bank of Ukraine: radical changes are needed. *Analytical and comparative jurisprudence*, 5, 176–181.
- [9] Global Financial Integrity (2015). Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2004–2013. URL: <https://gfindegrity.org/?s=Illicit+Financial+Flows+from+Developing+Countries>
- [10] The level of the shadow economy in 2021 increased to 32%. (2022, October) Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/economic/869285.html>
- [11] Pyroha, I. S., & Pyroha, S. S. (2021). Legal means and instruments of regulation economic relations in Ukraine. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2. 45–50. DOI <https://doi.org/10.24414/2788-6018.2021.02.8>
- [12] Pyroha, S. S. (2023). Legal regulation of public procurement in Ukraine *Public law*, 4(52), 23–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2023-52-3>

- [13] Pyroha, S. S. (2024). Implementation of the provisions of Article 13 of the Constitution of Ukraine. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: «Legal Sciences»*, 1.
- [14] Pyroha, S. S. (2024). Legal assessment of existing agreements on avoidance of double taxation. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University Series «Law»*, 82.
- [15] Pyroha, S. S. (2024). Problems of legal regulation of thin capitalization in Ukraine. *Problems of Legality*, 1(164), 120–134. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.164.296330>
- [16] Pyroha, S. S. (2024). Transfer pricing reforms in the context of BEPS: challenges remain. *Law and security*, 92(1), 163–172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.15>.
- [17] Pyroha, S. S. (2024). Peculiarities of legal regulation of controlled foreign companies in Ukraine. *European perspectives*, 1, 150–157. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.21>.
- [18] Pyroha, S. S. (2023). Tax system based on the source principle. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. «Law» series*, 80(1), 523–530. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.80>.
- [19] Pyroha, S. S. (2023). Legal status of the concept of «resident»: identification criteria. *Social law*, 3, 75–83. DOI:10.32751/2617-5967-2023-03-10.
- [20] Pyroha, I. S. (2019). Tax policy as a tool for social and economic development of Ukraine: theoretical and legal issues. (Doctoral thesis, State Institution of Higher Education «Uzhhorod National University»). Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0520U100030>
- [21] Pyroha, S. S. (2010) *Innovative way of development of Ukraine: legal support*. Lutsk: PP Ivanyuk V. P.
- [22] Smith, A. (1904). *Research on the nature and causes of the wealth of nations*. 5nd edition / Edwin Cannan, ed. London: Methuen & Co., Ltd.
- [23] Ricardo, D. (2001). *Principles of political economy and taxation*. Ontario: Batoche Books Kitchener.
- [24] Pyroha, S. S., & Pyroha, I. S. (2022). Self-Regulation of the Tax Burden on Labor and Capital. *Business Law Review*, 43(3), 126–132.
- [25] Tait, A. *Value Added Tax: International Practice and Problems*. Washington DC: IMF.
- [26] Pyroha, I. S., & Pyroha, S. S. (2012) *State regulation of the economy: from balances to consensus*. 2nd edition. Lutsk: «Tower».

Сергій Степанович Пирога

Кандидат юридичних наук, доцент

Доцент кафедри правознавства та канонічного права
Карпатський університет імені Августина Волошина,
88000, вул. Гойди, 4, м. Ужгород, Україна

Serhii S. Pyroha

PhD candidate in Law, Assistant Professor
Humanities and Economics Faculty
Department of Jurisprudence and Canon Law
Augustin Voloshin Carpathian University,
88000, 4 Hoydy St., Uzhhorod, Ukraine

Ігор Степанович Пирога

Доктор юридичних наук, професор

Професор кафедри конституційного права і порівняльного правознавства

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

88000, вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

Ihor S. Pyroha

Doctor of Law Sciences, Professor

Department Constitutional law and comparative jurisprudence

Uzhhorod National University

88000, 14 University St., Uzhhorod, Ukraine

Рекомендоване цитування: Пирога С. С., Пирога І. С. Податок на виведений капітал чи амністія тіньових доходів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 85–102.

Suggested Citation: Pyroha, S. S., & Pyroha, I. S. (2024). Tax on Withdrawn Capital or Amnesty of Shadow Incomes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 85–102.

Стаття надійшла / Submitted: 16/05/2024

Доопрацьовано / Revised: 16/07/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Людмила Іванівна Рудник

Кафедра інформаційного, господарського
та адміністративного права

Факультету соціології та права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Київ, Україна

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ПРОЯВ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Актуальність наукового дослідження обумовлена тим, що право на доступ до інформації являється одним із конституційних прав людини і за його порушення винні особи притягуються до відповідальності. Як приклад таких порушень було зазначено: необгрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, ненадання відповіді на запит на інформацію, ненадання інформації, неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації призводять до негативних наслідків та ін. Окремим пунктом дослідження стало твердження, що медична інформація про стан здоров'я належить до конфіденційної, але відсутність знань своїх прав (можливість здійснити фотофіксацію своєї медичної картки), а інколи – брак часу (за станом здоров'я) перешкоджає реалізації права на інформацію. Акцентовано увагу на тому, що одним із способів протидії та боротьби із наслідками дезінформування (які завжди є негативними) є підвищення медіаграмотності суспільства, оскільки люди не завжди є обізнаними в своїх правах і не можуть їх відстоювати. Зазначено, що одним із аспектів у забезпеченні реалізації права на інформацію є уточнення певних категорій, а саме: «недостовірна», «неправдива», «неперевірена», «недобросовісна» «дезінформація» та ін. Наголошено на тому, що вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, необхідно визначати характер такої інформації та з'ясувати, чи є вона фактичним твердженням чи оціночним судженням. Визначено проблемний аспект щодо використання категорії «недостовірна інформація» у Цивільному кодексі, зокрема, а самого визначення даного типу інформації в ньому не закріплено. Тому виникає потреба звернення до інших документів, щоб здійснити його тлумачення. Також аргументовано судження про норму, яка міститься в ст. 31 Цивільного кодексу, а саме те, що суб'єкти владних повноважень є позивачами у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Неточність полягає в тому, що дане право гарантується лише для суб'єктів владних повноважень, а не просто пересічних громадян та іноземців. Увагу також приділено використанню категорії «недобросовісна», але чітке визначення якої також відсутнє. Запропоновано авторське розуміння: «недобросовісна інформація» – інформація, що вводить або може ввести в оману запитувачів інформації, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, неправдивості, двозначності, перебільшення, замовчування, пору-

шення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження. В юридичній площині окремого терміну «неперевірена інформація» нема, натомість є поняття «недостовірна інформація», водночас зазначено, що це не одне й те саме. Визначаючи відмінності «дезінформації» та «недостовірної інформації», було наголошено на тому, що перша є створеною цілеспрямовано (умисно) з метою завдання шкоди/вигоди, яка може мати як економічний, так і політичний та інший характер. Дезінформація завжди є оманливою, маніпулятивною та неправдивою інформацією, яка може поширюватися як абсолютна вигадка або реальні факти, перекручені чи зманіпульовані.

Ключові слова: права людини, дезінформація, доступ до публічної інформації, недостовірна інформація, неправдива інформація, фактчекінг.

Liudmyla I. Rudnyk

*Department of Information, Commercial and Administrative Law
Faculty of Sociology and Law
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Kyiv, Ukraine*

DISINFORMATION AS A MANIFESTATION OF VIOLATION OF THE RIGHT TO ACCESS TO INFORMATION

Abstract. *The relevance of scientific research is because the right to access to information is one of the constitutional rights of a person and the guilty persons are held accountable for its violation. As an example of such violations, the following were mentioned: unfounded attribution of information to information with limited access, failure to respond to a request for information, failure to provide information, wrongful refusal to provide information, untimely or incomplete provision of information, provision of unreliable information leads to negative consequences, etc. The statement that medical information about the state of health is confidential, but the lack of knowledge of one's rights (the possibility to take a photo of one's medical card), and sometimes the lack of time (due to the state of health) prevents the realization of the right to information was a separate point of the study. Attention is drawn to the fact that one of the ways to counteract and fight the consequences of disinformation (which are always negative) is to increase media literacy in society, since people are not always aware of their rights and cannot defend them. It is noted that one of the aspects in ensuring the realization of the right to information is the clarification of certain categories, namely: «unreliable», «false», «unverified», «unscrupulous», «disinformation», etc. It is emphasized that when solving the issue of recognition of widespread information as unreliable, it is necessary to determine the nature of such information and find out whether it is a factual statement or an evaluative judgment. A problematic aspect regarding the use of the category «unreliable information» has been identified in the Civil Code, in particular, and the very definition of this type of information is not fixed in it. Therefore, there is a need to refer to other documents to interpret it. The judgment on the norm contained in Article 31 of the Civil Code is also argued, namely that subjects of authority are plaintiffs in cases of protection of honor, dignity, and business reputation. The inaccuracy lies*

in the fact that this right is guaranteed only to subjects of power, not just ordinary citizens, and foreigners. Attention is also paid to the use of the category «unscrupulous», but a clear definition of which is also missing. The author's understanding is proposed: «unfair information» – information that misleads or may mislead information seekers, harms individuals, the state or society due to inaccuracy, unreliability, falsehood, ambiguity, exaggeration, silence, violation of requirements regarding the time, place, and method of dissemination. There is no separate term «unverified information» in the legal field. Instead, there is the concept of «unreliable information.» But I share the opinion that it is not the same thing. Determining the differences between «misinformation» and «unreliable information», it was emphasized that the former is created purposefully (deliberately) with the aim of causing harm/benefit, which can be of an economic, political and other nature. Misinformation is always misleading, manipulative, and false information that can be spread as absolute fiction or real facts that are distorted or manipulated.

Keywords: *human rights, disinformation, access to public information, unreliable information, false information, fact-checking.*

ВСТУП

Право на інформацію (на доступ до інформації), яке має на меті забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації, передбачене законодавством України [1]. По своїй суті, дезінформація – це фактичне обмеження права людини на доступ до інформації, на вільне формування та висловлення думок, а також загалом підрив довіри до демократичних інститутів, пропаганда насильства, виправдання військових злочинів та злочинів проти людяності. Багаторічна дезінформаційна кампанія, яку росія веде проти України, порушує права людини, адже ставить під загрозу безпеку та життя людей [2]. Дискусії щодо регулювання дезінформації як в Україні, так і світі, не вщухають протягом останніх років, а спалахи її поширення в контексті повномасштабної агресії росії щодо України у 2022 році, а також інших подій у світі, лише збільшують інтерес держав до того, аби віднайти певну регуляторну модель. Усе ще відкритим залишається питання того, кого слід регулювати – поширювачів (*розпорядників – авт.*) інформації, онлайн-платформи чи всіх разом [3, с. 3].

Також варто звертати увагу на те, що в Україні немає законодавчого визначення дезінформації. Незважаючи на те, що Закон України «Про інформацію» визначає достовірність і цілісність інформації як один із принципів інформаційних відносин, про цей обов'язок також йдеться в законах України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)» та «Про телебачення і радіомовлення» [4]. Сьогодні вести мову про ризики поширення неперевіреної інформації варто передовсім у контексті війни. Звісно, до повномасштабного вторгнення, 24 лютого 2022 року, негативні наслідки також були. Але зараз ризики стосуються безпосередньо життя та здоров'я людей, перебігу бойових дій, успіху військових операцій [5].

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Задля досягнення визначеної мети наукового дослідження, а саме – здійснення аналізу дезінформації як прояву порушення права на доступ до інформації, використано наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених із інформаційного права, кібербезпеки, інформаційної безпеки, чинне національне законодавство, на основі якого відбувається врегулювання інформаційних правовідносин, відповідні іноземні (європейські) та міжнародно-правові акти, а також обумовлений предметом дослідження методологічний інструментарій.

Основою здійснення наукового дослідження став діалектичний метод пізнання, завдяки якому всі правові явища й поняття, розглянуті в роботі, вивчалися в єдності та суперечності їх протилежностей.

Також було використано теоретичні методи дослідження, а саме: *аналізу* (при дослідженні національного та міжнародного законодавства й підтвердження наукових думок про відсутність універсальної дефініції «дезінформація» як на національному, так і на міжнародному рівнях); *синтезу* (вивчення об'єкта – дезінформації в її цілісності); *узагальнення* (за допомогою якого зафіксовано загальні ознаки та властивості дезінформації (неправдивість, маніпулятивність, введення в оману та ін.); *індукції* (здійснено аналіз фактів, на основі яких було зроблено висновки, зокрема, щодо необхідності уніфікації категорії «дезінформація»); *дедукції* (аналіз понять – достовірність, надійність, правдивість та ін.); *пояснення* (як спосіб розкрити нові знання та акцентувати увагу, що «дезінформація» становить науковий інтерес не лише в сфері досліджень інформаційної безпеки, а також і національної безпеки в цілому).

Під час здійснення дослідження були використані роботи вітчизняних науковців: Баранової О. щодо визнання поширеної інформації недостовірною, Самчинської О. й Миколайчука Б, які займаються ґрунтовним вивченням дезінформації, Спесивцевої О. щодо наслідків поширення неперевіреної інформації, Петрова А., науковий інтерес якого становить відповідальність за порушення законодавства про інформацію, а також Роз'яснення Міністерства юстиції та Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Аналізуючи стан дотримання прав людини в цілому, та на доступ до інформації зокрема, зауважимо, що на сьогоднішній день спостерігаються їх досить грубі порушення, наприклад, необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, ненадання відповіді на запит на інформацію, ненадання інформації, неправомірна відмова в наданні інформації, несвочасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації призводять до негативних наслідків та ін.

Варто акцентувати увагу на тому, що право на доступ до інформації закріплено в Конституції України, законах України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян» та інших, а за умови його відсутності, стає неможливим належне забезпечення інших прав людини, право захищати своє здоров'я та життя, як приклад. Реалізація права людини на інформацію пов'язана із забезпеченням громадського порядку.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя. І також варто звернути увагу на положення про те, що реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [6].

Право на доступ до публічної інформації є пов'язаним із можливістю людини та громадянина бути залученим до процесу прийняття рішень у державі, його дотримання також сприяє прозорості органів державного управління, боротьбі з корупцією, є важливим компонентом належного врядування та показником демократичної держави та плюралізму в суспільстві.

Визначаючи, як особа може реалізувати своє право на інформацію, зазначу, що доступ до інформацій забезпечується шляхом систематичного й оперативного оприлюднення розпорядниками інформації, зокрема:

- в офіційних друкованих виданнях;
- на офіційних сайтах у мережі Інтернет;
- на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних [7].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає кілька можливих шляхів отримання доступу до інформації, зокрема:

- ознайомлення з інформацією, оприлюдненою в офіційних джерелах;
- направлення розпорядникові запиту на доступ до інформації й отримання відповіді на нього;
- особисте відвідування засідання колегіального суб'єкта владних повноважень;
- самостійне ознайомлення з відповідними документами в місці, спеціально відведеному для цієї мети розпорядником інформації;
- на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів;
- на інформаційних стендах;
- на офіційних сторінках у соцмережах;
- будь-яким іншим способом [8].

Найпоширенішими та найзручнішими джерелами публічної інформації є офіційні сайти розпорядників публічної інформації та інші різноманітні веб-

ресурси, створені органами державної влади та органами місцевого самоврядування або підпорядкованими їм підприємствами. Вони дозволяють отримувати інформацію 24 години на добу 7 днів на тиждень і забезпечують доступ до інформації з будь-якого куточка світу.

Однією із проблем, з якими може стикнутися особа, при пошуку інформації є відсутність обізнаності в тому, до якого структурного підрозділу того чи іншого органу державної влади необхідно звернутися, а також низький рівень знань юридичної термінології. Почасти в нормативно-правових актах використовуються специфічні категорії, йде відсилання до іншого документу, або містяться досить громіздкі тлумачення, зрозуміти які, без допомоги спеціаліста, неможливо.

Доступ особи до інформації про власне здоров'я також гарантований законодавством. Так, ст. 285 Цивільного кодексу України [9] передбачається, що повнолітня фізична особа має право на достовірну й повну інформацію про стан свого здоров'я, зокрема й на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються здоров'я. Аналогічна норма міститься й у ст. 39 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, зокрема й на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я.

Навіть більше, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30.10.1997 у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) надав таке тлумачення нормам права: «Медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, зокрема й про наявність ризику для життя й здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Лікар зобов'язаний на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників надати їм таку інформацію повністю й у доступній формі» [7].

Одним із прикладів порушення цього права, вважаємо, є те, що в правилах внутрішнього розпорядку медичного закладу або його положенні про права й обов'язки пацієнта міститься заборона робити фото- чи відеозйомку на території закладу охорони здоров'я, що включає й заборону на фотографування документації. Відтак часто пацієнти зіштовхуються з питанням ознайомлення з медичною картою й отримання її копії (фотокопії). Незважаючи на те, що законодавство не містить чіткого обов'язку закладів охорони здоров'я надавати копію медичної картки або надати можливість її фотокопіювання, вищевикладені норми законів надають право пацієнту (або належним чином уповноваженому представнику) отримати медичну документацію (в тому числі копію медичної карти), що стосується такого пацієнта. Відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних» щоб отримати персональні дані, зокрема копії медичної

документації, пацієнт подає запит щодо доступу до персональних даних до закладу охорони здоров'я. Запит має містити прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання й реквізити документа, який посвідчує особу запитувача інформації, та перелік персональних даних, які запитуються [10], але відсутність знань своїх прав перешкоджає їх реалізації, а інколи – брак часу (за станом здоров'я). Дане питання є одним із нагальних, яке підлягає вирішенню.

Ще одним аспектом у забезпеченні реалізації права на інформацію є уточнення певних категорій, а саме: «недостовірна», «неправдива», «неперевірена», «недобросовісна» «дезінформація» та ін.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 10 «Свобода вираження поглядів») [11] та Основний Закон держави (ст. 34) [12] гарантують кожному право на захист честі, гідності, ділової репутації та спростування недостовірної інформації особою, яка поширила таку інформацію. Одним із варіантів тлумачення вищезазначеної категорії є наступне, хоча й не правове, а саме: *недостовірною* вважається *інформація*, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі, або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [13].

Вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, необхідно визначати характер такої інформації та з'ясовувати, чи є вона фактичним твердженням чи оціночним судженням.

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» оціночними судженнями, за винятком клевети, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та їх правдивість не доводиться [14].

У відповідності зі ст. 277 Цивільного кодексу України «Спростування *недостовірної інформації*» фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації [9]. Водночас самого визначення даного типу інформації в Кодексі не закріплено. Відтак виникає потреба звернення до інших документів, щоб здійснити його тлумачення. Так, у Законі України «Про доступ до публічної інформації» [8] вживається категорія «недостовірна інформація», а саме ст. 23 передбачається право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації, зокрема запитувач має право оскаржити надання недостовірної або неповної інформації. А в статті 24 вже розширюються види наданої або оприлюдненої інформації. Відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації несуть особи, винні у вчиненні таких порушень: надання або оприлюднення недостовірної, неточної або неповної інформації [8].

Згідно ст. 31 «Відшкодування матеріальної та моральної шкоди» Закону України «Про інформацію» суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе й не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді [15]. Варто акцентувати увагу на тому, що в чинному законодавстві відсутнє чітке визначення таких понять як «гідність», «честь», «ділова репутація», оскільки їх можна віднести до морально-етичних категорій та особистих немайнових прав, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Вважаємо положення статті 31 є неточним, оскільки відповідно до ст. 297 Цивільного кодексу України «кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі» [9]. Неточність полягає в тому, що дане право гарантується лише для суб'єктів владних повноважень, а не просто пересічних громадян та іноземців.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати про існування презумпції неправдивості відомостей, які завдають шкоди честі, гідності та діловій репутації, а тому обов'язок доведення правдивості такої інформації покладається на особу, яка таку інформацію поширила. Відповідне положення міститься у постанові КЦС ВС від 24.12.2021 у справі № 757/9133/18-ц [14].

Щодо інших категорій інформації, які вживаються в національному законодавстві, зупинимося на наступній, а саме – «недобросовісна», чітке визначення якої також відсутнє. Відтак проаналізуємо на підставі наявних схожих понять. Так, у ст. 1 Закону України «Про рекламу» надається визначення недобросовісної реклами (*інформація – авт.*). Зокрема, «реклама – інформація про особу, ідею та/або товар, розповсюджена за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформувати або підтримати у прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких осіб, ідеї та/або товару, а «недобросовісна реклама – «реклама, що вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження» [16].

Ще одна категорія, яка може бути використана для реалізації даного дослідження це «недобросовісна конкуренція». Так, у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» сформульовано її визначення: «недобросовісна конкуренція – будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності» [17]. За глумачним словником «недостовірний» – який викликає сумнів щодо правдивості, правильності [18].

Відтак поєднавши ці дефініції, можемо зазначити наступне: *недобросовісна інформація* – це інформація, що вводить або може ввести в оману запитувачів інформації, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, неправдивості, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження.

Також окремою характеристикою інформації, на нашу думку, повинна виступати її перевіреність, тобто, знову таки, йдеться про достовірність. *Неперевірена інформація* – це інформація, яка не була перевірена на її правдивість і достовірність. Вона може швидко поширюватися через медіа та соціальні мережі. Втім ніхто не дає їй 100% підтвердження. В юридичній площині окремого терміну «неперевірена інформація» немає, натомість є поняття «недостовірна інформація». Разом з тим, поділяємо думку, що це не одне й те саме. Недостовірна інформація не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі, або ж вони існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). Різниця в тому, що неперевірена інформація може виявитися або правдивою, або недостовірною (неправдивою). У другому випадку можуть настати негативні наслідки.

Одним із прав людини, яке найтісніше пов'язане зі ЗМІ (оскільки вони, частіш за все, розповсюджують інформацію), ймовірно, вважається право на свободу переконань та їх вираження.

Державний контроль за ЗМІ може здійснюватися дуже цілеспрямовано, наприклад, шляхом сканування інтернет-трафіку або телефонних розмов в ім'я національної безпеки. В інших випадках уряди намагаються повністю закрити доступ до конкретної інформації. Свідченням цього виступають такі події: закриття мережі мобільного зв'язку в Ірані в середині 2009 року та Єгипті наприкінці 2010 року, глушіння радіостанцій, супутникового телебачення і видворення журналістів/журналісток із зон конфліктів. Так, у 2009 році журналістам/журналісткам було наказано залишити північно-західну провінцію Сінцзян у Китаї з метою уникнення висвітлення в ЗМІ проявів там етнічного насильства [19].

Окремо слід згадати й про термін «дезінформація». Так, спеціальний доповідач ООН із заохочення і захисту права на свободу думок і їхнє вільне вираження Ірен Хан, у своїй доповіді від 13.04.2021 зазначила: «Деінформація – це не нове явище, але новим є те, що цифрові технології дозволили різним суб'єктам створювати, поширювати та посилювати неправдиву, чи підроблену інформацію в політичних, ідеологічних або комерційних цілях у небачених до цього масштабах та з такою швидкістю і межах доступності, про які раніше не було відомо» [20].

Поділяю думку вітчизняної науковиці Самчинської О., що не можна заперечувати та ігнорувати той факт, що сьогодні інформаційні технології повністю трансформували умови та особливості здійснення інформаційної діяльності, зокрема такі її види як створення та поширення інформації. Як наслідок, дезінфор-

мація стала не просто частиною сучасності, а серйозною загрозою для прав та законних інтересів людини, суспільства та держави [21].

Для кращого розуміння суті «дезінформація» вважаємо за необхідне проаналізувати дефініції цієї категорії. Зокрема, указаний термін усе частіше зустрічається в національних стратегічних нормативно-правових актах. Так, у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України неодноразово згадуються терміни «дезінформація», «дезінформаційні атаки» та «дезінформаційні кампанії» як одні з основних загроз в інформаційній сфері, протидія яким є однією з цілей зовнішньополітичної діяльності, задля ефективної реалізації якої необхідна активізація взаємодії з державами-партнерами та міжнародними організаціями. У Стратегії кібербезпеки України передбачено, що розвиток міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки відбуватиметься в тому числі шляхом створення діючої робочої групи з метою протидії гібридним загрозам та поширенню дезінформації. Стратегія інформаційної безпеки України до глобальних викликів та загроз відносить збільшення дезінформаційних кампаній, а до національних викликів та загроз – обмежені можливості реагувати на дезінформаційні кампанії. Крім того, стратегічною ціллю 1 у вказаному документі визначено протидію дезінформації та інформаційним операціям. До того ж у березні 2021 року з метою протидії загрозам національній безпеці та інтересам України в інформаційній сфері, й, зокрема, ефективної протидії пропаганді, деструктивним дезінформаційним впливам та кампаніям був утворений спеціальний робочий орган Ради національної безпеки і оборони України – Центр протидії дезінформації [21].

Незважаючи на часте використання даного терміну, законодавчої дефініції ще не вироблено, що, у свою чергу, породжує низку проблем і ситуативне його тлумачення. Відтак пропонується використати тлумачення, які даються в словниках. Перш за все, дезінформація – це введення в оману невірною інформацією або повідомлення свідомо помилкових, спотворених, неправдивих відомостей з метою введення в оману [18]. Дезінформація – це розповсюдження неправдивої інформації з метою обману людей [22]. Дезінформація – це неправдива інформація, навмисно й часто приховано поширювана (наприклад, шляхом поширення чуток), щоб вплинути на громадську думку або приховати правду [23]. Дезінформація – це свідоме поширення неправдивої інформації з метою завдати шкоди.

Європейська комісія розуміє під дезінформацією «достовірно неправдиву або оманливу інформацію, яка створюється, подається та поширюється з метою отримання економічної вигоди або навмисного обману громадськості та може завдати шкоди громадськості». НАТО розглядає дезінформацію як «навмисне створення та поширення неправдивої та/або маніпульованої інформації з наміром ввести в оману». Google визнає, що дезінформація означає різні речі для різних людей, але зазначає, що «одна справа помилятися щодо певної проблеми. Інша справа – цілеспрямовано поширювати інформацію, яка, як відомо, є неточною, сподіваючись, що інші повірять у її правду» [24].

Ще раз акцентуємо увагу на відсутності універсальної дефініції як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Визначаючи відмінності «дезінформації» та «недостовірної інформації», зазначимо, що перша є створеною цілеспрямовано (умисно) з метою завдання шкоди/вигоди, яка може мати як економічний, так і політичний та інший характер. Деінформація завжди є оманливою, маніпулятивною та неправдивою інформацією, яка може поширюватися як абсолютна вигадка або реальні факти, перекручені чи зманіпульовані.

Якщо ж умислу не було, то ми маємо справу з неперевереною інформацією, яка виявилася недостовірною. Медіа не перевірили її належним чином та поширили, не знаючи, що вона неправдива і не заради вигоди [5]. Деінформація поширюється тими ж шляхами, що й будь-яка інша інформація: телебачення, радіо, Інтернет, друковані матеріали (як медіа, так і брошури, буклети тощо). Проте не слід забувати про те, що ЗМІ повинні перевіряти надійність, правдивість, достовірність інформації, яку вони розповсюджують, з метою попередження виникнення негативних наслідків для суспільства та держави в цілому.

Щодо суб'єктів поширення дезінформації, то вони можуть бути державними чи недержавними. Розповсюдження даного типу інформації може впливати на широкий спектр прав людини (право на доступ до інформації, зокрема, а також право на свободу вираження поглядів або переконань, шляхом придушення небажаних голосів, особливо в країнах зі слабкою демократією або авторитарними режимами, свободу думки, совісті і релігії, повагу до приватного життя тощо), підбиваючи реакцію на державну політику або посилюючи напругу під час надзвичайної ситуації, збройного конфлікту чи військового стану в країні.

Однією з гарантій дотримання права на інформацію є встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України «Про інформацію» суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації» право на доступ до публічної інформації, серед іншого, гарантується встановленням юридичної відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації. Відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про інформацію» порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України. Законодавець встановлює право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації (ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Так, запитувачами публічної інформації можуть бути оскаржені: відмова в задоволенні запиту на інформацію; відстрочка задоволення запиту на інформацію; ненадання відповіді на запит на інформацію; надання недостовірної або неповної інформації; несвочасне надання інформації; невиконання розпорядниками

обов'язку оприлюднювати інформацію; інші рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації, що порушили законні права та інтереси запитувача [25].

Позитивним моментом у вирішенні питання щодо законодавчого закріплення терміну «дезінформація» та врегулювання відносин, об'єктом яких вона може стати, впровадження відповідальності за її поширення, утворення нових інституцій та ін., була розробка Міністерством культури та інформаційної політики проекту Закону «Про протидію дезінформації». Хоча даний законопроект так і не було зареєстровано у Верховній Раді України. Деякі його положення розкритикували через надміру жорстке регулювання журналістської діяльності, а також непропорційну відповідальність [26].

ВИСНОВКИ

Таким чином, здійснивши дослідження дезінформації як прояву порушення права на доступ до інформації, зазначимо наступне. Право на доступ до публічної інформації є закріпленим на законодавчому рівні й за його порушення передбачається відповідальність, а дезінформація може прямо завдати шкоди його реалізації, через характер інформації, яка поширюється. Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення поняття «дезінформація», можна прослідкувати певні позитивні зрушення в даному напрямі, наприклад діяльність Центру протидії дезінформації та підготовка проекту закону «Про протидію дезінформації», хоча він і не був прийнятий, але це свідчить про те, що є розуміння необхідності законодавчого врегулювання відносин, які виникають у процесі дезінформування. Одним зі способів протидії та боротьби із наслідками дезінформування (які завжди є негативними) є підвищення медіаграмотності суспільства, оскільки люди не завжди є обізнаними в своїх правах і не можуть їх відстоювати. Досить часто можна спостерігати розповсюдження інформації користувачами соціальних мереж без перевірки її правдивості, достовірності та ін. Ураховуючи військовий стан на території України та проведення інформаційної (гібридної) війни з боку РФ, нагальною є потреба здійснення особливих заходів із протидії дезінформації в населених пунктах, які межують із тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей, адже важливим є ставлення місцевого населення до війни і сторін конфлікту. При поширенні інформації її розпорядники та користувачі повинні використовувати фактчекінгові проекти, які дозволяють визначити достовірність, правдивість, надійність інформації та відсутність маніпуляційних настрів у ній. Ще одним моментом, на якому було акцентовано увагу в дослідженні, є те, що використовуються різні категорії – недостовірна, неправдива, недобросовісна, неперевірена інформація, дезінформація, але вони нечітко сформульовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Порушення права на інформацію та права на звернення громадян. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/porushennya-prava-na-informatsiyu-ta-prava-na-zvernennya-gromadyan/> (дата звернення: 13.08.2024).

- [2] Бідочко Л., Худіш П. Дезінформація як порушення прав людини в контексті російського вторгнення в Україну : фаховий звіт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/32113/2023-06-06-dezinformatsiya-yak-porushennya-prav-lyudyny-v-konteksti-rosiyskogo-vtorgnennya-v-ukrainu-fakhovyy-zvit/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [3] Дворовий М., Правдиченко А. Дезінформація під санкціями: як європейські регулятори протидіють неправдивій інформації? *Лабораторія цифрової безпеки*. 2024. 23 с.
- [4] Миронюк О. Дезінформація: як розпізнати та боротися. URL: <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpoznaty-ta-borotysia/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [5] Спесивцева О. Наслідки поширення неперевіреної інформації: поради для медіа <https://cedem.org.ua/consultations/neperevirena-informatsiya/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [6] Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.05.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [7] Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації URL: <https://rm.coe.int/recomendations-final-10-02-21/1680a165f7> (дата звернення: 13.08.2024).
- [8] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [9] Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [10] Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування : наказ М-ва охорони здоров'я України від 14.02.2012 № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [11] Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 13.08.2024).
- [12] Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.08.2024).
- [13] Методичні рекомендації «Недостовірна інформація: відповідальність за її розповсюдження». URL: <https://bilopillya-meria.gov.ua/news/1700202294/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [14] Баранова О. ВС зазначив важливий аспект щодо визнання поширеної інформації недостовірною. URL: https://biz.ligazakon.net/news/209190_vs-zaznachiv-vazhlyivy-aspekt-shchodo-viznannya-poshireno-nformats-nedostovrnoyu (дата звернення: 13.08.2024).
- [15] Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [16] Про рекламу : Закон України від 03.07.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [17] Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Textm>. (дата звернення: 13.08.2024).

- [18] Словник. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword> (дата звернення: 13.08.2024).
- [19] Засоби масової інформації. КОМПАС. *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/media> (дата звернення: 13.08.2024).
- [20] Khan I. Disinformation and Freedom of Opinion and Expression: Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. 2021. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/985/Report_of_the_Special_Rapporteur_on_Disinformation_and_Freedom_of_Opinion_and_Expression_E.pdf (дата звернення: 13.08.2024).
- [21] Самчинська О. Дезінформація: поняття та сутність. *Адміністративне право і процес*. 2022. №3(38). URL: <https://applaw.net/index.php/journal/article/view/762/668> (дата звернення: 13.08.2024).
- [22] Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 13.08.2024).
- [23] Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation> (дата звернення: 13.08.2024).
- [24] Disinformation: Current definitions and examples. URL: <https://akademie.dw.com/en/disinformation-current-definitions-and-examples/a-67786912> (дата звернення: 13.08.2024).
- [25] Петрів А. Відповідальність за порушення законодавства про інформацію. URL: https://www.irf.ua/vidpovidalnist_za_porushennya_zakonodavstva_pro_informatsiyu/ (дата звернення: 13.08.2024).
- [26] Миколайчук Б. Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як «вакцинуватися». URL: <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/> (дата звернення: 13.08.2024).

REFERENCES

- [1] Violation of the right on information and the right to appeal of citizens (2017). Retrieved from <https://legallaid.gov.ua/novyny/porushennya-prava-na-informatsiyu-ta-prava-na-zvernennya-gromadyan/>
- [2] Bidochko, L., & Hudish, P. (2023). Disinformation as a violation of human rights in the context of the Russian invasion of Ukraine: a professional report. Retrieved from <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/32113/2023-06-06-dezinformatsiya-yak-porushennya-prav-lyudyny-v-konteksti-rosiyskogo-vtorgnennya-v-ukrainu-fakhovyy-zvit/>
- [3] Dvorovy, M., & Pravdychenko, A. (2024). Disinformation under sanctions: how do European regulators combat false information? *Digital Security Laboratory*.
- [4] Myroniuk, O. (2023). Misinformation: how to recognize and fight. Retrieved from <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiya-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/>
- [5] Spesivtseva, O. (2023). Consequences of spreading unverified information: advice for the media Retrieved from <https://cedem.org.ua/consultations/neperevirena-informatsiya/>
- [6] The right to access information as an element of a person's legal status: Explanation of the Ministry of Justice of Ukraine. (2012, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12#Text>
- [7] Recommendations of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the observance of the constitutional right of a person and a citizen on access to information (2020). Retrieved from <https://rm.coe.int/recommendations-final-10-02-21/1680a165f7>

- [8] On access to public information: Law of Ukraine (2011, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
- [9] Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2003, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
- [10] On the approval of the forms of primary accounting documentation and the Instructions for filling them out, which are used in health care institutions regardless of the form of ownership and subordination: Order of the Ministry of Health of Ukraine (2012, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12#Text>
- [11] European Convention on Human Rights (1950, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top
- [12] Constitution of Ukraine (1996, June) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [13] Methodological recommendations «Unreliable information: responsibility for its dissemination.» (2023). Retrieved from <https://bilopillya-meria.gov.ua/news/1700202294/>
- [14] Baranova, O. (2022). The Supreme Court noted an important aspect regarding recognition of widespread information as unreliable. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/news/209190_vs-zaznachiv-vazhliivy-aspekt-shchodo-viznannya-poshireno-nformatsnedostovrnoyu
- [15] On information: Law of Ukraine (1992, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
- [16] On advertising: Law of Ukraine (1996, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [17] On protection against unfair competition: Law of Ukraine (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> Kyiv, 7, No. 236/96-VR
- [18] Dictionary. Retrieved from <https://sloynyk.ua/index.php?swrd>
- [19] Mass media. COMPASS. *Handbook on human rights education with the participation of young people*. Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/compass/media>
- [20] Khan, I. (2021). Disinformation and Freedom of Opinion and Expression: Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. Retrieved from https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/985/Report_of_the_Special_Rapporteur_on_Disinformation_and_Freedom_of_Opinion_and_Expression_E.pdf [in English]
- [21] Samchyńska, O. (2022). Disinformation: concept and essence. *Administrative law and process*, 3(38), 32–45. Retrieved from <https://applaw.net/index.php/journal/article/view/762/668>
- [22] Cambridge Dictionary. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org>
- [23] Merriam-Webster. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation>
- [24] Disinformation: Current definitions and examples. Retrieved from <https://akademie.dw.com/en/disinformation-current-definitions-and-examples/a-67786912>
- [25] Petriv, A. (2013). Responsibility for violation of information legislation. Retrieved from https://www.irf.ua/vidpovidalnist_za_porushennya_zakonodavstva_pro_informatsiyu/
- [26] Mykolaichuk, B. The epidemic of misinformation: why fakes have become a part of our lives and how to «vaccinate». Retrieved from <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/>

Людмила Іванівна Рудник

Кандидат юридичних наук

Доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Факультет соціології та права Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

03056, проспект Берестейський, 37, Київ, Україна

Liudmyla I. Rudnyk

Candidate of Legal Sciences

Associate Professor of the Department of Information, Commercial and Administrative
law

Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

03056, 37, Beresteiskyi Ave., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Рудник Л. І. Дезінформація як прояв порушення права на доступ до інформації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 103–118.

Suggested Citation: Rudnyk, L. I. (2024). Disinformation as a Manifestation of Violation of the Right to Access to Information. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 103–118.

Стаття надійшла / Submitted: 14/07/2024

Доопрацьовано / Revised: 14/08/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

УДК 346.7

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3-119

Олег Ігорович Кулик

Кафедра міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київський університет права Національної академії наук України
Київ, Україна

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ БАНКРУТСТВА ПОСТАЧАЛЬНИКА ПОСЛУГ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБОРОТОМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Анотація. Статтю присвячено аналізу та конкретизації особливостей банкрутства постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Зроблено висновок, що на законодавчому рівні варто передбачити низку особливостей банкрутства таких суб'єктів господарювання. Зокрема, варто закріпити, що розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів має здійснювати відповідну діяльність на підставі наявності дозвільної документації, а повноваження з її видачі мають бути покладені на регулятора ринку віртуальних активів. Зроблено висновок, що помітна участь регулятора в процедурі банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів може принести значну користь, адже посилить контроль за дотриманням законодавства з боку держави, а тому пропонується залучати регулятора ринку віртуальних активів до процедури банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Запропоновано закріпити положення про те, що віртуальні активи, які належать клієнтам постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів що перебувають у володінні та/або користуванні, та/або розпорядженні такого постачальника послуг, не включаються до складу його ліквідаційної маси. При цьому віртуальні активи, що належать самому боржнику, будуть включені до його ліквідаційної маси. Прогнозуючи можливість випадків ризику ліквідності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів видається доцільним запропонувати, що у разі якщо вимоги клієнтів щодо повернення віртуальних активів з володіння та/або користування, та/або розпорядження постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, що є боржником, належних клієнтам віртуальних активів, перевищують кількість наявних віртуальних активів, то повернення таких віртуальних активів клієнтам здійснюється пропорційно до їхніх вимог. Реалізація наведених пропозицій сприятиме покращенню стану функціонування інституту банкрутства, враховуючи особливості постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. При цьому проведений аналіз не висчерпує

всіх проблемних правових питань у цій сфері, і вони мають стати предметом подальших наукових досліджень.

Ключові слова: віртуальні активи, ринок віртуальних активів, постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, криптобіржа, банкрутство.

Oleh I. Kulyk

Department of International Law and Branch Legal Disciplines
Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National
Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine

FEATURES OF VIRTUAL ASSET SERVICE PROVIDER BANKRUPTCY

Abstract. *The article is aimed at analysing and specifying the peculiarities of bankruptcy of a virtual assets service provider. The author concludes that a number of peculiarities of bankruptcy of such business entities should be provided for at the legislative level. It is of particular importance to note that the property manager, rehabilitation manager, and liquidator of service providers related to the turnover of virtual assets should carry out the relevant activities on the basis of a permit. Furthermore, the authority to issue such a permit should be vested in the virtual assets market regulator. It can be concluded that the regulator's significant involvement in the bankruptcy proceedings of virtual assets service provider can be of considerable benefit, since it will strengthen the state's control over compliance with the law. Therefore, it is proposed that the regulator of the virtual assets market should be involved in the bankruptcy proceedings of virtual assets service provider. It is proposed that a provision be established which would exempt from the liquidation estate of the service provider any virtual assets belonging to clients of the service provider which are in the possession, use or disposal of the service provider. At the same time, virtual assets owned by the debtor itself will be included in the liquidation estate. In view of the potential liquidity risk associated with the provider of services related to the circulation of virtual assets, it seems prudent to propose that, in the event that the clients' claims for the return of virtual assets exceed the total number of such assets, the return shall be proportional, with each client receiving an amount corresponding to the proportion of the total claims they represent. The implementation of the aforementioned proposals will facilitate the enhancement of the bankruptcy institution's functionality, taking into account the distinctive characteristics of a virtual assets service provider. Nevertheless, this analysis does not encompass the entirety of the complex legal issues pertaining to this subject, and further research is necessary to address these remaining concerns.*

Keywords: *virtual assets, virtual asset market, virtual asset service provider, crypto exchange, bankruptcy.*

ВСТУП

Розвиток ринку віртуальних активів зумовив зростання попиту на послуги, що надаються спеціалізованими суб'єктами – постачальниками послуг, пов'язаних

з оборотом віртуальних активів. Такий термін набув широкого розповсюдження, у тому числі, завдяки діяльності Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), що розробила «Керівництво щодо ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг з переказу віртуальних активів», та запропонувала іменувати таких спеціалізованих суб'єктів: «постачальники послуг з віртуальних активів» (Virtual Asset Service Provider, VASP) [1]. У вжиток українського законодавця термін увійшов уже під назвами «постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів» (Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення») або «постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів» (Закон України «Про віртуальні активи»). Між тим, усталеною залишилася практика використання саме англomовної абрeвіатури – VASP, при чому як у наукових працях [2, с. 87], так і в офіційних документах Міністерства фінансів України [3], тому в межах цього дослідження використовуватиметься саме абрeвіатура VASP. Послуги, що надаються VASP полягають у зберіганні або адмініструванні віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; обміні віртуальних активів; переказі віртуальних активів; наданні посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи»), а тому очевидним є те, що від діяльності VASP залежить стабільність ринку віртуальних активів.

Значна кількість віртуальних активів, зокрема криптовалюти, зберігається на криптовалютних біржах, що, у свою чергу, підпадають під більш широку категорію – VASP [4, с. 3]. Науковці зазначають, що хоча таке зберігання, здебільшого, безкоштовне й зручне для користувача, проте воно створює значні ризики, пов'язані з можливою неплатоспроможністю криптовалютних бірж [5, с. 3]. Нещодавно криптовалютна індустрія пережила крах криптобіржі «Luna», ліквідацію криптобіржі «Three Arrows Capital» і банкрутство «FTX». Хоча криптовалюта вже давно вважається класом із значними ризиками, випадок з «FTX», криптовалютною біржею з Багамських островів, що подала заяву про банкрутство у 2022 році, є яскравою ілюстрацією провалу в управлінні ризиками [6, с. 2, 8]. Наразі триває процедура банкрутства, а Комісія з цінних паперів і бірж США (SEC), Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами США (CFTC) і Міністерство юстиції США розпочали відповідні розслідування. Не вдалось уникнути банкрутства також криптовалютній біржі «Mt Gox», що було спричинено хакерською атакою. Після відкриття процедури банкрутства один із колишніх клієнтів подав позов проти арбітражного керуючого в Японії, вимагаючи повного повернення біткоїнів, які він довірив криптобіржі на зберігання, однак його позов був відхилений Токійським окружним судом, у тому числі через прогалини в законодавчому регулюванні [7, с. 1].

Д. Рой (Roy) та співавтори вважають, що майбутні нормативні акти, ймовірно, будуть містити конкретні положення, що обмежують використання коштів клієн-

тів будь-яким VASP, а також можуть передбачати певні процедури управління й операційні процедури, яких повинні дотримуватися ці установи [8, с. 5]. Дж. Бінфорд (Binford) зазначив, що до 2022 року регулятори проявляли до цієї індустрії легковажність. Цей підхід змінився в липні 2022 року, коли кілька компаній, пов'язаних з криптовалютою, збанкрутували [9].

VASP, які з тих чи інших причин не змогли забезпечити необхідний рівень платоспроможності та опинились у статусі банкрута стикаються з проблемами належного виходу з ринку, вирішення якої багато в чому залежить від розвитку законодавства про банкрутство. Наслідки невдалої економічної діяльності неплатоспроможних підприємств порушують інтереси як цих підприємств, так і їх контрагентів.

З урахуванням цього логічним є те, що законодавці різних держав не залишаються осторонь вирішення таких проблем. Ш. Фу (Fu) та співавтори звертають увагу, що крах таких криптобірж як «FTX» викликає занепокоєння користувачів щодо потенційних регуляторних наслідків [10, с. 6]. До прикладу, Швейцарія має намір внести зміни до законодавства про неплатоспроможність, які дозволять відокремити криптовалютні активи клієнтів у разі банкрутства провайдера депозитарного гаманця [11].

Вінник О. М. та співавтори наполягають, що важливою складовою регулювання в умовах цифровізації є криптовалютне регулювання, потреба в якому зумовлена зростанням популярності криптовалют, які, однак, як і більшість інших надбань цифровізації, мають не лише переваги, а й ризики [12, с. 197]. Грицай С. О. дійшов висновку, що механізми, які регулюють криптоекономіку ще не отримали належного розвитку, адже цифрові технології розвиваються швидше, ніж держава встигає адаптувати механізм їх регулювання до світових тенденцій. Тому, на думку дослідника, існує потреба в створенні умов для формування прогресивної правової основи, покликаної не тільки регулювати, а й стимулювати розвиток крипторинку в Україні [13, с. 197]. Тому, з урахуванням цього, питання створення належної правової основи для банкрутства VASP набуває актуальності.

Законодавство про банкрутство представлено Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ), в якому відсутні згадки як про VASP, так і про віртуальні активи загалом, що негативно позначиться на практиці правозастосування та може призвести до зниження загальної ефективності інституту банкрутства. Щодо законодавства в сфері віртуальних активів слід зазначити, що 17 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про віртуальні активи». Набрання ним чинності поставлено в залежність від внесення змін до Податкового кодексу України стосовно оподаткування віртуальних активів, але такі зміни наразі в законодавстві відсутні. У листопаді 2023 року на розгляд Верховної Ради України подано два законопроекти «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання

обороту віртуальних активів в Україні» (основний за № 10255 та альтернативний за № 10255–1). Ці законопроекти передбачають досить значні зміни до Закону України «Про віртуальні активи». Як справедливо відзначає А. Г. Донець, для ілюстрації масштабності вказаних змін доречно зазначити, що значені законопроекти складаються з 129 та 49 статей відповідно, на той час, коли нормативно правовий акт, в який передбачаються внести змін налічує лише 25 статей [14, с. 130]. Проте питання банкрутства VASP у згаданих законопроектах залишаються неврегульованими.

У таких умовах перед правовою наукою та законодавцем постає завдання з урахування особливостей діяльності VASP та специфіки ринку віртуальних активів, беручи при цьому до уваги минулі події, теперішній стан, а також перспективи розвитку ринку віртуальних активів. Усі зазначені чинники зумовлюють необхідність детального дослідження та виявлення за його результатами особливостей банкрутства VASP. При цьому необхідно враховувати інтереси як кредиторів, так і самого VASP, адже, як вважають Р. Брілі (Brealey) С. Маєрс (Myers) та Ф. Аллен (Allen) у деяких країнах система банкрутства розроблена майже виключно для того, щоб повернути якомога більше грошей кредиторам. У той час як американські критики локального законодавства про банкрутство скаржаться на витрати на порятунок підприємств, які не варті того, щоб їх рятувати, коментатори в інших країнах нарікають на те, що їхні закони про банкрутство призводять до розпаду потенційно здорових підприємств [15, с. 843].

У науковій літературі активно досліджуються проблемні питання правового регулювання процедур банкрутства, зокрема такими авторами, як А. А. Бутирський, І. А. Бутирська, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков, В. В. Радзивілюк та ін. Потрібно при цьому відмітити, що більшість досліджень вищеназваними авторами проводилася до істотного оновлення законодавства з питань банкрутства, і, тим паче, до прийняття Закону України «Про віртуальні активи», а тому в межах своїх наукових розробок питань банкрутства VASP науковці не торкались.

Мета цього дослідження полягає в конкретизації особливостей банкрутства постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, які використовуються в юридичній науці.

Діалектичний метод наукового дослідження дозволив розкрити ринок віртуальних активів як складне економіко-правове явище, його динаміку та зв'язок з іншими правовими явищами, зокрема в контексті поєднання норм, що регулюють суспільні відносини на ринку віртуальних активів із нормами процедури банкрутства та застосування останніх до VASP. З огляду на поєднання законодавства у сфері банкрутства та законодавства про віртуальні активи, вирішити проблеми, враховуючи особливості, можна лише шляхом проведення комплексного дослідження із застосуванням відповідного методу.

Використання прогностичного методу спільно з методами аналогії та моделювання в частині особливостей банкрутства VASP дозволило спрогнозувати можливі наслідки такого процесу, зокрема позитивний вплив на захист прав кредиторів та боржників.

Застосування компаративного інструментарію порівняльно-правового методу, який використовує синхронічний і діахронічний методи, дозволило не тільки окреслити проблему визначення основних векторів модернізації законодавства України у сфері банкрутства, але й сформуванню раціональну систему координат подальшого розвитку правового регулювання цих відносин. Проведено порівняльне дослідження банкрутства професійних учасників ринку капіталу та організованих товарних ринків, а також небанківських надавачів платіжних послуг та запропоновано застосовувати певні особливості банкрутства таких суб'єктів до VASP. У процесі компаративістського дослідження було розглянуто низку запропонованих правовою наукою варіантів подальшого розвитку ринку віртуальних активів, та розроблено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання ринку віртуальних активів з урахуванням потреб сучасності.

Використання прийомів спеціально-юридичного (формально-догматичного) методу – класифікації та систематизації – дозволило дослідити сукупність правих норм, які регулюють відносини у сфері банкрутства. При застосуванні спеціально-юридичного методу правові норми розглядалися в трьох аспектах: якою нормою є в законі (законопроекті); чи застосовна вона в такому вигляді у певних практичних ситуаціях; якою вона має бути в ідеалі. Використання даного методу сприяло з'ясуванню текстового значення нормативних приписів, положень законопроектів та виявленню їх сутності. Спеціально-юридичний метод дозволив тлумачити значення окремих термінів та правових категорій, таких як VASP.

Метод техніко-юридичного аналізу та загальнотеоретичний з використанням тих чи інших засобів нормопроектної техніки, використати та розвинути загальнопоняттєвого апарату з теми дослідження. За допомогою логіко-юридичного методу було підготовлено пропозиції з удосконалення законодавства, яким регулюються процедура банкрутства.

Емпіричну основу дослідження склали акти національного законодавства, окремі законопроекти, статистична інформація, практика діяльності зарубіжних регуляторів у сфері віртуальних активів у контексті банкрутства VASP.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Як зазначають Д. В. Задихайло, Т. І. Швидка та В. В. Резнікова, цілком очевидним є те, що банкрутство виступає регулятором ринкової економіки, оскільки одним із його основних призначень є позбавлення від збиткових неефективних суб'єктів підприємницької діяльності. Банкрут може спричинити виникнення серйозних фінансових ризиків для його контрагентів, що є успішно діючими підприємствами, оскільки може приносити значну шкоду своїм контрагентам, унаслідок чого

знижується загальний потенціал економічного розвитку держави [16, с. 231].

Особливості банкрутства окремих суб'єктів, які мають особливий правовий статус уже закріплені в КУзПБ. Учені вважають, що у разі, якщо діяльність суб'єкта має багато особливостей, то і банкрутство таких суб'єктів має здійснюватися з відповідними особливостями. Як з цього приводу зазначає В. Радзивілюк: «диференційований підхід до суб'єктів, які мають особливий правовий статус, особливості сфери та виду діяльності, що ними здійснюється, вимагає дотримуватися при унормуванні відносин пов'язаних з їх неплатоспроможністю (банкрутством), як це прийнято в законодавстві про банкрутство (неспроможність), конкурсному законодавстві зарубіжних країн, специфічних правил. Наявність таких правил, сприяє збереженню балансу інтересів сторін, так як загальні провила, в силу особливостей цих боржників не здатні в достатній мірі забезпечити права та інтереси не тільки кредиторів та боржника, але й суспільства в цілому» [17, с. 69–70]. Хомко Л. В. й Яновицька А. В. фактично дотримуються такої ж позиції, дійшовши висновку про те, що наявність диференційованого підходу до боржників, які здійснюють свою діяльність в окремих сферах, вимагає наявності як загальних, так і спеціальних правил законодавчого регулювання [18, с. 186]. У такому контексті розробка спеціальних правил банкрутства VASP відповідає напрацюванням правової доктрини, що посилять захист інтересів самих VASP як боржників, але, найосновніше – посилять захист інтересів кредиторів. Джузь В. В. вважає, що норми банкрутства покликані захищати права кредиторів, яких автор розцінює як контрагентів неконкурентоспроможного товаровиробника які мають особливий правовий статус [19, с. 186].

Гудіма Т. С. зазначила, що правові реформи в тій чи іншій сфері, особливо в період кризи, мають бути дієвими [20, с. 84], а тому конкретизація особливостей банкрутства VASP має враховувати особливості сфери та виду діяльності, що відрізняє VASP від решти суб'єктів господарювання. Законодавча база функціонування VASP наразі перебуває на стадії розробки, однак у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у п. 51 частини першої статті 1 зазначено, що постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, – будь-яка фізична чи юридична особа, яка провадить один або декілька таких видів діяльності та/або операцій для іншої фізичної та/або юридичної особи або від імені: обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що дають змогу контролювати віртуальні активи; участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів.

Види послуг, що надаються VASP свідчать про їх схожість із фінансовими послугами. Така ж думка простежується й у праці Д. Чу (Chu), який зазначив, що наприкінці 1960-х років багато брокерів-дилерів зазнали банкрутства на тлі

ринкових та операційних потрясінь. Реагуючи на це законодавець запровадив особливості банкрутства брокерів-дилерів, включаючи «правило захисту клієнтів», «правило чистого капіталу» та альтернативний режим банкрутства для брокерів-дилерів. Надалі Д. Чу (Chu) звертає увагу, що криптовалютні біржі, як VASP, функціонально є подібними до брокерів-дилерів криптовалют. Зокрема, як і брокери-дилери, вони виконують дві ключові функції: виступають у ролі зберігачів активів клієнтів та здійснюють угоди для своїх клієнтів» [21, с. 2329, 2338].

Дослідження Л. Галаті (Galati) та Ф. Капалбо (Capalbo) також надає важливі докази взаємозв'язку між традиційною фінансовою системою та ринком криптовалют, оскільки науковці доводять зв'язки «децентралізованих фінансів», включаючи стейблкоїни та інші засоби обміну цифровими цінностями із централізованими фінансами [22, с. 7].

З огляду на це видається доцільним звернутися до норм, що регулюють особливості банкрутства професійних учасників ринку капіталу та організованих товарних ринків (ст. 93 КУзПБ), а також небанківських надавачів платіжних послуг (ст. 93–2 КУзПБ).

Щодо учасників ринку капіталу та організованих товарних ринків слід, насамперед, звернути увагу на таке. Як визначено у ч. 4 ст. 93 КУзПБ, розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків повинен мати сертифікат, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, на право вчинення дій, пов'язаних з безпосереднім провадженням відповідного виду професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Такі сертифікати на право вчинення дій, пов'язаних з безпосереднім провадженням професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках видаються, у тому числі, для засвідчення права на торгівлю фінансовими інструментами; управління активами інституційних інвесторів (управління активами); організація торгівлі фінансовими інструментами (п. 4 розділу I Положення про сертифікацію фахівців з питань ринків капіталу та організованих товарних ринків, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 13.08.2013 № 1464).

Оскільки діяльність VASP провадиться за умови попереднього одержання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про віртуальні активи»), а види діяльності, які будуть провадити розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор VASP можуть включати, зокрема, й управління віртуальними активами, торгівлю ними, то видається, що розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор VASP також має здійснювати відповідну діяльність на підставі наявності дозвільної документації.

Слідуючи логіці Закону України «Про віртуальні активи» це може бути відповідний дозвіл, який видається в порядку ст. 19 вищезгаданого закону. Оскільки

форма дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, та заяви про його отримання затверджується НКЦПФР (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про віртуальні активи»), логічно було б припустити, що саме на НКЦПФР слід покласти відповідні повноваження. Однак варто зауважити, що оскільки законодавство перебуває на стадії формування, і законодавцем може бути визначений інший регулятор ринку, то такий саме обсяг повноважень може бути покладений на інший орган державної влади (приміром, Міністерство цифрової трансформації України, що теж могло бути логічним, адже відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії щодо VASP здійснюється Міністерством цифрової трансформації України). Тому варто передбачити, що дозвіл розпоряднику майна, керуючому санацією, ліквідатору VASP видається регулятором ринку віртуальних активів.

Стосовно регулятора цікаво також звернути увагу, що у вищезгаданому кейсі банкрутства криптобіржі «FTX» Комісія з цінних паперів Багамських островів визначила, що існує значний ризик неминучого «розсіювання» віртуальних активів, що перебувають під відповідальним зберіганням або контролем «FTX». У результаті, здійснюючи свої регуляторні повноваження, вищезгадана комісія звернулася до суду з клопотанням про захист цифрових активів, що належать «FTX» або її керівникам, або перебувають під їхнім контролем шляхом переведення їх на захищені цифрові гаманці, що перебувають під виключним контролем комісії. Відповідно 12 листопада 2022 року Комісія, виконуючи свої повноваження регулятора, діючи на підставі наказу Верховного суду Багамських островів, прийняла рішення про переведення всіх цифрових активів, що перебувають у розпорядженні «FTX» або її керівників, на суму понад 3,5 млрд доларів США, виходячи з ринкових цін на момент переведення, на цифрові гаманці, підконтрольні комісії, для їх зберігання. Цифрові активи, переведені 12 листопада 2022 року на цифрові гаманці під виключним контролем комісії, зберігаються на тимчасовій основі, доки Верховний суд Багамських Островів не постановить передати їх клієнтам (кредиторам) [23].

Помітна участь регулятора в процедурі банкрутства VASP може принести значну користь, адже посилить контроль за дотриманням законодавства з боку держави. В цьому контексті варто звернути увагу, що стосовно небанківських надавачів платіжних послуг унормовано, що під час розгляду справ про банкрутство юридичної особи, яка є платіжною установою (у тому числі малою платіжною установою), установою електронних грошей, надавачем нефінансових платіжних послуг, учасником справи про банкрутство визнається Національний банк Укра-

їни (ч. 1 ст. 93–2 КУЗПБ). Видається доцільним запозичити такі положення, та, відповідно, залучати регулятора ринку віртуальних активів до процедури банкрутства VASP.

Надалі слід зазначити, що ч. 6 ст. 93 КУЗПБ передбачено, що фінансові інструменти, грошові кошти та інше майно, що належать клієнтам професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків та перебувають у володінні та/або користуванні, та/або розпорядженні такого учасника, не включаються до складу ліквідаційної маси.

Дж. Бернброк (Bernbrock), Дж. Нассірі (Nassiri) та П. Алмасі (Almasi) звертають увагу, що коли боржник подає заяву про банкрутство, всі його майно на момент відкриття провадження у справі включаються до ліквідаційної маси, якщо не застосувати виняток із загального правила. Одним із таких винятків є ситуація, коли активи перебувають на зберіганні банкрута. За таких обставин активи належать клієнту й не є частиною ліквідаційної маси боржника [24].

Мангано Р. вважає, що «відносини між криптобіржею і користувачем подібні до відносин між банком і клієнтом – біржа стає власником внесених монет, а користувачі мають лише право вимагати їх виведення» [25, с. 369]. З такою позицією погодитися не можна, адже вона суперечить п. 2 ч. 3 ст. 6 Закону України «Про віртуальні активи», де зазначено, що володілець ключа віртуального активу є власником такого віртуального активу, крім випадків, якщо віртуальний актив передано на зберігання будь-якій особі. Тобто із переданням віртуального активу на зберігання не відбувається передача права власності на нього. Такий висновок також корелюється із загальними положеннями Цивільного кодексу України щодо договору зберігання. Однак, поряд із вищенаведеним, Р. Мангано висловлює думку, що «криптовалюти є дуже волатильними, кредитори повинні отримувати відшкодування в натуральній формі, тобто в самій криптовалюти. В іншому випадку існує ризик того, що сильні коливання вартості криптовалют під час провадження у справі можуть звести нанівець відновлювальні цілі провадження у справі про банкрутство: у разі сильного зростання курсу криптовалюти – нівелювати саму відновлювальну мету; у разі сильного падіння курсу криптовалюти – дозволити користувачам отримати компенсацію, яка значно перевищує розмір шкоди, якої вони реально зазнали» [25, с. 369]. Стосовно волатильності віртуальних активів М. А. Зальцберг (Salzberg) та Дж. Клойд (Cloyd) зазначили, що справи про банкрутство можуть залишатися на розгляді протягом тривалого часу, перш ніж буде прийнято рішення, а вартість криптовалюти може коливатися протягом усього періоду розгляду справи. У зв'язку з цим постає питання, як і коли проводити оцінку віртуальних активів [26, с. 66].

Варто також навести позицію Д. Чу (Chu), який зазначив, що «... багато клієнтів, особливо ті, хто тримає криптовалюту як інвестицію, ймовірно, віддають перевагу отриманню криптовалюти, а не примусовій ліквідації своїх інвестицій. Аналіз показує, що криптовалюта в першу чергу зберігається для інвестиційних цілей,

а не як засіб обміну. Більше того, у випадку банкрутства розмір вимог клієнта визначається вартістю його активів на момент подання заяви про банкрутство. Таким чином, зміни вартості між датою подання заяви та остаточним відшкодуванням ігноруються. Враховуючи волатильність криптовалют, вартість того, що клієнти отримують у фіатній валюті, може суттєво відрізнятись від вартості їхньої криптовалюти. Насамкінець, повернення криптовалюти клієнтам, швидше за все, буде швидшим і дешевшим, ніж відшкодування у грошовій формі» [21, с. 2345].

З урахуванням наведеного можна зробити проміжний висновок, що оскільки VASP працюють з віртуальними активами своїх клієнтів – замовників послуг, у тому числі зберігання, то видається, що ототожнювати активи самого постачальника, з активами клієнтів, що перебувають у володінні та/або користуванні, та/або розпорядженні постачальника послуг є протиправним. Задля належного захисту кредиторів слід на законодавчому рівні закріпити положення про те, що віртуальні активи, які належать клієнтам постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів що перебувають у володінні та/або користуванні, та/або розпорядженні такого постачальника послуг, не включаються до складу його ліквідаційної маси.

Тим не менш, якщо банкрут мав у власності віртуальні активи, то вони, безумовно, включаються до його ліквідаційної маси. Т. Хідаятулла (Hidayatullah) та співавтори справедливо відзначають, що розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор може використовувати свої повноваження, передбачені законодавством про банкрутство, для отримання контролю над віртуальними активами, що належали боржнику-банкруту. У подальшому ці активи стають частиною майна боржника, яке буде використано для виплат кредиторам [27, с. 458].

На практиці можуть трапитися випадки, коли зобов'язання VASP з повернення віртуальних активів замовникам послуг перевищують наявні у VASP у розпорядженні віртуальні активи. Така ситуація поширена у банківській сфері, де це класифікують як ризик ліквідності – ризик недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризик того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями [28, с. 57]. Прогнозуючи можливість випадків ризику ліквідності VASP щодо віртуальних активів видається доцільним запропонувати, що якщо вимоги клієнтів щодо повернення віртуальних активів з володіння та/або користування, та/або розпорядження постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, що є боржником, належних клієнтам віртуальних активів, перевищують кількість наявних віртуальних активів, повернення таких віртуальних активів клієнтам здійснюється пропорційно до їхніх вимог. Такі положення за аналогією з ч. 7 ст. ст. 93 КУзПБ сприятимуть захисту інтересів кредиторів та дозволять дійти певного балансу в захисті їх інтересів. При цьому варто зазначити, що вимоги клієнтів щодо повернення належних їм віртуальних активів у незадоволеній їх частині визнаються грошовими зобов'язаннями і задовольняються відповідно до черги (класу) кредитора.

У такому разі питання оцінки вартості віртуальних активів усе ж набирає актуальності та постає досить гостро. Відповідно до ч. 1 ст. 63 КУзПБ ліквідатор здійснює продаж майна банкрута на аукціоні, а початковою вартістю продажу майна банкрута є його вартість, визначена ліквідатором. В Україні уже наявний досвід реалізації віртуальних активів на аукціоні, зокрема 0,146 біткоіна продавалось через платформу Прозорро.Продажі, а його вартість визначалась на рівні 188 000,00 грн, що є нижчою від ринкової [29].

Варто врахувати, що від належного внормування процедури реалізації майна боржника безпосередньо залежить факт задоволення майнових вимог його кредиторів максимально ефективним чином [30, с. 80], а тому варто передбачити певний запобіжник щодо справедливої оцінки вартості віртуальних активів.

У ч. 2. ст. 63 КУзПБ унормовано, що ліквідатор здійснює продаж фінансових інструментів у порядку, визначеному законодавством України згідно з договором, укладеним між ліквідатором та інвестиційною фірмою.

Застосовуючи аналогію до ст. 63 КУзПБ видається доцільним запропонувати закріпити в законодавстві положення про те, що ліквідатор здійснює продаж віртуальних активів VASP у порядку, визначеному законодавством України, згідно з договором, укладеним між ліквідатором та іншим VASP. З огляду на специфіку ринку, продаж активів однієї криптобіржі через іншу видається найбільш доцільним, адже саме такі VASP найбільш обізнані щодо ринкової вартості певного віртуального активу на конкретний момент часу. Вбачається, що така пропозиція сприятиме реалізації спільного інтересу кредиторів, а, як зазначає Р. Б. Поляков, спільний інтерес є рушійною силою процедури банкрутства, оскільки факт відкриття справи про банкрутство означає передання боржником усього свого майна під нагляд, контроль та розпорядження суду, а також під управління призначеного арбітражного керуючого з подальшим розподілом або експлуатацією цього майна з метою погашення вимог кредиторів [31, с. 46].

Надалі видається важливим передбачити повноваження керуючого санацією за згодою клієнта передати віртуальні активи, передані у володіння та/або користування, та/або розпорядження VASP, іншому VASP, запозичивши наведене з ч. 8 ст. ст. 93 КУзПБ.

Для цього слід закріпити, що з дня введення господарським судом процедури санації боржника чи визнання VASP банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури віртуальні активи клієнтів, що передані у володіння та/або користування, та/або розпорядження такому VASP підлягають поверненню клієнту, крім випадків волевиявлення клієнта передати віртуальні активи, передані у володіння та/або користування, та/або розпорядження такому постачальнику послуг клієнтом, іншому VASP.

Для того, аби проінформувати всіх стейкхолдерів про початок процедури банкрутства VASP видається необхідним передбачити за аналогією з ч. 5 ст. 93 КУзПБ, що розпорядник майна зобов'язаний у десятиденний строк з дня його

призначення розмістити на вебсайті такого VASP повідомлення про відкриття провадження у справі про банкрутство та призначення розпорядника майна. У повідомленні клієнтам пропонується або надати розпорядження щодо дій, які необхідно здійснити з активами клієнтів, що перебувають у володінні та/або користуванні, та/або розпорядженні VASP, або подати до господарського суду заяву з вимогами до такого боржника, а також документи, що їх підтверджують, для внесення відомостей про такого клієнта до реєстру вимог кредиторів. Слід також передбачити на законодавчому рівні обов'язок для розпорядника майна банкрута VASP у десятиденний строк з дня його призначення надіслати регулятору ринку віртуальних активів повідомлення про відкриття провадження у справі про банкрутство та призначення розпорядника майна.

Усі вищенаведені пропозиції пропонується закріпити в новій статті КУзПБ 93–4 із назвою «Особливості банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів».

ВИСНОВКИ

Таким чином, для врахування особливостей банкрутства постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів пропонується доповнити Кодекс України з процедур банкрутства новою статтею 93–4 – «Особливості банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів», у якій закріпити відповідні особливості та, зокрема, зазначити, що розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів має здійснювати відповідну діяльність на підставі наявності дозвільної документації – дозволу, який видається в порядку ст. 19 Закону України «Про віртуальні активи», а повноваження з видачі такого дозволу мають бути покладені на регулятора ринку віртуальних активів.

Зроблено висновок, що помітна участь регулятора ринку віртуальних активів у процедурі банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів може принести значну користь, адже посилить контроль за дотриманням законодавства з боку держави, а тому пропонується залучати регулятора ринку віртуальних активів до процедури банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

Запропоновано закріпити положення про те, що віртуальні активи, які належать клієнтам постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів що перебувають у володінні та/або користуванні, та/або розпорядженні такого постачальника послуг, не включаються до складу його ліквідаційної маси. При цьому віртуальні активи, що належать самому боржнику, будуть включені до його ліквідаційної маси.

Прогнозуючи можливість випадків ризику ліквідності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів видається доцільним запропонувати, що у разі якщо вимоги клієнтів щодо повернення віртуальних активів з володіння

та/або користування, та/або розпорядження постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, що є боржником, належних клієнтам віртуальних активів, перевищують кількість наявних віртуальних активів, повернення таких віртуальних активів клієнтам здійснюється пропорційно до їхніх вимог.

У дослідженні також зроблено висновок про доцільність закріплення на законодавчому рівні положень про те, що ліквідатор здійснює продаж віртуальних активів постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів у порядку, визначеному законодавством України, згідно з договором, укладеним між ліквідатором та іншим постачальником послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

Варто закріпити також положення про те, що з дня введення господарським судом процедури санації боржника чи визнання постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури віртуальні активи клієнтів, що передані у володіння та/або користування, та/або розпорядження такому постачальнику послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів підлягають поверненню клієнту, крім випадків волевиявлення клієнта передати віртуальні активи іншому постачальнику послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

Для того, аби проінформувати всіх стейкхолдерів про початок процедури банкрутства постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів видається необхідним передбачити що розпорядник майна зобов'язаний у десятиденний строк з дня його призначення розмістити на вебсайті такого постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів повідомлення про відкриття провадження у справі про банкрутство та призначення розпорядника майна, а також проінформувати регулятора ринку віртуальних активів.

Реалізація наведених пропозицій сприятиме покращенню стану функціонування інституту банкрутства, враховуючи особливості постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. При цьому проведений аналіз не вичерпує всіх проблемних правових питань у цій сфері, і вони мають стати предметом подальших наукових досліджень.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Матеріали статті представляють цінність для фахівців, що займаються нормопроектною роботою, адвокатів, юрисконсультів, працівників органів державної влади, до повноважень яких віднесено регулювання ринку віртуальних активів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] FATF. Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. 2021, Paris. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Updated-Guidance-VA-VASP.pdf.coredownload.inline.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- [2] Дмитренко Т. Л., Волкова В. М. Особливості регулювання операцій із віртуальними

- активами щодо діяльності у сфері майнінгу. *Наукові праці НДФІ*. 2021. №2. С. 85–95. DOI: <https://doi.org/10.33763/npdfi2021.02.085>. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1570696> (дата звернення: 01.06.2024).
- [3] Пропозиції Міністерства фінансів України до проекту Закону України «Про віртуальні активи», внесений народними депутатами України Жмеренецьким О. С. та іншими. (реєстр. № 3637 від 14.09.2020). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2363495.pdf (дата звернення: 01.06.2024)
- [4] Saggese P., Segalla E., Sigmund M., Raunig B., Zangerl F., Haslhofer B. Assessing the solvency of virtual asset service providers: Are current standards sufficient? *Working Paper*. 2023. №248. Oesterreichische Nationalbank (OeNB). URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/283416> (дата звернення: 01.06.2024).
- [5] Haentjens M., de Graaf T., Kokorin I. The Failed Hopes of Disintermediation: Crypto-Custodian Insolvency, Legal Risks and How to Avoid Them (April 30, 2020). *Leiden Law School Research Paper, Hazelhoff Research Paper Series No. 9*, Singapore Journal of Legal Studies (October-November 2020 Forthcoming). URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3589381> (дата звернення: 01.06.2024).
- [6] Conlon T., Corbet S., Hu Y. The Collapse of FTX: the end of Cryptocurrency's Age of Innocence. 2022. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4283333> (дата звернення: 01.06.2024).
- [7] Takahashi K. Cryptocurrencies Entrusted to An Exchange Provider: Shielded from the Provider's Bankruptcy? Charl Hugo (ed.) *Annual Banking Law Update 2018: Recent Legal Developments of Special Interest to Banks*. P. 1–21. URL: <https://www1.doshisha.ac.jp/~tradelaw/PublishedWorks/CryptocurrenciesBankruptcy.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- [8] Roy D., Anand P., Chandra S. FTX collapse: the chronicle and the implications. *NIBM Explainer*. 2022. №2. URL: https://www.nibmindia.org/static/nibm_explainer/2-2022-DR_aszyDxe.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
- [9] Binford J. B. The Role of Federal and State Regulators in Crypto Bankruptcies. *American Bankruptcy Institute Journal*. 2023. № 42(5). P. 28–48. URL: http://abi-org-corp.s3.amazonaws.com/journals/cyber_05-23.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
- [10] Fu S., Wang Q., Yu J., Chen S. FTX Collapse: a Ponzi Story. 2022. DOI: <http://dx.doi.org/10.48550/arXiv.2212.09436>. URL: <https://arxiv.org/pdf/2212.09436.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- [11] Stupp E., Winter G. Switzerland: enabling bankruptcy-remote custody of crypto assets. 2021. URL: <https://www.iflr.com/article/2a646brsryd6111vpxuyo/switzerland-enabling-bankruptcy-remote-custody-of-crypto-assets> (дата звернення: 01.06.2024).
- [12] Вінник О. М., Попович Т. Г., Дерев'янко Б. В. Регулювання відносин цифрової економіки: окремі аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. №3. С. 181–204. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/regulyvannya-vidnosin-tsifrovoyi-ekonomiki-okremi-aspekti> (дата звернення: 01.06.2024).
- [13] Грицай С. О. Порівняльна характеристика правових засад оподаткування віртуальних активів в Україні: до їх легалізації та законодавчі перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №4. С. 197–227. URL: <http://visnyk.kh.ua/>

- uk/article/porivnyalna-kharakteristika-pravovikh-zasad-opodatkovannya-virtualnikh-aktiviv-v-ukrayini-do-yikh-legalizatsiyi-ta-zakonodavchi-perspektivi (дата звернення: 01.06.2024).
- [14] Донець А. Г. Визначення та класифікація віртуальних активів: аналіз запропонованих змін до Закону України «Про віртуальні активи». *Стан і засади реформування цивільного та житлового законодавства України* : матеріали ХХІІ наук.-практ. конф., присвяч. 102-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харківського юридичного інституту (1962–1987) В. П. Маслова (м. Харків, 9 лют. 2024 р.). Харків : ЕКУС, 2024. С. 129–133. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2024/03/maslov_2024.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
- [15] Brealey R. A., Myers S. C., Allen F. Principles of corporate finance – 10th ed. URL: https://marcelodelfino.net/files/Brealey_Myers_y_Allen_2009_Principles_of_corporate_finance.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
- [16] Задахайло Д. В., Швидка Т. І., Резнікова В. В. Політико-правовий зв'язок інститутів забезпечення економічної конкуренції та банкрутства в системі господарювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 3. Вип. 75. С. 227–233. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.37> (дата звернення: 01.06.2024).
- [17] Радзивілюк В. В. Правове регулювання банкрутства юридичних осіб в Україні : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 168 с.
- [18] Хомко Л. В., Яновицька А. В. Правове регулювання банкрутства : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 280 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5218/3/Хомко-Янов_16-2-23Maket.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
- [19] Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Юрид. практика. 2006. 383 с.
- [20] Гудіма, Т. С. Проблеми правового забезпечення фінансової реструктуризації в Україні. *Економіка та право. Серія: Право*. 2016. № 1. С. 84–87. URL: <http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/download/143/123/> (дата звернення: 01.06.2024).
- [21] Chu D. Broker-dealers for virtual currency: Regulating cryptocurrency wallets and exchanges. *Columbia Law Review*. 2018. Vol. 118. Iss. 8. P. 2323–2360. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/clr118&div=66&id=&page=> (дата звернення: 01.06.2024).
- [22] Galati L., Capalbo F. Silicon Valley Bank bankruptcy and Stablecoins stability *International Review of Financial Analysis, Elsevier*. 2024. Vol. 91(C). URL: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.103001> (дата звернення: 01.06.2024).
- [23] Securities Commission of The Bahamas. Media release: Securities Commission of The Bahamas Seeks Court Direction Regarding Disclosure of Information. 2022. URL: <https://www.scb.gov.bs/wp-content/uploads/2022/12/SCB-seeks-court-direction-Press-Release-29Dec22-Final.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- [24] Bernbrock J., Nassiri J., Almasi P. Ownership Issues in Crypto Cases. *ABI Journal*. 2023. Vol. XLII. № 4. URL: <https://www.proquest.com/openview/e4ef5f039fa9996f18835002cb2f1a5b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=33486> (дата звернення: 01.06.2024).

- [25] Mangano R. Cryptocurrencies, Cybersecurity and Bankruptcy Law: How Global Issues Are Globalizing National Remedies, *27 U. MIA Int'l & Comp. L. Rev.* 2020. №355. URL: <https://repository.law.miami.edu/umiclr/vol27/iss2/8> (дата звернення: 01.06.2024).
- [26] Salzberg M. A., Cloyd J. Cryptocurrency Brings Disruption to Bankruptcy Courts. *ABI Journal.* 2023. №67. URL: http://abi-org-corp.s3.amazonaws.com/journals/cyber_12-23.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
- [27] Hidayatullah T., Subagyono B. S. A., Chumaida Z. V., Aditya K. L. S. Settlement of Bankruptcy Assets in A Form of Crypto Assets Throughout Bankruptcy Process. *Notaire.* 2023. №6(3). P 449–460. DOI <https://doi.org/10.20473/ntr.v6i3.50772>. (дата звернення: 01.06.2024).
- [28] Волкова В. В., Волкова Н. І, Чорна О. М. Управління ліквідністю як складова фінансової стійкості банку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2011. №1. С. 54–60. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/download/627/633> (дата звернення: 01.06.2024).
- [29] Продаж цифрової речі – Біткоїн (BTC). *Prozorro продажі.* URL: <https://prozorro.sale/auction/CSE001-UA-20240502-18356/> (дата звернення: 01.06.2024)
- [30] Титова О. В., Калаченкова К. О. Щодо продажу майна в провадженні у справі про банкрутство. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2016. №9. С. 76–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_9_13 (дата звернення: 01.06.2024).
- [31] Поляков Р. Б. Методи правового регулювання відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. №6. Т. 34(73). С. 36–48. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/07> (дата звернення: 01.06.2024).

REFERENCES

- [1] FATF (2021). Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers, 2021, Paris, Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Updated-Guidance-VA-VASP.pdf.coredownload.inline.pdf>.
- [2] Dmytrenko, T. L., & Volkova, V. M. (2021). Features of operation regulation with virtual assets for mining activities. *RFI Scientific Papers*, 2, 85–95. DOI <https://doi.org/10.33763/npdfi2021.02.085>. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1570696>.
- [3] Proposals of the Ministry of Finance of Ukraine to the Draft Law of Ukraine «On Virtual Assets» submitted by MPs of Ukraine O. Zhmerenetskyi and others (registration No. 3637 – finalized as of September 14, 2020). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2363495.pdf.
- [4] Saggese, P. et al. (2023). Assessing the solvency of virtual asset service providers: Are current standards sufficient? *Working Paper*, 248, Oesterreichische Nationalbank (OeNB), Vienna. Retrieved from <https://www.econstor.eu/handle/10419/283416>.
- [5] Haentjens, M., de Graaf, T. & Kokorin, I. (2020). The Failed Hopes of Disintermediation: Crypto-Custodian Insolvency, Legal Risks and How to Avoid Them. *Leiden Law School Research Paper, Hazelhoff Research Paper Series*, 9, Singapore Journal of Legal Studies (October-November 2020 Forthcoming). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3589381>.
- [6] Conlon, T., Corbet, S., & Hu, Y. (2022). The Collapse of FTX: The End of Cryptocurrency's Age of Innocence. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4283333>.

- [7] Takahashi, K. (2018). Cryptocurrencies Entrusted to An Exchange Provider: Shielded from the Provider's Bankruptcy? Charl Hugo (ed.) *Annual Banking Law Update: Recent Legal Developments of Special Interest to Banks*, 1–21. Retrieved from <https://www1.doshisha.ac.jp/~tradelaw/PublishedWorks/CryptocurrenciesBankruptcy.pdf>.
- [8] Roy, D., Anand, P., & Chandra, S. (2022). FTX collapse: The chronicle and the implications. *NIBM Explainer*, 2. Retrieved from https://www.nibmindia.org/static/nibm_explainer/2-2022-DR_aszyDxe.pdf.
- [9] Binford, J. B. (2023). The Role of Federal and State Regulators in Crypto Bankruptcies. *American Bankruptcy Institute Journal*, 42(5), 28–48. Retrieved from http://abi-org-corp.s3.amazonaws.com/journals/cyber_05-23.pdf.
- [10] Fu, S., Wang, Q., Yu, J., & Chen, S. (2022). FTX Collapse: A Ponzi Story. DOI <http://dx.doi.org/10.48550/arXiv.2212.09436>. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/2212.09436.pdf>.
- [11] Stupp, E., & Winter, G. (2021). Switzerland: enabling bankruptcy-remote custody of crypto assets. Retrieved from <https://www.iflr.com/article/2a646brsryd6111vpxuyo/switzerland-enabling-bankruptcy-remote-custody-of-crypto-assets>.
- [12] Vinnyk, O. M., Popovych, T. G., & Derevyanko, B. V. (2022). Regulation of digital economy relations: certain aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(3), 181–204. Retrieved from <http://visnyk.kh.ua/uk/article/regulyvannya-vidnosin-tsifrovoyi-ekonomiki-okremi-aspekti>.
- [13] Hrytsai, S. O. (2023). Comparative Characteristics of the Legal Framework for Taxation of Virtual Assets in Ukraine: Towards Their Legalization and Legislative Prospects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(4), 197–227. Retrieved from <http://visnyk.kh.ua/uk/article/porivnyalna-kharakteristika-pravovikh-zasad-opodatkovannya-virtualnikh-aktiviv-v-ukrayini-do-yikh-legalizatsiyi-ta-zakonodavchi-perspektivi>.
- [14] Donets, A. H. (2024). Definition and Classification of Virtual Assets: Analysis of Proposed Amendments to the Law of Ukraine «On Virtual Assets». *The state and principles of reforming the civil and housing legislation of Ukraine: materials of the XXII scientific and practical conference, devoted to the 102nd anniversary of the birth of Dr. 102nd anniversary of the birth of Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Rector of the Kharkiv Law Institute (1962-1987) V. P. Maslov (Kharkiv, February 9, 2024)*. Kharkiv, 129–133. Retrieved from https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2024/03/maslov_2024.pdf.
- [15] Brealey, R. A., Myers, S. C. & Allen, F. Principles of corporate finance – 10th ed. Retrieved from https://marcelodelfino.net/files/Brealey_Myers_y_Allen_2009_Principles_of_corporate_finance.pdf.
- [16] Zadykhaylo, D., Shvydka, T., & Rieznikova, V. (2023). Political and legal connection of institutions for providing economic competition and bankruptcy in the economic system. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 3(75), 227–233. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.37>.
- [17] Radzyviliuk, V. V. (2020). *Legal regulation of bankruptcy of legal entities in Ukraine*. Kyiv: Lira-K.
- [18] Khomko, L. V., & Yanovytska, A. V. (2022). *Legal regulation of bankruptcy*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5218/3/Xomko-Yanov_16-2-23Maket.pdf.
- [19] Dzhun, V. V. (2006). *Insolvency Institute: World Experience and Peculiarities of its Development in Ukraine*. 2nd edition, revised and supplemented. Kyiv: Yuryd. praktyka.

- [20] Hudima, T. S. (2016). Problems of legal support of financial restructuring in Ukraine. *Scientific journal «Economics and Law»*, (1), 84–87. Retrieved from <http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/download/143/123/>.
- [21] Chu, D. (2018). Broker-dealers for virtual currency: Regulating cryptocurrency wallets and exchanges. *Columbia Law Review*, 118(8), 2323–2360. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/clr118&div=66&id=&page=>.
- [22] Galati, L. & Capalbo, F. (2024). Silicon Valley Bank bankruptcy and Stablecoins stability. *International Review of Financial Analysis, Elsevier*, 91(C). Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.103001>.
- [23] Securities Commission of The Bahamas. (2022). Media release: Securities Commission of The Bahamas Seeks Court Direction Regarding Disclosure of Information. Retrieved from <https://www.scb.gov.bs/wp-content/uploads/2022/12/SCB-seeks-court-direction-Press-Release-29Dec22-Final.pdf>.
- [24] Bernbrock, J., Nassiri, J., & Almasi, P. (2023). Ownership Issues in Crypto Cases. *ABI Journal*, XLII, 4. Retrieved from <https://www.proquest.com/openview/e4ef5f039fa9996f18835002cb2f1a5b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=33486>.
- [25] Mangano, R. (2020). Cryptocurrencies, Cybersecurity and Bankruptcy Law: How Global Issues Are Globalizing National Remedies, *27 U. MIA Int'l & Comp. L. Rev.* 355. Retrieved from <https://repository.law.miami.edu/umiclr/vol27/iss2/8>.
- [26] Salzberg, M. A., & Cloyd, J. (2023). Cryptocurrency Brings Disruption to Bankruptcy Courts. *ABI Journal*, 67. Retrieved from http://abi-org-corp.s3.amazonaws.com/journals/cyber_12-23.pdf.
- [27] Hidayatullah, T., Subagyono, B. S. A., Chumaida, Z. V., & Aditya, K. L. S. (2023). Settlement of Bankruptcy Assets in A Form of Crypto Assets Throughout Bankruptcy Process. *Notaire*, 6(3), 449–460. <https://doi.org/10.20473/ntr.v6i3.50772>. DOI <https://doi.org/10.20473/ntr.v6i3.50772>.
- [28] Volkova, V. V., Volkova, N. I., & Chorna, O. M. (2011). Liquidity management as a component of financial stability of the bank. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1, 54–60. Retrieved from <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/download/627/633>.
- [29] Sale of a digital thing – Bitcoin (BTC). Prozorro sales. Retrieved from <https://prozorro.sale/auction/CSE001-UA-20240502-18356/>.
- [30] Tytova, O. V., & Kalachenkova, K. O. (2016). For sale property in the proceedings bankruptcy. *Journal of the South Regional Center of National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 9, 76–82. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_9_13.
- [31] Poliakov, R. B. (2023). Methods of legal regulation of bankruptcy (insolvency) relations. *Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*, 6, 34(73), 36–48. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/07>.

Олег Ігорович Кулик

Кандидат юридичних наук

Доцент кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін

Київський університет права Національної академії наук України

02000, вул. Академіка Доброхотова, 7А, Київ, Україна

Докторант

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»

01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

Oleh I. Kulyk

PhD in Law

Associate Professor at the Department of International Law and Branch Legal Disciplines
Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

02000, 7A Akademika Dobrokhotova St., Kyiv, Ukraine

Doctoral Researcher

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine»

01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Кулик О. І. (2024). Особливості банкрутства постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 119–138.

Suggested Citation: Kulyk, O. I. (2024). Features of Virtual asset Service Provider Bankruptcy. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 119–138.

Стаття надійшла / Submitted: 08/08/2024

Доопрацьовано / Revised: 04/09/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

УДК 343.36:343.222](477+4)

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3-139

Віктор Климович Грищук

*Західний регіональний науковий центр
Національна академія правових наук України
Львів, Україна*

Лідія Михайлівна Палюх

*Кафедра кримінального права і кримінології
Львівський національний університет імені Івана Франка
Львів, Україна*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ ЗА ПРОЄКТОМ КК УКРАЇНИ

Анотація. У зв'язку з набуттям Україною статусу кандидата на членство в ЄС, і пов'язаною з цим необхідністю адаптації національного права України до права ЄС, у тому числі забезпеченням незалежності судової влади, її ефективності, важливим є дослідження проблем кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя. Метою цієї статті є формулювання пропозиції щодо законодавчої моделі закріплення у проєкті КК України відповідальності за кримінальні правопорушення, які вчиняються шляхом протиправного впливу на учасників відносин щодо здійснення судочинства і виконання судових рішень, щодо забезпечення більш повної кримінально-правової охорони професійної адвокатської діяльності за проєктом Кримінального кодексу України. У процесі цього дослідження було застосовано діалектичний підхід і відповідний йому метод, системний підхід, а також методи системного аналізу, техніко-юридичного аналізу, формально-логічний, соціологічний. У результаті проведеного дослідження сформульовано підходи, якими доцільно керуватися при формулюванні кримінально-правових норм про відповідальність за протиправний вплив на учасників судочинства і виконання судових рішень. Обґрунтовано доцільність передбачити в проєкті КК України відповідальність за втручання в діяльність спеціальних потерпілих – учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, посягання на їх особисті блага у зв'язку зі здійсненням ними повноважень у сфері судочинства, виконання судових рішень, з диференціацією форм такого впливу на відповідних потерпілих залежно від його інтенсивності, які мають різний ступінь суспільної небезпеки, сформульовано пропозиції щодо забезпечення повноти кримінально-правової охорони засобами кримінального права адвокатської діяльності.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, правосуддя, незаконний вплив, адвокат, диференціація кримінальної відповідальності.

Victor K. Hryshchuk

*Western Regional scientific center of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Lviv, Ukraine*

Lidiia M. Paliukh

*Department of Criminal Law and Criminology,
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine*

PROBLEM ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR OFFENSES AGAINST JUSTICE UNDER THE PROJECT OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Abstract. *In connection with Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership, and the related need to adapt the national law of Ukraine to EU law, including ensuring the independence of the judiciary and its effectiveness, it is important to study the problems of criminal liability for offenses against justice. The purpose of this article is the formulation of a proposal regarding the legislative model of criminal offenses committed through unlawful influence on participants in relations regarding the implementation of judicial proceedings and the execution of court decisions, providing of more complete criminal legal protection of professional advocacy activities under the draft Criminal Code of Ukraine. In the process of this research, a dialectical approach and its corresponding method, a systematic approach, methods of systemic analysis, technical-legal analysis, formal-logical, sociological, have been applied. As a result of the conducted research, the approaches that might be followed when formulating criminal law norms on responsibility for unlawful influence on participants in judicial proceedings and the execution of court decisions have been formulated. The authors argued the expediency of providing in the draft Criminal Code of Ukraine responsibility for interference in the activities of special victims – participants of the relations regarding judicial proceedings and execution of court decisions, for the encroachment on their personal values in connection with their authorities in justice, execution of court decisions with differentiation of the forms of such influence on the respective victims depending on its intensity, which have different degrees of social danger. The proposals to ensure more complete criminal legal protection of advocacy by means of criminal law have been formulated.*

Keywords: *criminal offense, criminal liability, justice, illegal influence, advocate, differentiation of criminal liability.*

ВСТУП

Проблематика кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя є незмінно актуальною для дослідження в українській науці кримінального права. Це зумовлено активним рухом України до Європейського Союзу, – набуттям нею статусу кандидата на членство в ЄС, і пов'язаною з цим необхідністю

адаптації національного права України до права ЄС, забезпечення підвищення ефективності судової влади, гарантування її незалежності. Нині особливий інтерес для дослідників у галузі кримінального права становить аналіз положень проекту Кримінального кодексу України (далі – КК України), розробленого робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України [1]. Одним зі структурних підрозділів проекту, зокрема його Особливої частини, є книга восьма, яка має назву «Кримінальні правопорушення проти правосуддя».

Автори цієї статті ще раніше відзначали, що назва книги проекту КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» не відображає повною мірою всього кола охоронюваних цим підрозділом проекту КК України суспільних відносин. Зокрема, крім власне суспільних відносин щодо здійснення правосуддя, нормами цього структурного підрозділу проекту мала б охоронятися діяльність щодо здійснення судочинства на всіх стадіях – досудових, судових, а також суспільні відносини щодо виконання судових рішень, що фактично й відображено у відповідній книзі проекту КК України. Також суд, крім здійснення власне правосуддя, виконує інші функції, – наприклад, судового контролю. Тому видається, що назву цієї структурної частини проекту КК України слід сформулювати як «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку судочинства та виконання судових рішень», систематизувавши кримінально-правові норми в межах цього структурного підрозділу проекту КК України за видовим об'єктом [2, с. 110]. При цьому одним із розділів цієї книги проекту КК України пропонується виділити розділ про кримінальні правопорушення *проти гарантій незалежності та недоторканності службових осіб, захисників, представників особи в судочинстві під час виконання судових рішень* [3, с. 32], куди включити норми про відповідальність за втручання в діяльність та посягання на особисті блага відповідних спеціальних потерпілих у зв'язку з їх правомірною діяльністю у судочинстві та щодо виконання судових рішень.

Зважаючи на викладене вище, важливо проаналізувати положення цього структурного підрозділу Особливої частини КК України, висловити міркування щодо регламентації матеріальної підстави кримінальної відповідальності за правопорушення, які вчиняються шляхом протиправного впливу на учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень.

У чинному КК України до групи кримінальних правопорушень, які вчиняються шляхом протиправного впливу на спеціальних потерпілих – учасників відносин щодо здійснення судочинства, слід віднести ті, відповідальність за які передбачена у статтях 376–379, 386, 397–400 КК України.

У розглядуваній книзі проекту КК України пропонується передбачити відповідальність за незаконний вплив на суддю (чи його близьку людину) у зв'язку зі здійсненням правосуддя (ст. 8.1.5), прокурора, слідчого, детектива, дізнавача, співробітника оперативного підрозділу, захисника, представника особи, судового

експерта (чи їх близьких людей) у зв'язку з виконанням ними службових повноважень чи професійних обов'язків (ст. 8.2.12).

Зазначена редакція цих статей викликає декілька запитань:

– Чи передбачає проєкт КК України диференціацію кримінальної відповідальності залежно від інтенсивності такого впливу на потерпілу особу? Як кваліфікуватимуться діяння винної особи у разі, якщо такий незаконний вплив (статті 8.1.5, 8.2.12) матиме місце шляхом психічного насильства (наприклад, шляхом погрози вбивством, насильством), або шляхом застосування фізичного насильства, причому різного ступеня інтенсивності?

– Як вирішити питання про протиправний вплив на особу, яка надає правничу допомогу, зокрема, адвоката, поза межами відносин щодо здійснення судочинства і виконання судових рішень у зв'язку із наданням такої правничої допомоги? Останнє питання загалом стосується забезпечення засобами кримінального права гарантій професійної діяльності адвоката, яка може здійснюватися поза межами відносин щодо здійснення судочинства та виконання судових рішень.

У контексті поставлених завдань проаналізуємо чинний КК України, проєкт КК України й з урахуванням напрацювань доктрини кримінального права запропонуємо своє бачення щодо вирішення зазначених проблемних питань.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Питання, які стосуються кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя, які вчиняються шляхом протиправного впливу на учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, досліджували багато українських науковців: Н. Ю. Алексєєва [4], В. П. Беленок [5], В. В. Власюк [6], Н. В. Вербицька [7], В. С. Затолочний [8], Р. В. Кархут [9], В. В. Лазаренко [10], Г. В. Логвинський [11], Т. С. Лосич [12], А. О. Мороз [13], Д. Ю. Теслюк [14], М. В. Шепітько [15] та ін.

При цьому предметом дослідження були проблеми регламентації ознак окремих складів кримінальних правопорушень проти правосуддя з названої нами групи, проблеми кваліфікації цих кримінальних правопорушень, їх караності. Майже всі зазначені дослідження здійснювалися на основі чинної редакції КК України [9].

Окремі дослідники на основі напрацювань доктрини кримінального права з проблем кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя, у тому числі особистих наукових результатів, сформулювали пропозиції до проєкту КК України. Зокрема, М. В. Шепітько сформулював низку концептуальних положень щодо кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя, зокрема щодо об'єкта цих кримінальних правопорушень, вироблення підходів до встановлення відповідальності за окремі групи правопорушень проти правосуддя як у чинному КК України, так і проєкті КК України, а також щодо систематизації норм про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя в зазначеному підрозділі проєкту КК України [15; 16, с. 473–476].

Серед проблемних питань, які розглядаються в науці кримінального права стосовно регламентації кримінальної відповідальності за правопорушення, які вчиняються шляхом протиправного впливу на спеціальних потерпілих, слід виокремити наступні.

– Яка оптимальна (найбільш доцільна) з точки зору законодавчої техніки, принципів криміналізації модель побудови кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, що вчиняються шляхом протиправного впливу на спеціальних потерпілих? Чи доцільно в Особливій частині КК України передбачати в окремих розділах спеціальні норми, які передбачають відповідальність за протиправний вплив на спеціальних потерпілих, у тому числі шляхом посягання на їх особисті блага у зв'язку із правомірною службовою чи професійною діяльністю таких осіб?

– Питання про забезпечення повноти кримінально-правової охорони адвокатської діяльності із надання правничої допомоги, зокрема про місце норм про кримінальну відповідальність за відповідні кримінальні правопорушення в системі Особливої частини КК України, формулювання диспозицій відповідних норм у частині визначення меж (кола) тих суспільних відносин, у межах яких надається правнича допомога. Це питання постає у зв'язку з тим, що не вся діяльність із надання правничої допомоги охоплюється родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених у розділі XVIII Особливої частини КК України, і, навпаки, статтями 397–400 КК України охороняються відносини, частина з яких виходить за межі родового об'єкта кримінальних правопорушень проти правосуддя (зокрема, діяльність представника особи з надання правничої допомоги не в судочинстві й не під час виконання судових рішень).

Питання про те, чи повинна охоронятися нормами про відповідальність за правопорушення проти правосуддя, які вчиняються шляхом протиправного впливу на учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, діяльність зазначених учасників у минулому, – якщо на час вчинення щодо них суспільно небезпечного посягання вони вже не мали відповідного статусу учасника відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, – було предметом дослідження всіх названих вище дослідників проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення цієї групи. При цьому одні науковці вважають, що зазначеними кримінально-правовими нормами повинні охоронятися особисті блага зазначених осіб у зв'язку з їх діяльністю в минулому. Деякі ж дослідники вважають, що в цих випадках повинні охоронятися особисті блага зазначених осіб у зв'язку з їх теперішньою службовою, професійною діяльністю, оскільки діяльність цих осіб у минулому виходить за межі основного безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень проти правосуддя. У цьому контексті окремі науковці сформулювали пропозиції щодо регламентації кола потерпілих у розглядуваних складах кримінальних правопорушень. Зокрема, В. П. Беленок запропонував доповнити коло потерпілих у складі кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 345 КК України, такою категорією осіб як «колишні працівники правоохоронних органів» [5, с. 12].

Окремі дослідники сформулювали пропозиції щодо забезпечення засобами кримінального права найбільш повної кримінально-правової охорони діяльності з надання правничої охорони, у тому числі діяльності захисника, представника особи. Ці пропозиції стосуються того, в якому розділі Особливої частини КК України мають бути розміщені відповідні норми (зокрема, В. В. Власюк, О. Ф. Бантишев) [6, с. 4; 17, с. 174], виходячи із кола тих суспільних відносин, на які здійснюється посягання. Ті науковці, які пропонують залишити зазначені норми в підрозділі про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя, вважають за доцільне змінити диспозиції відповідних кримінально-правових норм, або передбачивши у них формулювання, які б окреслювали коло тих суспільних відносин, у межах яких надається правнича допомога, або розширивши коло потерпілих у розглядуваних складах кримінальних правопорушень, або загалом пропонують змінити назву розділу про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя [18, с. 164–166; 11, с. 12].

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Підґрунтям для застосування всіх інших методів цього дослідження, – для досягнення його мети, завдань, – є діалектичний підхід і відповідний йому метод, що передбачає з'ясування обґрунтованості, доцільності встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння, відображає об'єктивні потреби суспільства й суб'єктивні уявлення про бажане кримінально-правове регулювання. Діалектичний метод застосовувався при дослідженні питання про диференціацію відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним впливом на учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, питання про кримінально-правову охорону адвокатської діяльності, а саме – чи достатньою мірою охороняється відповідна діяльність засобами кримінального права, а також питання про кримінально-правову охорону діяльності захисника, представника особи, у тому числі про місце норм про відповідальність за незаконний вплив на цих осіб, перешкоджання їх законній діяльності, в Особливій частині КК України.

Керуючись у цьому випадку діалектичним методом, а також застосовуючи соціологічний метод, у березні – квітні 2020 року було проведено анонімне письмове анкетування прокурорів, слідчих, державних виконавців, адвокатів з питань, які стосуються встановлення кримінальної відповідальності за посягання на їх службову, професійну діяльність.

Також під час здійснення даного дослідження застосовувалися догматичний, герменевтичний методи – при аналізі відповідних кримінально-правових норм. Крім цього, при дослідженні проблем диференціації відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним впливом на учасників судочин-

ства, суспільних відносин щодо виконання судових рішень, зокрема при аналізі відповідних кримінально-правових норм, підлягав застосуванню метод техніко-юридичного аналізу, основними прийомами та засобами якого є кримінально-правова термінологія, юридична конструкція – склад кримінального правопорушення. Зокрема, цей метод підлягав застосуванню під час дослідження форм протиправного впливу на зазначених вище осіб, які передбачені в нормах чинного КК України, проєкту КК України.

При конструюванні проєктів кримінально-правових норм застосовувався метод моделювання.

Також під час дослідження проблем кримінально-правової охорони професійної діяльності адвокатів застосовувався системний підхід, який передбачає логіко-структурне узгодження між собою положень кримінального закону, забезпечення повноти кримінально-правового регулювання, а також узгодження положень кримінального закону із положеннями міжнародно-правових актів.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Щодо першого із поставлених вище запитань: *чи передбачає проєкт КК України диференціацію кримінальної відповідальності залежно від інтенсивності такого впливу на спеціальних потерпілих – учасників відносин щодо здійснення судочинства і виконання судових рішень? Як кваліфікуватимуться діяння винної особи у разі, якщо такий незаконний вплив матиме місце шляхом психічного насильства (наприклад, шляхом погрози вбивством, насильством) або шляхом застосування фізичного насильства, причому різного ступеня інтенсивності?*

Вище зазначалося, що в проєкті КК України пропонується передбачити відповідальність за *незаконний вплив* [курсив наш. – В. Г., Л. П.] на суддю (чи його близьку людину) у зв'язку зі здійсненням правосуддя (ст. 8.1.5), прокурора, слідчого, детектива, дізнавача, співробітника оперативного підрозділу, захисника, представника особи, судового експерта (чи їх близьких людей) у зв'язку з виконанням ними службових повноважень чи професійних обов'язків (ст. 8.2.12). Слід відзначити, що в попередніх редакціях проєкту КК України, у книзі про кримінальні правопорушення проти правосуддя, у відповідних статтях було передбачено відповідальність за *втручання* [курсив наш. – В. Г., Л. П.] у діяльність відповідних спеціальних потерпілих шляхом: 1) впливу на них у будь-який спосіб; 2) насильства чи погрози щодо відповідного спеціального потерпілого чи близької йому людини. У чинній редакції проєкту КК України зазначено лише про незаконний вплив на відповідних спеціальних потерпілих без конкретизації способів такого впливу, і у назвах відповідних статей поняття «втручання» замінено на «незаконний вплив». У зв'язку з цим слід проаналізувати доцільність такої редакції норми, сформулювати оптимальну, з нашого погляду, модель (законодавчу конструкцію) складів кримінальних правопорушень, які вчиняються

шляхом незаконного впливу на спеціальних потерпілих з точки зору *de lege ferenda*.

Дослідники на основі аналізу чинного КК України відзначають, що для передбачених у статтях Особливої частини КК України складів кримінальних правопорушень, які виявляються в незаконному впливі на спеціальних потерпілих у зв'язку з їх службовою, професійною чи громадською діяльністю, має бути передбачена типова законодавча конструкція. Зокрема, Є. М. Блажівський на основі аналізу чинного КК України обґрунтовано зазначив, що між статтями КК України, які передбачають відповідальність за втручання в діяльність спеціальних потерпілих, наявні системоутворювальні зв'язки (зокрема, для всіх таких складів кримінальних правопорушень характерним є: використання в їх назвах, з незначними відмінностями, одного й того самого терміну «втручання в діяльність»; обов'язковою ознакою таких складів злочинів є спеціальний потерпілий; у таких складах злочинів передбачена спеціальна мета, подібність простежується в закріпленні кваліфікуючих ознак таких злочинів тощо), що обумовлює необхідність уніфікації викладу таких статей у КК України [19, с. 8]. Така позиція є обґрунтованою, зважаючи й на такий принцип криміналізації, який стосується вимог законодавчої техніки, як визначеності й єдності термінології. Водночас вище зазначалося, що законодавець обрав для позначення форми діяння в розглянутих складах кримінальних правопорушень формулювання «незаконний вплив».

Практично всі українські науковці, які досліджували цю проблематику, розглядають втручання в діяльність спеціального потерпілого виключно як вплив на нього [20, с. 589; 21, с. 9; 22, с. 31; 23, с. 3; 24, с. 9]. Подібну позицію свого часу сформулював Пленум Верховного Суду України, який у п. 11 своєї постанови № 8 від 13.06.2007 роз'яснив, що під втручанням у діяльність судових органів треба розуміти вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи не вчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання [25]. Як видається, трактування терміна втручання лише як впливу на потерпілого необґрунтовано звужує зміст поняття «втручання». Крім впливу, втручання може мати й інші прояви.

Бунін Є. О. й Мартіросян А. Г. обґрунтовують необхідність заміни в диспозиції ч. 1 ст. 376 КК України терміна «втручання» на «протиправний вплив», аргументуючи це тим, що, на думку авторів, втручання в законну діяльність судових органів може вчинятися лише шляхом протиправного впливу на свідомість і волю осіб, які здійснюють правосуддя [26, с. 9; 21, с. 4]. Таку саму позицію висловив і В. І. Тютюгін, говорячи про склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 376 КК України, однак уже з позиції не бажаного, а чинного закону (*de lege*

lata). Зокрема, зазначив, що склад кримінального правопорушення відсутній, якщо втручання здійснюється не шляхом впливу на свідомість і волю судді, а в *іншій спосіб* [курсив автора. – В. Т.] (наприклад, шляхом викрадення чи знищення матеріалів провадження, підміни речових доказів, примушування свідків до давання неправдивих показань тощо). У таких випадках вчинене кваліфікується за відповідними статтями КК (статті 357, 386 КК та ін.) [27, с. 577–578].

Проте, як видається, наведені вище позиції не відповідають буквальному, філологічному тлумаченню норми, передбаченої ст. 376 КК України. Зокрема, слово «втручатися» в українській мові має такі значення: самочинно займатися чиймись справами, встрявати в чий-небудь стосунки тощо; брати активну участь у чомусь для припинення чого-небудь, протидіяння чому-небудь і т. ін. [28, с. 777]. Отже, термін «втручання» має смислові відтінки ближче до слова «протидія», передбачає «самочинне заняття чиймись справами», характеризує активну діяльність, безвідносно до того, чи наявний вплив на конкретну особу. Слово «перешкоджати» має такі значення: 1) бути перепорою для чого-небудь; 2) створювати завади, заважати, забороняти кому-, чому-небудь. Отже, термін «перешкоджання» більше за своїм смисловим відтінком відображає результат, якого прагне досягнути особа, яка перешкоджає, – створити перепони в певній діяльності.

Слово «вплив» має такі значення: 1) дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; робити (мати тощо) вплив на кого, що; 2) сила влади, авторитету [28, с. 751].

Отже, можна зробити висновок на основі філологічного тлумачення про те, що втручання здійснюється в діяльність особи; одним зі способів такого втручання є вплив, який здійснюється на свідомість і волю цієї особи. Зважаючи на викладене вище, можна вивести таку оптимальну модель співвідношення цих понять у ст. 376 КК України: основне діяння – втручання, яке спрямоване на перешкоджання відповідній діяльності, і способом цього діяння може виступати вплив на певну особу, також можуть бути інші способи, не пов'язані з безпосереднім впливом на іншу особу [29, с. 346]. При цьому можливі способи втручання в діяльність судді, які не містять ознак інших складів злочинів і водночас не становлять незаконного впливу на суддю (наприклад, умисне відключення електроенергії, скайп-зв'язку під час судового засідання і т.п.).

Отже, втручання у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 376 КК України, може виявлятися у таких діяннях: 1) незаконний вплив на потерпілого (настирливе прохання, умовляння, погроза розголошення певних відомостей, обмеження прав та інтересів судді, інші види погроз (за винятком погрози вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна, відповідальність за які настає за ч. 1 ст. 377 КК України, виявлення наміру особи реалізувати свої права та законні інтереси в судочинстві), примус, а також інші способи (наприклад, указівка іншої службової особи – голови суду тощо)); 2) вчинення у будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності (наприклад, умисне від-

ключення електроенергії, скайп-зв'язку під час судового засідання і т.п.) за умови, якщо такі діяння не містять інших складів кримінальних правопорушень. Як видається, автори відповідного структурного підрозділу проекту КК України поділяють подібне розмежування понять «незаконний вплив», «перешкодження», оскільки у підрозділі 2 «Проступки» розділу 8.2 проекту КК України виокремлено статтю під назвою «Перешкодження виконанню обов'язків присяжного», в якій передбачено відповідальність за перешкодження службовою особою іншій особі виконати обов'язок присяжного.

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо в розглядуваній статті проекту КК України передбачити таке формулювання: «Втручання в діяльність судді з метою перешкодження виконанню ним службових обов'язків, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням судочинства, шляхом незаконного впливу, створення перешкод у здійсненні ним повноважень, якщо такі діяння не містять ознак кримінальних правопорушень, передбачених статтями .... цього Кодексу». У такому разі видається доцільним усунути з проекту КК України статтю «Перешкодження виконанню обов'язків присяжного» (у виокремленні цієї статті немає потреби, оскільки автори проекту КК України пропонують розуміти під поняттям «суддя» у відповідних розділах проекту також присяжного, а не лише громадянина України, який відповідно до Конституції України та закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду).

Стосовно інших потерпілих – службових осіб, які є учасниками відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, а також захисника, представника особи (йде мова про ст. 8.2.12 розглядуваної редакції проекту КК України), видається доцільним розширити також коло потерпілих у цьому складі кримінального правопорушення, додавши до них інших учасників відносин щодо здійснення судочинства і виконання судових рішень, та сформулювати відповідну норму проекту КК України в такій редакції: «Втручання в діяльність слідчого, прокурора, дізнавача, детектива, працівника оперативного підрозділу, державного виконавця, приватного виконавця, уповноваженої особи Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, захисника, представника особи з метою перешкодження виконанню ними службових обов'язків, повноважень, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням судочинства чи виконанням судових рішень, шляхом незаконного впливу, створення перешкод у здійсненні ними повноважень, якщо такі діяння не містять ознак кримінальних правопорушень, передбачених статтями ..... цього Кодексу».

Стосовно кримінальних правопорушень, які виявляються у впливі на спеціальних потерпілих шляхом посягання на їх особисті блага (життя, здоров'я, власність, безпеку) в доктрині кримінального права пропонуються наступні шляхи регламентації відповідних складів кримінальних правопорушень.

1. Передбачати статті про посягання на особисті блага спеціальних потерпілих у розділах Особливої частини КК України залежно від виду службової, про-

фесійної діяльності відповідного спеціального потерпілого, при цьому конструювати ці склади за типовою уніфікованою законодавчою конструкцією.

При цьому в межах цього підходу можна виділити позицію, відповідно до якої пропонується передбачити спеціальні норми про відповідальність за протиправний вплив шляхом посягання на особисті блага спеціальних потерпілих без конкретного опису відповідного виду їх службової чи професійної діяльності. Так, зокрема О. О. Кирбят'єв на основі аналізу кримінального законодавства зарубіжних держав, в якому є менше спеціальних норм про посягання на особисті блага так званих спеціальних потерпілих, запропонував змінити законодавчий підхід у частині опису потерпілого від кримінальних правопорушень незалежно від його посади чи певного органу, що забезпечить більш утилітарний підхід до конструювання відповідних складів кримінальних правопорушень, буде цілком визначати ознаки спеціального потерпілого навіть у разі внесення змін та доповнень до відомчого (галузевого) законодавства у зв'язку зі створенням нових органів державної влади [30, с. 7].

2. Передбачити норми про відповідальність за посягання на особисті блага так званих спеціальних потерпілих у розділах Особливої частини КК України про відповідальність за посягання на життя, здоров'я, власність особи, передбачивши у відповідних загальних нормах таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення кримінального правопорушення у зв'язку із правомірною службовою, професійною діяльністю потерпілого або виконанням ним свого громадського обов'язку [31, с. 225–232]. Серед основних аргументів, які називаються на користь такої позиції, – те, що в ієрархії охоронюваних кримінальним законом благ – життя, здоров'я, власність є важливішими благами ніж суспільні відносини щодо здійснення судочинства; крім цього, серед аргументів називають те, що кримінально-правові норми про відповідальність за посягання на особисті блага так званих спеціальних потерпілих вчиняються й у зв'язку із невдоволенням службовою, професійною діяльністю спеціальних потерпілих у минулому, коли на час вчинення кримінального правопорушення потерпілий уже не займався відповідною службовою, професійною діяльністю.

Щодо кожного з наведених вище варіантів конструювання кримінально-правових норм про відповідальність за вплив на спеціальних потерпілих, які вчиняються шляхом посягання на їх особисті блага, можна навести аргументи «за» та «проти». Водночас щодо наведених у науці аргументів проти першої з зазначених вище законодавчих моделей, як видається, не можна погодитися з тим, що в усіх випадках додатковий безпосередній об'єкт не може лежати в світлі ціннісної ієрархії об'єктів кримінально-правової охорони, вище ніж основний безпосередній об'єкт злочину. Тацій В. Я. обґрунтовано зазначав, що основний безпосередній об'єкт відображає основний зміст того чи іншого злочину, його антисоціальну сутність і спрямованість [32, с. 151]. Нерідко основний об'єкт може знаходитися нижче в ієрархії цінностей, поставлених під охорону, порівняно із додатковим

об'єктом. Наприклад, у складах окремих кримінальних правопорушень проти власності або безпеки виробництва, в яких додатковим обов'язковим об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи (наприклад, статті 187, 189, 271–275 КК України). Передбачаючи кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я, власність, безпеку спеціальних потерпілих у зв'язку з їх службовою, професійною діяльністю, законодавець мав на меті першою чергою передбачити кримінально-правову охорону суспільних відносин, які виступають основним безпосереднім об'єктом складів відповідних кримінальних правопорушень. Водночас поліоб'єктність цих кримінальних правопорушень свідчить про їх підвищену суспільну небезпеку, що має адекватно відобразитися в санкції відповідних кримінально-правових норм. Тому ми схилиємося до першого із зазначених вище варіантів – пропонуємо законодавчим моделям конструювання норм про відповідальність за вплив на спеціальних потерпілих шляхом посягання на їх особисті блага.

Слід відзначити, що при конструюванні норм про відповідальність за правопорушення, які вчиняються шляхом протиправного впливу на особисті блага учасників суспільних відносин щодо здійснення судочинства та виконання судових рішень, автори проекту КК України обрали другу із наведених вище моделей конструювання зазначених складів кримінальних правопорушень, залишивши в підрозділі про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя лише норми про відповідальність за незаконний вплив, що не поєднаний з фізичним чи психічним насильством. При цьому, виходячи із положень останньої редакції проекту КК України (станом на 2 липня 2024 року), можливі два варіанти кваліфікації діянь винного залежно від того, чи посягання вчиняється щодо особи, яка на час вчинення кримінального правопорушення мала відповідний статус (суддя, прокурор, слідчий і т.д.), чи посягання вчинене у зв'язку з її діяльністю в минулому.

1. У разі, якщо такий протиправний вплив буде поєднаний із застосуванням погрози чи фізичного насильства, не пов'язаного із заподіянням шкоди здоров'ю, і пов'язаний із правомірною професійною чи службовою діяльністю потерпілого, який на час вчинення кримінального правопорушення мав відповідний статус (прокурор, суддя і т.д.) з метою примусити його вчинити або не вчинити певну дію в межах її службових повноважень чи виходячи з її процесуального статусу, чи передбачених законом повноважень, – виходячи із положень проекту КК України такі діяння слід буде кваліфікувати за сукупністю статей, які передбачають відповідальність за незаконний вплив на відповідного спеціального потерпілого (статті 8.1.5, 8.2.12) та за ст. 4.4.7 проекту, яка має назву «Примушування», що міститься в розділі «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи та гідності людини», в якій передбачено відповідальність за примушування іншої людини вчинити чи не вчинювати певну дію шляхом застосування щодо неї чи її близької людини: 1) насильства, яке завдало фізичного болю, 2) іншого насильства,

не пов'язаного із заподіянням шкоди здоров'ю, або 3) погрози, крім випадків примушування, передбачених іншими статтями КК. При цьому під погрозою слід розуміти усне, письмове чи конклюдентними діями залякування людини застосуванням насильства, згвалтуванням, знищенням чи пошкодженням майна, розголошенням дійсних чи вигаданих відомостей, які можуть скомпрометувати людину, або спричиненням їй будь-якої іншої шкоди, якщо ця людина сприйняла погрозу як таку, що може бути реалізована щодо неї чи її близької людини. Отже, йдеться про погрозу вбивством, насильством, обмеженням прав, законних інтересів особи, – загалом спричиненням будь-якої шкоди особі.

При цьому при кваліфікації примушування (ст. 4.4.7) слід ураховувати ознаку, з урахуванням якої підвищується тяжкість злочину (кваліфікуючу ознаку, яка передбачена у відповідних розділах проєкту КК України), – вчинення примушування «щодо людини (чи близької їй людини) у зв'язку з виконанням нею службових повноважень чи професійних обов'язків, реалізацією її суб'єктивного права або виконанням юридичного обов'язку в публічних інтересах».

2. У разі, якщо протиправний вплив на спеціальних потерпілих буде поєднаний із застосуванням фізичного насильства, пов'язаного із заподіянням шкоди здоров'ю, і пов'язаний із правомірною професійною чи службовою діяльністю потерпілого, який *на час вчинення кримінального правопорушення мав відповідний статус* (прокурор, суддя і т.д.) безвідносно того, чи такі дії вчинятимуться з метою примусити його вчинити чи не вчиняти певну дію в межах її службових повноважень чи, виходячи з її процесуального статусу чи передбачених законом повноважень, – виходячи із положень проєкту КК України, такі діяння слід буде кваліфікувати *за сукупністю статей, які передбачають відповідальність за незаконний вплив на відповідного спеціального потерпілого (статті 8.1.5, 8.2.12) та нормами відповідних розділів книги «Кримінальні правопорушення проти людини» – розділу 4.2 «Кримінальні правопорушення проти здоров'я особи», які передбачають спричинення шкоди здоров'ю особи різного ступеня.* При цьому слід ураховувати при кваліфікації ознаки, з урахуванням яких підвищується тяжкість злочину, передбаченого у розділі 4.2 – вчинення злочину спричинення шкоди здоров'ю щодо людини (чи близької їй людини) у зв'язку з виконанням нею службових повноважень чи професійних обов'язків, реалізацією її суб'єктивного права або виконанням юридичного обов'язку в публічних інтересах [1].

3. У разі, якщо посягання на особисті блага здійснюється у зв'язку з тим, що *відповідний спеціальний потерпілий обіймав відповідну посаду чи займався відповідно діяльністю у минулому, або без мети впливу на поточну службову чи професійну діяльність потерпілого, але з мотивів невдоволення такою діяльністю загалом (тобто за відсутності мети примушування вчинити чи не вчинити певної дії),* – зазначена діяльність не охороняється нормами книги про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя, – відповідальність настає за нормами відповідних розділів книги «Кримінальні правопорушення

проти людини» – розділу 4.2 «Кримінальні правопорушення проти здоров'я особи», які передбачають спричинення шкоди здоров'ю особи різного ступеня, за ст. 4.3.3 «Погроза спричинення смерті чи тяжкої шкоди» (що включає погрозу вбивством, спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, згвалтуванням або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом), яка знаходиться в розділі «Кримінальні правопорушення проти ментальної та фізичної безпеки людини». При цьому слід урахувати при кваліфікації ознаки, з урахуванням яких підвищується тяжкість злочину, – вчинення злочину спричинення шкоди здоров'ю щодо людини (чи близької їй людини) у зв'язку з виконанням нею службових повноважень чи професійних обов'язків, реалізацією її суб'єктивного права або виконанням юридичного обов'язку в публічних інтересах [1].

Як видається, такий стан правового регулювання відповідальності за незаконний вплив на спеціальних потерпілих породжуватиме труднощі при кваліфікації таких діянь на практиці. Слід відзначити, що, виходячи із принципу диференціації кримінальної відповідальності, видається, що різний ступінь суспільної небезпеки мають такі три види діянь: а) вплив на особу без погрози; б) вплив на особу з погрозою (або іншими словами, шляхом застосування психічного насильства); в) вплив на особу із застосуванням фізичного насильства. Крім цього, різний ступінь суспільної небезпеки мають, наприклад, погроза обмеженням прав та законних інтересів особи, з одного боку, і погроза вбивством, насильством, з іншого. Якщо йдеться про фізичне насильство (у проекті КК України позначено терміном «насильство»), – різний ступінь суспільної небезпеки мають діяння, що заподіяли різну шкоду здоров'ю особи, або не заподіяли такої шкоди, але завдали фізичного болю потерпілій особі. Видається, що в розділі про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя слід передбачити норми про відповідальність за протиправний вплив, у тому числі шляхом посягання на особисті блага відповідних спеціальних потерпілих у зв'язку з їх відповідною службовою чи професійною діяльністю в судочинстві щодо виконання судових рішень, провівши диференціацію відповідальності за такий вплив залежно від інтенсивності застосованого насильства до потерпілого (психічного або фізичного).

Стосовно таких учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень як *свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка викликається для надання пояснень, тобто осіб, які є учасниками відносин щодо здійснення судочинства та виконання судових рішень, але які не є службовими особами*, – видається, – оскільки їх діяльність сприяє здійсненню судочинства чи, відповідно, виконанню судових рішень, однак вони не належать до службових осіб, які безпосередньо здійснюють судочинство, – відповідальність за протиправний вплив на таких осіб має регламентуватися окремими кримінально-правовими нормами.

За даними анкетування державних виконавців, проведеного у березні – квітні 2020 року, з-поміж тих державних виконавців, які зазначили про те, що у своїй

діяльності натрапляли на факти незаконного впливу на експерта, оцінювача, спеціаліста, перекладача, залучених до виконавчого провадження чи іншого перешкодження діяльності зазначених осіб з метою схилити їх до відмови від давання, відповідно, висновку, звіту про оцінку майна, перекладу чи до давання завідомо неправдивого висновку, звіту про оцінку майна чи перекладу, на запитання про те, в якій формі був такий вплив, – 12,5% зазначили про те, що у формі підкупу; решта 87,5% – що це були інші форми впливу, не зазначені у ст. 386 КК України. За даними анкетування експертів, проведеного у цей самий період, – з-поміж тих експертів, які зазначили про те, що були випадки втручання у їхню професійну діяльність, перешкодження такій діяльності, що пов'язані із виконанням ними функцій експерта у судочинстві, 66,7% зазначили про те, що це виявилось в незаконному впливі; 33,3% – що такі діяння виявилися в пропозиції чи обіцянці неправомірної вигоди. Про інші форми незаконного впливу жоден з опитаних не зазначив (зокрема, в анкеті йшлося про такі форми втручання, перешкодження діяльності як перешкодження з'явленню до органів досудового слідства чи до суду, погроза вбивством, насильством, погроза заподіяти шкоду законним інтересам експерта або його близьких родичів, фізичне насильство) [29, с. 373–374].

За даними анкетування прокурорів, проведеному в березні – квітні 2020 року, на запитання про те, чи стикалися ви у практичній діяльності із випадками, коли на свідків, експертів у кримінальному провадженні здійснювався вплив з метою примушування їх до давання неправдивих показань, висновку або відмови від давання показань чи висновку, 60% опитаних дали ствердну відповідь; відповідно, 38,3% респондентів зазначили, що таких випадків у їхній практичній діяльності не було. Із тих респондентів, які зазначили про те, що натрапляли у своїй практичній діяльності на такі випадки, зазначили про такі форми зазначеного незаконного впливу: підкуп (58,3% опитаних), погроза насильством (25% опитаних), погроза знищенням чи пошкодженням майна (8,3% опитаних), погроза розголошенням відомостей, які здатні заподіяти шкоду правам, інтересам потерпілого чи його близьких родичів (11,1% опитаних), перешкодження з'явленню до органів досудового слідства чи до суду (19,4% опитаних), фізичне насильство (5,6% опитаних). Щодо інших варіантів незаконного впливу, то опитані зазначили те, що такий незаконний вплив був обумовлений знайомством з обвинуваченим, дружбою, родинними зв'язками (5,6% опитаних). Отже, наведені вище дані анкетування свідчать про те, що найчастіше такий незаконний вплив на свідків, експертів у кримінальному провадженні здійснюється шляхом підкупу, перешкодження з'явленню до органів досудового слідства чи до суду, а також погрозами (погроза насильством, знищенням чи пошкодженням майна, розголошенням відомостей, які здатні заподіяти шкоду правам, інтересам потерпілого чи його близьких родичів). Крім тих форм незаконного впливу, що передбачені у ст. 386 КК України, такий вплив також здійснюється шляхом застосування насильства до зазначених категорій потерпілих, іншого незаконного впливу, що обумовлений

знайомством з обвинуваченим, дружною, родинними зв'язками (5,6% опитаних). Останні з наведених діянь, зважаючи на те, що вони самі по собі не становлять підвищеної суспільної небезпеки, що обумовлювало б установлення за них кримінальної відповідальності в окремій спеціальній нормі, – слід кваліфікувати за наявності відповідних підстав як підбурювання до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 384 або ст. 385 КК України [29, с. 374–375]. Водночас слід звернути увагу на те, що найпоширенішою формою впливу на зазначених осіб є вплив, пов'язаний із підкупом. Тому позитивним моментом є те, що в чинній редакції проєкту КК України в розділі «Кримінальні правопорушення проти сприяння правосуддю» виокремлено статтю про відповідальність за підкуп учасника кримінального провадження або учасника судового процесу в суді будь-якої юрисдикції, який не є службовою особою з метою домогтися надання певних пояснень, показань чи завідомо неправильного перекладу. Водночас, як видається, підкуп учасника кримінального провадження, який не є службовою особою чи особою, яка здійснює діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг, досягає суспільної небезпеки в тих випадках, коли він спрямований або на спонукання такої особи до надання *неправдивих* показань, висновку, неправильного перекладу або до відмови від надання показань, висновку. Тому видається доцільним передбачити кримінальну відповідальність за незаконний вплив на зазначених осіб у формі підкупу з цією метою. Також, зважаючи на наведені вище статистичні дані, беручи до уваги те, що у проєкті КК України відсутня стаття, яка б установлювала відповідальність за протиправний вплив на учасників відносин щодо здійснення судочинства, виконання судових рішень, які покликані сприяти здійсненню судочинства, відповідно, виконанню судових рішень і які водночас не є службовими особами (свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, перекладача, особи, яка викликається для надання пояснень), видається важливим передбачити в проєкті КК України статтю, яка б передбачала відповідальність за протиправний вплив на таких осіб із диференціацією відповідальності за відповідні діяння залежно від його інтенсивності, а також залежно від інших способів такого впливу на зазначених потерпілих. Зокрема, доцільно було б передбачити в окремій статті проєкту КК України щодо зазначених вище спеціальних потерпілих (свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, перекладача, особи, яка викликається для надання пояснень) відповідальність за такі діяння як підкуп; перешкоджання з'явленню до суду, Конституційного Суду України, органів досудового розслідування, примушування до відмови від давання показань, пояснень, висновку, перекладу або до давання завідомо неправдивих показань, пояснень, висновку, перекладу шляхом погрози цим особам або їхнім близьким родичам чи членам сім'ї вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна, обмеженням прав або законних інтересів цих осіб або розголошенням інформації, яка охороняється законом, і яку ці особи бажають зберегти в таємниці, або інших відомостей, розголошення яких може спричинити істотну шкоду правам та інтер-

есам потерпілого або його близьких родичів, членів сім'ї, або погрозу вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання, пояснення, висновок, переклад або звіт про оцінку майна у виконавчому провадженні, судочинстві, у тому числі в конституційному провадженні. При цьому доцільно було б диференціювати відповідальність за таке примушування в окремих частинах пропонованої статті залежно від того, чи таке примушування вчиняється шляхом:

- погрози цим особам або їхнім близьким родичам чи членам сім'ї;
- насильства різного ступеня інтенсивності.

Також видається доцільним передбачити відповідальність за такі погрози чи насильство, вчинені з помсти за раніше дані показання, пояснення, висновок, переклад.

Серед важливих питань, які стосуються відповідальності за кримінальні правопорушення розглядуваної групи, – питання про **кримінально-правову охорону діяльності захисника, представника особи, адвокатської діяльності**.

У чинному КК України зазначені норми передбачені у статтях 397–400 КК України. Зі змісту диспозицій відповідних норм слід зробити висновок про те, що об'єкт відповідних кримінальних правопорушень виходить за межі об'єкта кримінальних правопорушень проти правосуддя, бо, відповідно до буквального тлумачення згаданих норм, їх необхідно застосовувати й тоді, коли втручання в діяльність захисника, представника особи, умисне знищення чи пошкодження їхнього майна, посягання на життя, погроза або насильство були вчинені у зв'язку з наданням правової допомоги і за межами судочинства та відносин щодо виконання судових рішень. У цьому аспекті в проєкті КК України (ст. 8.2.12) зазначені норми сформульовані аналогічним чином, зокрема передбачено відповідальність за втручання в діяльність захисника, представника особи у зв'язку із виконанням ними професійних обов'язків [1]. Хоча, до слова, не завжди діяльність представника особи належить до їх професійної діяльності (професійних обов'язків). Наприклад, коли йдеться про представника юридичної особи – її працівника, який діє за довіреністю (ч. 2 ст. 58 КПК України).

Науковці в галузі кримінального права пропонували шляхи вирішення зазначеного вище питання. Зокрема, В. В. Кудрявцев запропонував визначити в диспозиціях норм, передбачених статтями 398–400 КК України, мотиви та мету посягання саме на законну діяльність з надання правової допомоги в процесі здійснення судочинства [18, с. 164–166]. Бантишев О. Ф. запропонував статті, що забезпечують інтереси як діяльності захисника, представника особи, так і їхні особисті інтереси, безпеку їхнього життя та здоров'я, – винести (виділити) в окремий розділ – «Злочини проти нормальної діяльності захисника чи представника особи» [17, с. 174].

Логвинський Г. В. запропонував змінити коло тих суспільних відносин, які є родовим об'єктом кримінальних правопорушень у розділі XVIII Особливої частини КК України, і визначити його як суспільні відносини, які відображають

установлений законом порядок здійснення правосуддя, сприяння здійсненню такої та правозахисної діяльності. Відповідно автор запропонував назву цього розділу викласти в такій редакції: «Злочини проти діяльності, пов'язаної зі здійсненням правосуддя чи правозахисної діяльності», у зв'язку з цим також запропонував розширити коло потерпілих у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 398–400 КК України, позначивши потерпілого як «особа, яка здійснює правозахисну діяльність», що, як зазначає автор, охоплювало б, окрім захисника й представника особи, також законних представників, інших осіб, які здійснюють правозахисну діяльність з надання правової допомоги, при чому незалежно від правової галузевої належності такої допомоги [11, с. 12]. Водночас, як видається, правозахисна діяльність виходить за межі судочинства, виконання судових рішень, і здійснюється в межах інших родових об'єктів кримінальних правопорушень.

Власюк В. В. запропонував уніфікувати ознаки відповідальності за кримінальні правопорушення проти осіб, які здійснюють захист чи представництво особи, надаючи їй правову допомогу, та передбачити її в розділі про посягання на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів, у статтях, де передбачено відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів, поряд із цими спеціальними потерпілими. При цьому науковець запропонував вважати критеріями (підставами) виокремлення в цих статтях відповідальності за посягання на зазначених вище осіб, – спеціальні ознаки потерпілих осіб (захисника та представника особи), а також здійснювану ними діяльність [6, с. 4]. З такою позицією не можна погодитися, зважаючи на те, що діяльність захисника, представника особи в більшості випадків здійснюється в межах судочинства, а отже, охоплюється родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя. Водночас окремо слід зазначити про правову охорону професійної діяльності адвокатів. У статтях 397–400 КК України, так само як і в ст. 8.2.3 проекту КК України передбачено норми, які покликані забезпечити правову охорону адвокатської діяльності лише в тих випадках, якщо адвокат надає правову (правничу) допомогу, перебуваючи при цьому в статусі захисника або представника особи. Зазначені норми не охороняють професійну адвокатську діяльність у тих випадках, коли адвокат здійснює її не в статусі захисника чи представника особи. В аналізованому проекті КК України також не міститься інших спеціальних норм, спрямованих на правову охорону професійної діяльності адвоката.

У міжнародно-правових актах, які визначають міжнародні стандарти щодо гарантій професійної адвокатської діяльності, наголошується на необхідності забезпечити в національних законодавствах держав гарантії професійної діяльності адвоката, які стосуються всіх напрямів (сфер) його діяльності (не лише судочинства). Зокрема, у міжнародно-правових актах передбачено такі положення, що стосуються гарантій діяльності адвоката:

– забезпечення можливості для адвокатів виконувати професійні обов'язки без залякування, перешкод, недоречного втручання (п. 2 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам та поведженню з правопорушниками (1990) [33]; п. а) Хартії основних принципів європейської адвокатської професії (2006) [34];

– забезпечення передумов для абсолютної незалежності адвоката при виконанні його професійних завдань і відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою зацікавленістю або з тиском ззовні (п. 2.1.1 Кодексу поведінки європейських адвокатів, прийнятого на пленарній сесії Ради адвокатських асоціацій а правових товариств Європи (1988) [35];

– забезпечення адвокату кримінального й цивільного імунітету від переслідування за заяви, які стосуються справи, при сумлінному виконанні ним свого обов'язку, виконанні своїх обов'язків у суді, трибуналі, іншому юридичному або адміністративному органі (п. 20 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам та поведженню з правопорушниками (1990); забезпечення виключення можливості для адвоката бути підданим покаранню або загрози його застосуванням, можливості обвинувачення, санкцій за дії, вчинювані при виконанні ним своїх професійних обов'язків відповідно до стандартів, етичних норм (п. 16 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам та поведженню з правопорушниками (1990), п. а) Хартії основних принципів європейської адвокатської професії (2006);

– обов'язок органів влади вжити заходів щодо адекватного захисту адвокатів у випадках, коли безпека адвокатів у зв'язку із виконанням ними професійних обов'язків є під загрозою (п. 17 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам та поведженню з правопорушниками (1990).

Виходячи з положень зазначених міжнародно-правових актів, видається, що діяльність адвокатів має забезпечуватися спеціальними гарантіями. При цьому гарантії професійної діяльності адвокатів мають стосуватись як невтручання у його професійну діяльність у різних аспектах (обов'язок адвоката зберігати конфіденційність справ клієнта, незалежність, свобода адвоката щодо ведення справи та ін.), так і забезпечення його особистої безпеки у зв'язку зі здійснюваною ним діяльністю. Тому видається, що обмеження кримінально-правової охорони професійної адвокатської діяльності лише тими випадками, коли адвокат має статус захисника, представника особи, як це передбачено, виходячи із положень статей 397–400 КК України, не відповідає положенням міжнародно-правових актів, не забезпечує повною мірою захисту професійної діяльності адвоката.

Узагальнення емпіричних даних, отриманих у результаті анкетування адвокатів, підтверджують необхідність доповнення кримінального закону з метою створення передумов для більш повної кримінально-правової охорони адвокат-

ської діяльності. Зокрема, за даними проведеного у березні – квітні 2020 року анкетування адвокатів, на запитання про те, чи були випадки втручання в адвокатську діяльність, перешкоджання такій діяльності, пов'язані з виконанням функції захисника, представника особи, переважна більшість адвокатів, 69,7% відповіли ствердно: такі випадки щодо них були наявними; 30,3% адвокатів заявили, що стосовно них не вчинялося таких діянь. На запитання про те, чи були випадки втручання в їхню адвокатську діяльність, що не пов'язані з виконанням ними функції захисника, представника особи, але пов'язані з іншими видами професійної адвокатської діяльності (наприклад, надання роз'яснень із правових питань, консультацій, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; юридичний супровід діяльності фізичних і юридичних осіб, держави), 36,4% адвокатів зазначили, що такі випадки були; більшість (63,6%) дали на це питання негативну відповідь [29, с. 266]. Отже, здебільшого такі посягання вчиняються у зв'язку з виконанням адвокатом функцій захисника, представника особи, однак відносно поширені й випадки втручання в діяльність під час здійснення інших видів адвокатської діяльності. Тому зазначені питання потребують вирішення в КК України.

Зважаючи на викладене вище, доцільно внести в структурний проєкт КК України норми, які б охороняли діяльність захисника, представника особи у зв'язку із виконанням ними відповідних функцій у судочинстві, під час виконання судових рішень. Водночас у структурному підрозділі Особливої частини КК України, де об'єктом є суспільні відносини щодо забезпечення соціально-економічних прав особи (у чинному КК України – це розділ V, у розглядуваному проєкті КК України – розділ 4.8), видається доцільним передбачити окрему статтю, де установити відповідальність за умисне перешкоджання здійсненню адвокатом законної професійної діяльності, порушення визначених законом гарантій їхньої діяльності та професійної таємниці за відсутності ознак складів кримінальних правопорушень, що становлять протиправний вплив на захисника чи представника особи.

ВИСНОВКИ

Викладене вище дає підстави сформулювати такі твердження.

1. Зважаючи на те, що втручання в діяльність, пов'язану зі здійсненням судочинства чи виконанням судових рішень, може виявлятися не лише в незаконному впливі на відповідних спеціальних потерпілих – учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, а може здійснюватися й іншими способами (тобто незаконний вплив є одним зі способів такого втручання), видається доцільним викласти відповідну статтю проєкту КК України таким чином: «Втручання в діяльність судді з метою перешкоджання виконанню ним службових обов'язків, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням судочинства, шляхом незаконного впливу, створення перешкод у здійсненні ним повноважень, якщо такі діяння не містять ознак кримінальних правопорушень, передбачених статтями ....

цього Кодексу». У такому разі видається доцільним усунення з проекту КК України статті «Перешкоджання виконанню обов'язків присяжного».

Подібним чином доцільно було б сформулювати норму про відповідальність за втручання в діяльність інших спеціальних потерпілих, які є учасниками відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, водночас розширивши коло цих потерпілих порівняно із чинною редакцією відповідної статті проекту КК України, – включити до них такі категорії осіб як державного виконавця, приватного виконавця, уповноважену особу Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Зокрема, видається доцільним сформулювати відповідну норму проекту КК України в такій редакції: «Втручання в діяльність слідчого, прокурора, дізнавача, детектива, працівника оперативного підрозділу, державного виконавця, приватного виконавця, уповноваженої особи Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, захисника, представника особи з метою перешкоджання виконанню ними службових обов'язків, повноважень, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням судочинства чи виконанням судових рішень, шляхом незаконного впливу, створення перешкод у здійсненні ними повноважень, якщо такі діяння не містять ознак кримінальних правопорушень, передбачених статтями ..... цього Кодексу».

2. Відповідальність за незаконний вплив на зазначених спеціальних потерпілих шляхом насильства (фізичного, психічного) повинна диференціюватися залежно від інтенсивності застосованого насильства до потерпілого: а) вплив на особу без погрози; б) вплив на особу з погрозою (або іншими словами шляхом застосування психічного насильства); в) вплив на особу із застосуванням фізичного насильства. Крім цього, зважаючи на різний ступінь суспільної небезпеки, диференціації кримінальної відповідальності потребує незаконний вплив на спеціальних потерпілих, поєднаний із погрозою вбивством, фізичним насильством; фізичне насильство залежно від ступеня його інтенсивності.

3. Видається доцільним передбачити норми про відповідальність за вплив на спеціальних потерпілих – учасників відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень, – шляхом посягання на їх особисті блага (у тому числі у зв'язку з їх відповідною діяльністю в минулому), – у структурному підрозділі проекту КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення проти судочинства та виконання судових рішень (у чинній редакції проекту КК України – «проти правосуддя»), оскільки, передбачаючи кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я, власність, безпеку зазначених спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними передбачених законом повноважень у судочинстві, під час виконання судових рішень, законодавець мав на меті першою чергою передбачити кримінально-правову охорону суспільних відносин, які виступають основним безпосереднім об'єктом складів відповідних криміналь-

них правопорушень, – які лежать у межах суспільних відносин щодо здійснення судочинства й виконання судових рішень. Водночас поліоб’єктність цих кримінальних правопорушень свідчить про їх підвищену суспільну небезпеку, що має адекватно відобразитися в санкціях відповідних кримінально-правових норм.

4. Обґрунтованим було б розміщення в структурному підрозділі проекту КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя (проти встановленого порядку судочинства та виконання судових рішень) норм, які б охороняли діяльність захисника, представника особи в межах зазначених відносин (судочинство, виконання судових рішень). Водночас у структурному підрозділі Особливої частини КК України, де об’єктом є суспільні відносини щодо забезпечення соціально-економічних прав особи (у проекті КК України – розділ 4.8) видається доцільним виокремити статтю, в якій було б передбачено відповідальність за діяння, що становлять умисне перешкоджання здійсненню адвокатом законної професійної діяльності, порушення визначених законом гарантій їхньої діяльності та професійної таємниці, за відсутності ознак складів кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за протиправний вплив на захисника чи представника особи в судочинстві та в межах відносин щодо виконання судових рішень.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Положення, пропозиції, рекомендації, викладені у цій статті, можуть виступати підґрунтям для наступних наукових досліджень проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя, кримінальної відповідальності за інші кримінальні правопорушення, які виявляються в незаконному впливі на спеціальних потерпілих у зв’язку з їх службовою, професійною діяльністю. Також висновки, до яких дійшли автори цієї праці, можуть бути враховані для наступного вдосконалення проекту КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Текст проекту Кримінального кодексу України станом на 2 липня 2024 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-02-07-2024.pdf> (дата звернення: 07.07.2024).
- [2] Гришук В. К., Палюх Л. М. До питання про об’єкт кримінальних правопорушень проти правосуддя за кримінальним правом України. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5(83). С. 104–115.
- [3] Hryshchuk V., Paliukh L. Problematic Issues of Liability for Crimes Against Justice in the Criminal Law Doctrine. *Social and Legal Studios*. 2022. Vol. 5. No. 3. P. 29–36.
- [4] Алексеева Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 19 с.
- [5] Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 20 с.

- [6] Власюк В. В. Кримінально-правове забезпечення охорони діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 21 с.
- [7] Вербицька Н. В. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо захисника чи представника особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 19 с.
- [8] Затолочний В. С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2022. 20 с.
- [9] Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та республіки Польща : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 19 с.
- [10] Лазаренко В. В. Кримінально-правова характеристика приховування кримінального правопорушення: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 20 с.
- [11] Логвинський Г. В. Кримінально-правова характеристика посягання на захисника чи представника особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 20 с.
- [12] Лосич Т. С. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 16 с.
- [13] Мороз А. О. Кримінально-правове дослідження злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 20 с.
- [14] Теслиук Д. Ю. Кримінально-правова охорона діяльності суддів в Україні : дис. ... д-ра філософ.: 081. Львів, 2024. 248 с.
- [15] Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія. Харків : Право, 2018. 408 с.
- [16] Шепітько М. В. Тенденції розвитку кримінального законодавства щодо злочинів проти правосуддя. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (гол. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 473–476.
- [17] Бантишев О. Ф. Кваліфікація злочинів, пов'язаних із спричиненням смерті іншій людині, та їх відмежування від суміжних злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. 216 с.
- [18] Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона життя осіб, що є носіями судової влади, за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2006. 205 с.
- [19] Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.
- [20] Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. ; за ред. : М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
- [21] Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 17 с.

- [22] Злочини проти правосуддя : навч. посібн. / за заг. ред. : В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
- [23] Чуб І. М. Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: кваліфікація та відмежування від суміжних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 20 с.
- [24] Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 19 с.
- [25] Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 13.06.2007 №8. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07> (дата звернення: 12.07.2024).
- [26] Бунін Є. О. Втручання в діяльність судових органів за Кримінальним кодексом України : аналіз складу злочину та питання кваліфікації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.
- [27] Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. : В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
- [28] Словник української мови : в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (гол.) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1: А – В. Київ : Наук. думка, 1970. 799 с.
- [29] Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 744 с.
- [30] Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 36 с.
- [31] Шимко Т. В. Окремі аспекти визначення об'єкта посягання у злочинах проти правосуддя. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. XXI. С. 225–232.
- [32] Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
- [33] Основні положення про роль адвокатів (Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_835 (дата звернення: 12.07.2024).
- [34] The Charter of Core Principles of the European Legal Profession and Code of Conduct for European Lawyers of 24.11.2006. Brussels : CCBE, 2019. 28 p. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEON_CoC.pdf (дата звернення: 27.06.2022).
- [35] Кодекс поведінки європейських адвокатів від 28.10.1988 р. / пер. Національної асоціації адвокатів України. URL: [https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ\(ukr\).pdf](https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ(ukr).pdf) (дата звернення: 27.06.2022).

REFERENCES

- [1] The text of the Draft of the new Criminal Code of Ukraine (2024, July). Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
- [2] Hryshchuk, V., & Paliukh, L. (2021). On the Issue of the Object of Criminal Offenses against Justice under the Criminal Law of Ukraine. *University Scientific Notes*, 5(83), 104–115.

- [3] Hryshchuk V., & Paliukh L. (2022). Problematic Issues of Liability for Crimes Against Justice in the Criminal Law Doctrine. *Social and Legal Studios*, 5, 3, 29–36.
- [4] Alekseeva, N. Yu. (2017). *Criminal liability for crimes against justice committed by or in relation to witnesses, experts, translators* (PhD thesis, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine).
- [5] Belenok, V. P. (2021). *Criminal law and criminological characteristics of threat or violence against a law enforcement officer*. (PhD thesis, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).
- [6] Vlasyuk, V. V. (2020). *Criminal legal protection of the activity of a defender or a representative of a person providing legal assistance* (PhD thesis, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine).
- [7] Verbytska, N. V. (2017). *Criminal law characteristics of threats or violence against a defender or representative of a person* (PhD thesis, Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
- [8] Zatolochnyy, V. (2022). *Criminal Liability for Apprehension, Detention, House Arrest and Remand Known to Be Illegal*. (PhD thesis, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, Ukraine).
- [9] Karhut, R. V. (2018). *Criminal liability for interference in the activities of judicial bodies under the legislation of Ukraine and the Republic of Poland* (PhD thesis, V. M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
- [10] Lazarenko, V. (2021). *Criminal-legal characteristics of concealment of a criminal offense: a comparative legal study* (PhD thesis, National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine).
- [11] Logvinsky, G. V. (2021). *Criminal-legal characteristics of encroachment on the defender or representative of a person*. (PhD thesis, National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine).
- [12] Losych, T. S. (2017). *Criminal liability for threats or violence against a judge, people's assessor or juror* (PhD thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).
- [13] Moroz, A. O. (2018). *Criminal-legal investigation of the crime of interference in the activity of a defender or representative of a person (Article 397 of the Criminal Code of Ukraine)* (PhD thesis, National Academy of Management, Kyiv, Ukraine).
- [14] Teslyuk, D. Yu. (2024). *Criminal law protection of judges in Ukraine* (PhD thesis, Lviv State University of Internal Affairs. Lviv, Ukraine).
- [15] Shepitko, M. V. (2018). *Crimes in the sphere of justice: The evolution of views and scientific approaches to the formation of countermeasures*. Kharkiv: Pravo.
- [16] Shepitko, M. V. (2019). Trends in the development of criminal legislation regarding crimes against justice. In V. Y. Tatsii (Ed.), *Conceptual principles of the new version of the Criminal Code of Ukraine: materials of the international of science conference*, (pp. 473–476). Kharkiv: Pravo.
- [17] Bantyshev, O. F. (2016). *Qualification of Crimes Related to Causing Death to Another Person and Their Distinction from Related Crimes*. Kyiv: National Academy of the Security Service of Ukraine.

- [18] Kudryavtsev, V. V. (2006). *Criminal-legal Protection of the Life of Persons Who are the Bearers of Judicial Power, according to the Criminal Legislation of Ukraine* (PhD dissertation, National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine).
- [19] Blazhyvskiy, E. M. (2010). *Criminal liability for intervention in activity on Criminal Law of the Ukraine* (PhD thesis, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine).
- [20] Aleksandrov, Yu.V., Dudorov, O. O., Klymenko, V. A. and others (2008). *Criminal law of Ukraine. Special part: textbook*. Kyiv.
- [21] Martirosyan, A. H. (2011). *Criminal responsibility for the interference with the functioning of a court*. (PhD thesis, Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
- [22] *Crimes against justice: academic. manual* (2011) / by general ed. Borysov, V. I., Tyutyugin, V. I. Kharkiv.
- [23] Chub, I. M. (2014). *Interference in the activity of a law enforcement officer*. (PhD thesis, Academician V. V. Stashis Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine).
- [24] Karkhut, R. V. (2018). *Criminal liability for interference in the activity of judicial authorities of Ukraine and the Republic of Poland*. (PhD thesis, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
- [25] *On the Independence of the Judiciary: the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, June 13, 2007*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07> [last accessed 12.07.2024].
- [26] Bunin, Y. O. (2015). *Interference in the activity of judicial authorities under the Criminal Code of Ukraine: analysis of the body of the crime and the issues of qualification*. (PhD thesis, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine).
- [27] *Criminal law of Ukraine: Special part: textbook* (2015). / In Taziy, V. Y., Borysov, V. I., & Tyutyugin, V. I. (Ed). Kharkiv.
- [28] *Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 vol.* (1970). / In Bilodid, I. K. & oths. (Ed). Vol. 1: A-B. Kyiv.
- [29] Paliukh, L. M. (2020). *Criminal Liability for Crimes against Justice*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- [30] Kirbyatyev, O. A. (2021). *Criminal-law protection of professional activities of the law enforcement officers*. (PhD thesis, Classic Private University, Zaporizhzhia, Ukraine).
- [31] Shymko, T. V. (2009). Certain aspects of determining the object of encroachment in crimes against justice. *Actual problems of the improvement of the current legislation of Ukraine*, XXI, 225–232.
- [32] Taziy, V. Y. (2016). *Object and subject of crime in criminal law*. Kharkiv: Pravo.
- [33] *Basic principles on the role of lawyers: Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders*. (1990, September). Retrieved from <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/basic-principles-on-the-role-of-lawyers/>.
- [34] *The Charter of Core Principles of the European Legal Profession and Code of Conduct for European Lawyers*. (2019). Retrieved from: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEON_CoC.pdf.
- [35] *The Code of Conduct for European Lawyers*. (1988, October). Retrieved from: <https://www.abogacia.es/wp-content/uploads/2012/06/cod-deontologico-abogados-UE-INGLES.pdf>.

Віктор Климович Грищук

Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Керівник Західного регіонального наукового центру
Національна академія правових наук України
79000, вул. Січових Стрільців, 14, Львів, Україна

Viktor K. Hryshchuk

Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Head of the Western Regional scientific center
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
79000, 14 Sichovyh Striltsyv St., Lviv, Ukraine

Лідія Михайлівна Палюх

Доктор юридичних наук, доцент
Професор кафедри кримінального права і кримінології
Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, вул. Січових Стрільців, 14, Львів, Україна

Lidiia M. Paliukh

Doctor of Law, Associate Professor
Professor of the Department of the Criminal Law and Criminology
Ivan Franko National University of Lviv
79000, 14 Sichovyh Striltsyv Str., Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Грищук В. К., Палюх Л. М. Проблемні питання кримінальної відповідальності за правопорушення проти правосуддя за проектом КК України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 3. С. 139–166.

Suggested Citation: Hryshchuk, V. K., & Paliukh, L. M. (2024). Problem Issues of Criminal Liability for Offenses Against Justice under the Project of the Criminal Code of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 139–166.

Стаття надійшла / Submitted: 01/08/2024

Доопрацьовано / Revised: 02/09/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Олександр Олександрович Козенко
Національна академія Служби безпеки України
Київ, Україна

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСАД БОРОТЬБИ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання вдосконалення засад боротьби з терористичною діяльністю з метою протидії диверсійним проявам та загрозам, а також особливостей співвідношення таких кримінальних правопорушень як терористичний акт та диверсія. Питання вдосконалення засад боротьби з терористичною діяльністю є надзвичайно актуальним в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, з огляду на систематичне вчинення ворогом вкрай небезпечних терористичних актів та диверсій. Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу законодавства та практики його застосування визначити особливості співвідношення терористичного акту та диверсії, а також ефективність протидії диверсійним проявам та загрозам із застосуванням загальнодержавної системи боротьби з тероризмом та можливі шляхи законодавчого врегулювання цього питання. Дослідження здійснено з використанням загальнонаукових та спеціальних юридичних методів, серед яких важливими є загальний діалектичний, структурний, порівняльно-правовий, узагальнення, а також застосовано науковий підхід, комплексний (системний) підхід, інституційно-функціональний підхід, аксіологічний підхід та антропологічний підхід. Аналізуючи вітчизняне законодавство у сфері протидії тероризму, з'ясовано, що в Україні існує необхідна законодавча база та умови для забезпечення успішної протидії тероризму. Однак у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом відсутня процедура протидії диверсіям. Таким чином, питання протидії диверсійним проявам та загрозам із застосуванням загальнодержавної системи боротьби з тероризмом залишається законодавчо не врегульованим. Концептуальні засади боротьби з тероризмом в Україні потребують термінового оновлення з огляду на кардинальні зміни в безпековому середовищі й трансформацію характеру терористичної загрози для нашої держави.

Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, терористичний акт, диверсія, антитерористична операція, загальнодержавна система боротьби з тероризмом.

Oleksandr O. Kozenko

National Academy of the Security Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine

IMPROVING THE PRINCIPLES FOR COMBATING TERRORIST ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to the study of the issue of improving the principles of combating terrorist activities in order to counteract sabotage manifestations and threats, as well as the

peculiarities of the correlation between such criminal offences as terrorist act and sabotage. The issue of improving the principles of combating terrorist activities is extremely relevant in the context of the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, given the systematic commission by the enemy of extremely dangerous terrorist acts and sabotage. The purpose of the study is to determine, on the basis of a comprehensive analysis of legislation and its application practice, the specifics of the correlation between terrorist act and sabotage, as well as the effectiveness of countering sabotage manifestations and threats using the national counter-terrorism system and possible ways of legislative regulation of this issue. The study was carried out using general scientific and special legal methods, among which the most important are the general dialectical, structural, comparative legal, and generalisation methods, and the author also applied a comprehensive (systemic) approach, institutional and functional approach, hermeneutical approach, axiological approach, and anthropological approach. Analysing the national legislation in the field of counter-terrorism, the author finds that Ukraine has the necessary legal framework and conditions to ensure successful counter-terrorism. However, the national counter-terrorism system lacks a procedure for countering sabotage. Thus, the issue of countering sabotage manifestations and threats using the national counter-terrorism system remains unregulated by law. The conceptual framework for counter-terrorism in Ukraine needs to be urgently updated in view of the fundamental changes in the security environment and the transformation of the nature of the terrorist threat to our country.

Keywords: *terrorism, terrorist activity, terrorist act, sabotage, anti-terrorist operation, national system of counter-terrorism.*

ВСТУП

Конституцією України визначено, що ніхто не може бути позбавлений життя, а основним обов'язком країни є захист життя людей. Ці основні постулати становлять конституційну основу антитерористичної діяльності України [1].

Основним нормативно-правовим актом у сфері боротьби з тероризмом є Закон України «Про боротьбу з тероризмом», який з метою захисту особи, держави і суспільства від тероризму, виявлення й усунення причин і умов, які його породжують, визначає правові та організаційні основи боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження й обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом. Також указаний Закон визначає суб'єктну систему, яка безпосередньо здійснює боротьбу з тероризмом у межах своїх повноважень, забезпечує формування й реалізує державну політику в цій сфері [2].

Кримінальний кодекс України визначає тероризм як небезпечну форму злочинного посягання, що ґрунтується на прагненні суб'єкта злочину вселяти страх у населення та порушити життєдіяльність громадян, що є основною метою. Тероризм – це багатопільовий злочин, який посягає на громадську безпеку. В свою чергу диверсія – це вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушко-

джені чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Кримінальним кодексом України передбачена низка кримінально-правових норм, якими визначено покарання: за терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, фінансування тероризму, вчинення інших діянь, які мають ознаки тероризму: посягання на життя державного чи громадського діяча, диверсія, захоплення заручників, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, посягання на життя представника іноземної держави, злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист [3].

До одного із головних підзаконних нормативно-правових актів у сфері боротьби з тероризмом належить Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затверджена Указом Президента України від 05.03.2019 № 53 (далі – Концепція), яка визначає мету, завдання, основні принципи та напрями вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з огляду на терористичні загрози національній безпеці України та прогноз їх розвитку.

Метою Концепції є підвищення ефективності функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з урахуванням існуючих та потенційних терористичних загроз для України. Також Концепція зазначає принципи діяльності та завдання щодо розвитку загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, враховуючи стан захищеності національної безпеки України від загроз терористичної спрямованості.

В умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів, національних спеціальних служб та військових формувань є протидія ворожим диверсійно-розвідувальним силам, виявлення та припинення дій осіб, причетних до розвідувально-підривної, терористичної та диверсійної діяльності, своєчасному реагуванні та вжитті необхідних заходів щодо забезпечення безпеки об'єктів відповідних посягань.

Починаючи з 24 лютого 2022 року слідчими органами Служби безпеки України розпочато понад 6 тисяч кримінальних проваджень стосовно осіб, причетних до диверсійно-розвідувальної діяльності ворога, за наступними статтями Кримінального кодексу України:

- ст. 110 Кримінального кодексу України (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України) – понад 600;
- ст. 110–2 Кримінального кодексу України (фінансування дії, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України) – понад 200;

- статті 111–111–2 Кримінального кодексу України (державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору) – понад 5 тисяч;
- ст. 113 Кримінального кодексу України (диверсія) – понад 50;
- статті 258–258–5 Кримінального кодексу України (терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму, фінансування тероризму) – понад 400.

З огляду на продемонстровану ворогом готовність до вчинення на території України диверсій, правоохоронними органами на постійній основі проводиться фільтраційна робота з метою виявлення осіб, які можуть бути причетними до їх вчинення. Таким чином, особливої актуальності набуває питання вдосконалення роботи з протидії розвідувально-підривній активності безпосередньо всередині нашої держави.

У зв'язку з відсутністю в державі системи протидії диверсійній діяльності з означеними викликами зіткнулася система протидії терористичним загрозам. Слід зазначити, що суб'єкти боротьби з тероризмом на сьогодні ефективно здійснюють боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами ворога та протидіють диверсійним проявам і загрозам. Таким чином, в Україні фактично функціонує система протидії диверсійно-розвідувальним силам, яка водночас потребує правового вноормування.

У контексті зазначеного, науковцями та фахівцями у сфері боротьби з тероризмом неодноразово проводилися дослідження щодо розмежування складів злочинів, передбачених статтями 113 (диверсія) і 258 (терористичний акт) Кримінального кодексу України. Характеристика й виявлення проблеми були здійсненні через розгляд законодавчої бази, що регулює діяльність правоохоронних органів, норм Кримінального кодексу України, а також доктринальних досліджень науковців [4]

Зокрема, здійснювався комплексний аналіз законодавства, практики його застосування, встановлення юридичних ознак, за якими розрізняються та кваліфікуються диверсія й терористичний акт. Комплексне теоретичне вирішення зазначених питань дозволило визначити співвідношення таких злочинів [5].

Функціонування в Україні ефективної загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, її здатність до своєчасного реагування на загрози та наявність у неї резервів, навіть в умовах широкомасштабної збройної агресії, дає змогу нашій державі ефективно протидіяти терористичним та диверсійним проявам і загрозам, які на сьогодні є важливим елементом гібридної агресії російської федерації.

В Україні в цілому створені необхідні правові умови для успішної протидії тероризму. Водночас здійснений аналіз нормативно-правових актів, що становлять правову основу боротьби з тероризмом, а також проблемних практичних питань його застосування підтверджує, що антитерористичне законодавство України по-

требує подальшого вдосконалення з урахуванням реальних і можливих загроз національній безпеці терористичного, а також диверсійного характеру [6].

Виходячи із сучасних тенденцій правові засади боротьби з тероризмом та диверсіями потребують урегулювання й удосконалення, відтак необхідним є внесення відповідних змін до національного законодавства у сфері боротьби з тероризмом, зокрема до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» з метою інтегрування завдань із протидії диверсійним проявам та загрозам до загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Отже, *мета* дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу законодавства та практики його застосування визначити особливості співвідношення таких злочинів як терористичний акт та диверсія, а також ефективність протидії диверсійним проявам та загрозам із застосуванням загальнодержавної системи боротьби з тероризмом та можливі шляхи законодавчого врегулювання цього питання.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Дослідженню питання боротьби з терористичною та диверсійною діяльністю присвячені роботи таких науковців та фахівців у сфері боротьби з тероризмом: Антипенко В. Ф., Біленчук П. Д., Крутов В. В., Леонов Б. Д., Лісіцина Ю. О., Пономарьов С. П., Рижов І. М., Серкевич І. Р., Сокурєнко В. В., Степанова Ю. П., Ткачов І. В., Чуваков О. А. та ін. Відповідні наукові напрацювання, безумовно, мають важливу науково-практичну цінність та є важливим доробком для подальших досліджень у відповідній сфері. Водночас дослідженню особливостей співвідношення терористичного акту та диверсії, а також питання вдосконалення засад боротьби з терористичною діяльністю в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України з метою забезпечення протидії диверсійним проявам та загрозам, на нашу думку, приділено недостатньо уваги.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Теоретико-правовий аналіз удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні, зокрема з метою протидії диверсійним проявам і загрозам, детермінував застосування широкого кола методологічних підходів, а також загальнонаукових, спеціально-наукових, конкретно-наукових методів пізнання юридичної дійсності. Вирішенню цього завдання сприяло використання *наукового підходу*.

Загальний діалектичний метод застосовано для вивчення засад боротьби з терористичною діяльністю з метою протидії диверсійним проявам та загрозам, а також співвідношення терористичного акту й диверсії.

Основоположним методологічним підходом виступив *комплексний (системний підхід)*, завдяки якому феномени вчинення терористичного акту та диверсії розглядалися з одного боку як різні категорії в законодавстві та правовій науці, а з

іншого – як подібні за своїм складом та взаємопов’язані між собою кримінальні правопорушення.

Важливе значення для досягнення мети має *інституційно-функціональний підхід* для визначення інституційних характеристик загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, зокрема її пріоритетів, вирішення актуальних завдань із забезпечення підвищення ефективності боротьби з тероризмом та диверсіями. Інституційно-функціональний підхід також передбачає дослідження особливостей інституційних складових згаданої системи.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні відомості слідчих органів Служби безпеки України щодо розпочатих у період з 24 лютого 2022 року кримінальних проваджень стосовно осіб, причетних до диверсійно-розвідувальної діяльності ворога; результати проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, викладені у відповідному звіті; аналітична інформація щодо запроваджених Антитерористичним центром при Службі безпеки України з початку широкомасштабної збройної агресії заходів із протидії терористичним та диверсійним проявам і загрозам.

У контексті теоретико-правового аналізу сутності функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом важливого значення набуває *антропологічний підхід*.

Не менш важливе значення для даного дослідження мають загальнонаукові методи. Серед них найбільш значущим став *структурний метод*, завдяки якому продемонстровано, що в структурі антитерористичного законодавства, можна виокремити такі змістовні блоки: 1) нормативно-правовий акт, який визначає правові та організаційні основи боротьби з тероризмом; 2) нормативно-правовий акт, який урегулює питання виключного переліку діянь, які є кримінальними правопорушеннями, встановлює підстави кримінальної відповідальності та передбачає види покарань для осіб, які вчинили терористичний акт чи диверсію; 3) акт, що деталізує окремі положення вдосконалення системи боротьби з тероризмом з огляду на сучасні терористичні та диверсійні загрози національній безпеці України та прогноз їх розвитку.

Здійснення аналізу нормативно-правових актів, що становлять правову основу боротьби з тероризмом підтвердив, що антитерористичне законодавство України має потребу в подальшій систематизації та вдосконалення з урахуванням реальних і можливих загроз терористичного та диверсійного характеру для забезпечення національної безпеки. Саме тому важливим кроком для забезпечення протидії терористичним та диверсійним проявам і загрозам є оновлення нормативно-правових актів у сфері боротьби з тероризмом, які будуть спрямовані передусім на вдосконалення та врегулювання боротьби з тероризмом та диверсіями як основних загроз національній безпеці України.

Порівняльно-правий метод використовувався для порівняння складів злочинів, передбачених статтями 113 (диверсія) та 258 (терористичний акт) Кримінального

кодексу України. Характеристика і виявлення проблеми були здійсненні через розгляд нормативно-правової бази, що регулює діяльність правоохоронних органів, норм Кримінального кодексу України, а також практичних прикладів. Були виявлені характерні складнощі при кваліфікації вищевказаних злочинів за національним законодавством шляхом порівняльного аналізу передбачених норм, визначено взаємозв'язок між цими двома злочинами з метою подальшого вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом для протидії, у тому числі, диверсійним проявам та загрозам.

Метод узагальнення дав можливість сформулювати обґрунтовані висновки наукового дослідження, спрямовані на вдосконалення засад боротьби з терористичною та диверсійною діяльністю та підвищення рівня національної безпеки в умовах широкомасштабної збройної агресії проти нашої держави.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Перш ніж переходити до дослідження питання законодавчого врегулювання протидії диверсійним проявам та загрозам із застосуванням системи боротьби з тероризмом, доцільно проаналізувати поняття тероризму, терористичної діяльності, а також особливості співвідношення таких злочинів як терористичний акт та диверсія.

Розглядаючи поняття тероризм через наукову призму слід зазначити, що в політичних, соціологічних, історичних та правових науках існують різні підходи до його тлумачення. Так, у політології тероризм розглядається як метод політичної опозиційної насильницької боротьби; у соціології – як найнебезпечніша соціальна дисфункція, вищий ступінь залякування або одна з крайніх форм девіантної поведінки; історичні науки досліджують тероризм як різновид державного й опозиційного терору; в юридичних науках акцентується увага на конструкціях складів кримінальних правопорушень, що передбачають кримінальну відповідальність за терористичну діяльність, та загальних ознаках тероризму як кримінально-правового явища [7].

Стаття 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» наводить визначення поняттям «тероризм», «терористична діяльність» та «терористичний акт». Відповідно до вказаної норми тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

У свою чергу, під терористичною діяльністю розуміється діяльність, яка охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- пропаганду й поширення ідеології тероризму;
- пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України;
- проходження навчання тероризму;
- перетинання державного кордону України з терористичною метою;
- фінансування та інше сприяння тероризму.

Терористичний акт визначено як злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258–260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України [2].

Звертаючись до положень Кримінального кодексу України слід звернути увагу на значну подібність складів злочинів, передбачених ст. 113 Кримінального кодексу України (диверсія) та ст. 258 Кримінального кодексу України (терористичний акт).

Так, ст. 113 Кримінального кодексу України (диверсія) передбачає такі форми діяння як ознаки об'єктивної сторони злочину:

- 1) вчинення вибухів;
- 2) вчинення підпалів;
- 3) вчинення дій, спрямованих на масове знищення людей;
- 4) вчинення дій, спрямованих на заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю людей;
- 5) вчинення дій, спрямованих на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення;
- 6) вчинення дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння;
- 7) поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Зовнішній прояв терористичного акту дуже подібний до диверсії та фактично повторює більшу частину вищезазначених дій.

Зокрема, відповідно до ст. 258 Кримінального кодексу України терористичним актом є:

- 1) застосування зброї;
- 2) вчинення вибуху;
- 3) вчинення підпалу;
- 4) вчинення дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини;
- 5) вчинення дій, які створювали небезпеку для заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;

6) погроза вчинення зазначених дій [3].

Також подібність злочинів проявляється в спрямованості завдання фізичної шкоди необмеженому колу осіб та пошкодження або знищення матеріальних об'єктів власності [4].

У свою чергу, ключовою відмінністю диверсії від терористичного акту переважна більшість науковців та практиків називають їх мету, як ознаку суб'єктивної сторони складу злочину. Так, метою вчинення диверсії є ослаблення держави, тоді як метою вчинення терористичного акту визначено:

- 1) порушення громадської безпеки;
- 2) залякування населення;
- 3) провокацію воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення;
- 4) вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами;
- 5) привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Водночас варто зауважити, що така мета як ослаблення держави є досить загальною та не дозволяє на практиці чітко розмежувати диверсію від терористичного акту. Зокрема, слід зазначити, що ослаблення держави є досить подібною з такими цілями терористів як, наприклад, провокація воєнного конфлікту або міжнародне ускладнення. Крім цього, нерідко шляхом досягнення найближчої мети – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), особа намагається досягти віддаленої мети – ослабити державу [8].

Із аналізу положень статей 113 і 258 Кримінального кодексу України вбачається, що терористичний акт пов'язаний із заподіянням майнової шкоди незалежно від приналежності або характеристик предмета злочину, тоді як у диверсії можливо виокремити специфічний предмет – об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення. Як приклад, низка судових вироків за вчинення диверсії вказують на те, що предметом цього злочину переважно стають об'єкти, які мають важливе народногосподарське значення [9].

Слід зазначити, що в розумінні науково-практичного коментаря до ст. 113 Кримінального кодексу України до об'єктів, які мають важливе народногосподарське значення належать об'єкти, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктоводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти тощо) [10].

Вочевидь до таких об'єктів належить Каховська гідроелектростанція (далі – Каховська ГЕС), гребля якої була знищена російським агресором 6 черв-

ня 2023 року, у зв'язку із чим за оцінкою незалежної міжнародної комісії ООН лише на підконтрольних Україні територіях загинули 33 громадян, 28 людей було поранено та більш ніж 40 – зникли безвісти [11]. Крім цього, у Чорне море разом з величезною кількістю прісної води винесло чимало відходів руйнації, трупів тварин і тисячі тон мертвої риби, загинули червонокнижні види фауни, знищено частину екосистем. Фактично Каховське водосховище повністю висохло. За різними оцінками руйнування Каховської ГЕС завдало нашій державі збитків розміром у майже 14 млрд доларів. Каховська ГЕС була вкрай важливим об'єктом критичної інфраструктури України, який забезпечував електроенергією значну частину південних регіонів, а також виконував функції в регулюванні стоку річки Дніпро, забезпеченні водопостачання, іригації та судноплавстві.

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку про те, що результатом підриву Каховської ГЕС стало ослаблення нашої держави, що відповідно до ст. 113 Кримінального кодексу України є метою диверсії. З огляду на це, а також предмет злочину (об'єкт, який має важливе народногосподарське значення) небезпідставно припустити, що підрив Каховської ГЕС міг бути кваліфікований як диверсія. При цьому 6 червня 2023 року Міністерство закордонних справ України у своїй заяві повідомило, що розглядає підрив Каховської ГЕС як терористичний акт проти української критичної інфраструктури, який має на меті завдати максимально велику кількість жертв і руйнувань [12]. Також Секретар Ради національної безпеки і оборони України повідомив про те, що «команда на цей терористичний акт видавалася з кремля...» [13]. У той же час Службою безпеки України за фактом підриву греблі Каховської ГЕС було розпочато розслідування за статей 438 (порушення законів та звичаїв війни) та 441 Кримінального кодексу України (екоцид).

Таким чином, можемо констатувати, що на практиці досить складно розмежувати злочини, передбачені статтями 113 і 258 Кримінального кодексу України. При всьому різноманітті поглядів щодо розмежування диверсії та терористичного акту, відповідні злочини пов'язані між собою та подібні за своїм складом. Більше цього, існують випадки ідеальної сукупності кримінальних дій, коли одним діянням особа вчиняє як диверсію, так і терористичний акт. У такому разі, вчиняючи вибухи, підпали та інші дії, особа водночас переслідує терористичну та диверсійну мету.

З огляду на значну подібність указаних злочинів, одним зі шляхів законодавчого врегулювання протидії диверсійним проявам та загрозам із застосуванням системи боротьби з тероризмом вбачається інтегрування завдань із протидії диверсіям до відповідної системи.

Так, у звіті за результатами проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, затвердженому рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 04.06.2021, введеним в дію Указом Президента України від 17.06.2021 № 251, з огляду на зростання рівня проявів диверсійного характеру, а також відсутність загальнодержавної системи протидії диверсіям, запропонова-

но вважати найбільш перспективною модель загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, яка поєднуватиме контрдиверсійну та антитерористичну діяльності [14]. Слід зазначити, що з початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України пропозицію щодо поєднання контрдиверсійної та антитерористичної діяльності на базі існуючої системи боротьби з тероризмом також підтримано Генеральним штабом Збройних Сил України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Головним управлінням Національної гвардії України.

Варто звернути увагу, що аналіз запроваджених Антитерористичним центром при Службі безпеки України заходів з протидії диверсійним проявам та загрозам на базі існуючих планів реагування на терористичні загрози вказує на вдаль застосування механізму протидії терористичній діяльності для протидії диверсіям.

Фактично антитерористичні заходи, які реалізуються в рамках наявних планів реагування абсолютно прийнятні й для реагування на диверсійні загрози. Зокрема, як у випадку із терористичною, так і з диверсійною загрозою здійснюються:

- блокування певного району (місця події);
- пошук осіб у заблокованому районі (із тимчасовим обмеженням прав і свобод громадян);
- фільтраційні заходи стосовно осіб.

Загалом побудова оперативного шиккування за планом проведення антитерористичної операції для реагування на терористичну загрозу ідентична побудові для реагування на диверсійну загрозу (за виключенням окремих оперативних груп, таких як групи ведення переговорів).

Ураховуючи зазначене, напрацьований досвід протидії диверсійно-розвідувальним силам ворога із застосуванням системи боротьби з тероризмом доцільно використовувати й надалі.

За результатом аналізу шляхів законодавчого врегулювання питання інтегрування завдань із протидії диверсіям до системи боротьби з тероризмом, найбільш доцільним вбачається внесення змін до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», доповнивши терористичну діяльність також діяльністю, яка охоплює планування, організацію, підготовку та здійснення диверсій.

Відповідні зміни разом із визначенням протидії терористичній діяльності однією з умов проведення антитерористичної операції (ст. 10 Закону) та підставою (залежно від ступеня суспільної небезпеки терористичної діяльності) для прийняття рішення щодо проведення антитерористичної операції (ст. 11 Закону) дозволять повноцінно застосовувати як окремі елементи, так і всю систему боротьби з тероризмом для протидії диверсійним проявам та загрозам без необхідності залучення додаткових фінансових асигнувань для побудови (створення) нової архітектури системи реагування.

Слід зазначити, що на відміну від контрдиверсійних заходів, поняття антитерористичної операції, підстави та порядок її проведення законодавчо врегулю-

вані. Крім цього, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» та низка інших нормативно-правових актів у сфері боротьби з тероризмом, виданих на його виконання, наділяють посадових осіб, які залучаються до проведення антитерористичної операції, широким спектром повноважень з метою виконання покладених на них завдань.

Відповідними нормами передбачено, зокрема, обмеження прав і свобод громадян у районі проведення антитерористичної операції, у тому числі порядок затримання осіб, особистого догляду громадян, огляду їх речей та транспортних засобів, проникнення в жилі та інші приміщення, а також здійснення інших визначених заходів без застосування норм, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (враховуючи приписи постанови Верховної Ради України від 21.05.2015 № 462-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав і основоположних свобод»»). При цьому відсутність негативної судової практики свідчить про ефективність запроваджуваних заходів та їх відповідність нормам законодавства України.

Варто звернути увагу, що проведення антитерористичних (контртерористичних) операцій для протидії терористичній та диверсійній діяльності є доволі поширеною практикою серед іноземних правоохоронних структур.

Зокрема, в Пакистані станом на 15 січня 2015 року лише в одній провінції – Хайбер-Пахтунхва (район з найактивнішими екстремістськими рухами) у рамках загальнонаціонального плану боротьби з тероризмом проведено 2861 спецоперацій, у результаті яких заарештовано 8281 осіб, підозрюваних у терористичній діяльності [15].

Серед нещодавніх прикладів варто виокремити проведення правоохоронними органами Туреччини масштабної антитерористичної операції проти терористичної організації ІДІЛ у 13 провінціях країни, за результатами якої було затримано 72 підозрюваних [16].

Загалом із посиленням активності екстремістські налаштованих осіб та груп, діяльність яких збільшує криміногенні ризики в країнах, останнім часом прослідковується тенденція щодо збільшення кількості проведених антитерористичних (контртерористичних) операцій також у США, Франції, Бельгії, Польщі, країнах Балтії та ін.

ВИСНОВКИ

Кризові події, які на сьогодні мають місце в Україні, свідчать про необхідність створення дієвих механізмів із удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

За допомогою здійснення аналізу правових основ боротьби з тероризмом і диверсіями, природи терористичної та диверсійної діяльності в нашій державі

досліджено основні відмінності, взаємозв'язок та спільні ознаки таких злочинів як терористичний акт та диверсія. Також розглянуто комплекс здійснюваних заходів для протидії терористичним та диверсійним загрозам і проявам у сучасних реаліях, ефективність використання загальнодержавної системи боротьби з тероризмом для боротьби з диверсіями, представлені можливі варіанти нормативно-правового врегулювання цього питання.

У зв'язку із активним використанням ворогом під час широкомасштабної збройної агресії диверсійно-розвідувальних сил з метою підготовки та вчинення диверсій на території нашої держави, з огляду на значну подібність таких злочинів як диверсія і терористичний акт та складність їх розмежування на практиці, а також відсутність у державі системи протидії диверсіям, з означеними викликами зіткнулася загальнодержавна система боротьби з тероризмом. При цьому аналіз запроваджених заходів з протидії диверсійним проявам та загрозам на основі існуючих планів реагування на терористичні загрози вказує на ефективне застосування суб'єктами боротьби з тероризмом відповідного механізму для протидії диверсіям. Таким чином, доцільно продовжити використання напрацьованого досвіду протидії диверсійно-розвідувальним силам ворога із застосуванням загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

З метою вдосконалення засад боротьби з терористичною діяльністю для протидії диверсійним проявам та загрозам, у тому числі законодавчого врегулювання питання інтегрування завдань із протидії диверсіям до системи боротьби з тероризмом, пропонується внесення відповідних змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», якими доповнити терористичну діяльність також діяльністю, що охоплює планування, організацію, підготовку та здійснення диверсій, а також скоригувавши умови та підстави для проведення антитерористичної операцій, зокрема для протидії такій діяльності. Відповідні законодавчі зміни дозволять повноцінно застосовувати як окремі елементи, так і всю загальнодержавну систему боротьби з тероризмом (у тому числі інструмент проведення антитерористичної операції із використанням усього спектру законодавчо визначених повноважень у районі її проведення) для протидії диверсійним проявам та загрозам, без необхідності використання додаткових ресурсів для розбудови абсолютно нової архітектури системи реагування.

Запропоновані матеріали у науковій статті можуть бути використані в ході практичного функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Конституція України від 28.06.1996 № 254/к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- [2] Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25.
- [3] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

- [4] Артеменко Д. С. Проблеми розмежування диверсії і тероризму. *Молодий вчений*. 2018. № 5(57). С. 229–231. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4500>.
- [5] Зайцев Г. В., Коломієць Г. В. Диверсія та терористичний акт, проблеми кваліфікації. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 171–176. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.100>.
- [6] Кудінов С. С. Шляхи удосконалення правового регулювання забезпечення Службою Безпеки України антитерористичної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. Київ. 2019. № 2. С. 234–239.
- [7] Організаційно-правові основи запобігання тероризму : підручник / [Ю. О. Лісціна, І. Р. Серкевич, Г. З. Яремко та ін.] ; за ред. В. В. Луцика. Львів : ДУВС, 2020. 432 с.
- [8] Степанова Ю. П. Спільність і відмінність об'єктивних ознак терористичного акту та диверсії. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : збірник тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квіт. 2019). Харків, 2019. С. 191–192.
- [9] Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 01.08.2024).
- [10] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. : М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
- [11] Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. URL: <http://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf> (дата звернення: 02.08.2024).
- [12] Заява МЗС України щодо терористичного акту росії на Каховській ГЕС від 06.06.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zaiavamzs-ukrainy-shchodo-terorystychnoho-akturosii-na-kakhovskii-hes> (дата звернення 06.08.2024).
- [13] Каховську ГЕС підірвали за вказівкою Путіна – Данілов (07.06.2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-danilov-kakhovskages-putin-pidryv-nakaz/32448572.html> (дата звернення: 06.08.2024).
- [14] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.06.2021 «Про звіт щодо результатів проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом» : Указ Президента України від 17.06.2021 № 251. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251/2021#Text> (дата звернення: 07.08.2024).
- [15] У Пакистані заарештовано понад 8 тис. підозрюваних у тероризмі. URL: https://lb.ua/world/2015/01/23/293041_pakistane_arestovani_bolee_8_tis.html (дата звернення: 19.08.2024).
- [16] У Туреччині провели операцію проти ІДІЛ, затримані 72 особи. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3888764-u-tureccini-proveli-operaciju-proti-idil-zatrimani-72-osobi.html> (дата звернення: 20.08.2024).

REFERENCES

- [1] Constitution of Ukraine: Law Ukraine. (1996, June). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitutions>.
- [2] On the fight against terrorism: Law of Ukraine. (1996, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.

- [3] Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2001, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- [4] Artemenko, D. S. (2018). Problems of distinguishing between sabotage and terrorism. *Molodyi vchenyi*, 5(57), 229–231. Retrieved from <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4500>.
- [5] Zaitsev, G. V., & Kolomiets, G. V. (2023). Sabotage and terrorism act, problems of qualification. *Analytical and comparative jurisprudence*, 6, 171–176. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.100>.
- [6] Kudinov, S. S. (2019). Ways to improve the legal regulation of counter-terrorism security by the Security Service of Ukraine. *Entrepreneurship, business and the law*, 2, 234–239.
- [7] Lisitsyna, Y. O., Serkevych, I. R., Yaremko, H. Z., & oths (2020). *Organisational and legal framework for the prevention of terrorism*. Lviv.
- [8] Stepanova, Y. P. (2019, April). Commonality and difference of objective signs of a terrorist act and sabotage. *Criminal law and criminological means of combating crimes against public safety and public order*. (pp. 191–192). Kharkiv
- [9] Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
- [10] Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine. (2019). In M. I. Melnyk, & M. I. Khavroniuk (Ed.). 11th edition. Kyiv: Dakor.
- [11] Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Retrieved from <http://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf>.
- [12] Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on Russia’s terrorist attack on the Kakhovka HPP (2023, June). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/zaiavamzs-ukrainy-shchodo-terorystychnoho-aktu-rosii-na-kakhovskii-hes>.
- [13] Kakhovka HPP was blown up on Putin’s orders – Danilov (2023, June). Retrieved from URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-danilov-kakhovskages-putin-pidryv-nakaz/32448572.html>.
- [14] On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 04.06.2021 ‘On the Report on the Results of the Review of the National Counter-Terrorism System’: Decree of the President of Ukraine № 251 (2021, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251/2021#Text>.
- [15] More than 8,000 terrorism suspects arrested in Pakistan. Retrieved from https://lb.ua/world/2015/01/23/293041_pakistane_arestovani_bole_8_tis.html.
- [16] Turkey conducted an operation against ISIS, 72 people were detained. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3888764-u-tureccini-proveli-operaciu-proti-idil-zatrimani-72-osobi.html>.

Олександр Олександрович Козенко

Кандидат юридичних наук, підполковник юстиції
Головний науковий співробітник Наукової лабораторії № 3
Науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
Помічник начальника штабу (з правової роботи)
Антитерористичного центру при Службі безпеки України
03066, вул. Михайла Максимовича, 22, Київ, Україна

Oleksandr O. Kozenko

Candidate of Law, Lieutenant Colonel of Justice

Chief Researcher of the Scientific Laboratory №3 of the Scientific and Organizational Centre of the National Academy of the Security Service of Ukraine

Assistant to the Chief of Staff (legal work) of the Anti-Terrorist Centre of the Security Service of Ukraine

03066, 22 Mykhaila Maksymovycha St., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Козенко О. О. Удосконалення засад боротьби з терористичною діяльністю. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 167–182.

Suggested Citation: Kozenko, O. O. (2024). Improving the Principles for Combating Terrorist Activities. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 167–182.

Стаття надійшла / Submitted: 02/08/2024

Доопрацьовано / Revised: 02/09/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБИГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.98

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3-183

Володимир Андрійович Журавель

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОГНОСТИКА

Анотація. Сучасний етап розвитку криміналістики характеризується активізацією її прогностичної функції, що сприяє істотному підвищенню теоретичної цінності і практичної значущості досліджень, поліпшенню якості теоретичних розробок і практичних рекомендацій. Актуальність досліджуваної в статті проблематики обумовлена необхідністю формування криміналістичної прогностики як окремого криміналістичного вчення про закономірності побудови і перевірки прогнозів, що відображають перспективи і напрямки розвитку криміналістики та об'єктів її пізнання в майбутньому. Метою дослідження є аналіз сучасних наукових поглядів щодо розуміння криміналістичної прогностики, визначення її структури, місця і ролі в системі загальної теорії криміналістики, напрямів і сфер реалізації її теоретичних положень, методів побудови і верифікації криміналістичних прогнозів. Задля досягнення цієї мети були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, як діалектичний, історичний, формальнологічний, системно-структурний, системного і семантичного аналізу. Зазначено, що попри значущість прогностична функція криміналістичної науки дотепер ще не одержала належного розвитку, який відповідає складним завданням, що стоять у сфері боротьби зі злочинністю. Наголошено на необхідності поглибленої розробки теоретико-методологічної бази побудови та перевірки криміналістичних прогнозів, створення необхідного робочого інструментарію щодо здійснення такого роду досліджень. З огляду на вказане, особливого значення набуває потреба в формуванні криміналістичної прогностики як окремого криміналістичного вчення та самостійної галузі правового (юридичного) прогнозування. Доведено, що криміналістична прогностика у своїх дослідженнях охоплює наукову, науково-прикладну та практичну сфери, а криміналістичне прогнозування за масштабом обставин і фактів, що відображаються в прогностичних судженнях, та обсягом розв'язуваних завдань в судово-слідчій практиці диференціюється на стратегічне, тактичне та індивідуальне. Результатом прогностичних досліджень виступають прогнози, які можуть бути поділені на пошукові та нормативні, конструктивні та деструктивні, групові та індивідуальні, поточні, коротко- та довгострокові. Базовими методами розробки цих прогнозів є анкетування, інтерв'ювання, моніторинг, аналогія, екстра-

поляція, моделювання, експертні заключення, складання аналітичних записок, написання прогностичного сценарію, перевірка та оцінка (верифікація) прогностичних висновків.

Ключові слова: прогнозування, прогнози, верифікація, екстраполяція, моніторинг, моделювання, аналогія.

Volodymyr A. Zhuravel

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

CRIMINALISTICS PROGNOSIS

Abstract. *The current stage in the development of criminalistic is characterized by the activation of its predictive function, which corresponds to a real increase in the theoretical value and practical significance of the investigation, an increase in the theory ethical considerations and practical recommendations. The relevance of the problem examined in the statistics is determined by the need to formulate criminalistic prognosis as a related criminalistic study of the patterns of impulses and re-verification of forecasts that reflect prospects and directions development of criminology and objects of knowledge in the future. The research is based on the analysis of current scientific views on the understanding of criminalistic prognosis, its important structure, place and role in the system of the criminal theory of criminalistics, directly in the spheres of real life. Examples of theoretical positions, methods of identification and verification of criminalistic forecasts. To achieve this goal, the following fundamental sciences and special research methods were used, such as dialectical, historical, formal-logical, systemic-structural, systemic and semantic analysis. It is noted that, despite its importance, the prognostic function of forensic science has not yet received the proper development that corresponds to the complex tasks in the field of fighting crime. The need for thorough development of the theoretical and methodological basis has been emphasized, construction and inspection of forensic forecasts, creating the necessary working tools for carrying out this kind of investigation. In view of the above, the need for the formation of forensic prognostication as a separate forensic science and an independent field of legal (juridical) forecasting becomes especially important. It has been proven that forensic prognostication in its research covers scientific, scientific-applied and practical spheres, and forensic forecasting according to the scale of circumstances and facts reflected in prognostic judgments, and the scope of solved tasks in judicial and investigative practice, it is differentiated into strategic, tactical and individual. The result of prognostic studies are forecasts that can be divided into exploratory and normative, constructive and destructive, group and individual, current, short- and long-term. The basic methods of developing these forecasts are questionnaires, interviews, monitoring, analogy, extrapolation, modeling, expert opinions, drawing up analytical notes, writing a forecast scenario, checking and evaluating (verification) of forecast conclusions.*

Key words: *forecasting, forecasts, verification, extrapolation, monitoring, modeling, analogy.*

ВСТУП

Сучасні досягнення науки й техніки, а також потреба в їх безперервному вдосконаленні активізували процеси інтеграції та звернення до прогностики – науки про

загальні логічні та методологічні принципи прогнозування, методи і технічні засоби розробки прогнозів. Інакше кажучи, – до науки, яка припускає тільки стиль дослідження, апарат методів і методик, а також загальну організаційну схему без урахування специфіки умов конкретної галузі знань. Наслідком цього з'явилися становлення та розвиток галузевого прогнозування, зокрема, соціального, економічного, демографічного, правового [1]. Дійсно, з переходом від вузькоутилітарних до широко-прагматичних функцій прогнозування починає проникати у всі «пори» людської діяльності. Це об'єктивно необхідно у зв'язку з тим, що тільки міцно «улаштувавшись» в інших науках, прогностика може зробити новий ривок у своєму розвитку.

Зараз у криміналістиці формується самостійне наукове вчення – криміналістична прогностика (теорія криміналістичного прогнозування). При цьому йдеться не про механічне з'єднання даних прогностики чи просте перенесення її методів у криміналістику, а про складний творчий процес адаптування досягнень однієї науки для цілей та потреб іншої з безумовним урахуванням специфіки об'єктів, предмета та проблем дослідження останньої, коли «некриміналістичними методами вирішуються криміналістичні завдання, формується якісно нове знання, що лежить у сфері науки криміналістики» [2, с. 6–17].

Отже, активізація прогностичної функції науки криміналістики і, як наслідок, нагальна потреба в залученні даних неюрідичних галузей для її реалізації стали відомим катализатором у становленні криміналістичної прогностики, яка призвана значно розширити її пізнавальну сферу, істотно підвищити теоретичну цінність і практичну значущість досліджень, поліпшити якість теоретичних розробок і практичних рекомендацій. Реалізація цих завдань здійснюється за рахунок поглибленої розробки теоретико-методологічної бази побудови та перевірки криміналістичних прогнозів, створення необхідного робочого інструментарію щодо здійснення такого роду досліджень.

Вагомий внесок у формування криміналістичної прогностики здійснили такі науковці, як Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. Є. Богинський, В. Г. Гончаренко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько та ін. При цьому зусиллями науковців здійснені лише перші кроки для побудови криміналістичної прогностики як окремого, самостійного криміналістичного вчення. Дотепер не розв'язаною залишається ціла низка питань із зазначеної проблематики, а висловлені вченими-криміналістами судження щодо криміналістичної прогностики, її структури, місця і ролі в системі загальної теорії криміналістики, напрямів і сфер реалізації її теоретичних положень, методів побудови і верифікації криміналістичних прогнозів варто розглядати як підґрунтя для подальших досліджень.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Означена проблематика стосується наукознавчих проблем загальної теорії криміналістики, що пов'язані з формуванням системи окремих криміналістичних вчень,

визначенням їх науково-теоретичного рівня і місця в структурі загальної теорії криміналістики, окресленням меж наукового пошуку.

Базовими матеріалами, що стали відправними для підготовки цієї статті, виступають праці Р. С. Белкіна [3,4], П. Д. Біленчука [5], В. Є. Богинського [6], Л. Г. Горшеніна [7], Г. Л. Грановського [8], В. О. Коновалової [9], Г. А. Матусовського [10]. При цьому змушені констатувати, що у вітчизняній криміналістичній науці бракує досліджень вищезазначених проблем.

Задля розв'язання окреслених проблем у роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, звернення до діалектичного та історичного методів пізнання дозволило дослідити еволюцію наукових поглядів на криміналістичну прогностику, визначити основні напрямки наукового пошуку в цій галузі знань, виокремити чинники, що детермінують цей процес. Метод семантичного аналізу застосовано для з'ясування змісту поняття «криміналістична прогностика», його характерних ознак, сфери реалізації. Порівняльний метод надав можливість піддати аналізу висловлені останнім часом в спеціальній літературі пропозиції щодо формування галузей прогнозування, в тому числі й правового (юридичного), виокремлення його ознак та критеріїв розмежування з іншими напрямками науково-прогностичних досліджень, визначення напрямів і сфер реалізації криміналістичних прогнозів, аналізу чинників, що впливають на розвиток цього напрямку наукового знання.

Використання формально-логічного та системно-структурного методів дозволило дійти висновку, що криміналістична прогностика охоплює наукову, науково-прикладну та практичну сфери, а криміналістичне прогнозування за масштабом обставин і фактів, що відображаються в прогностичних судженнях, та обсягом розв'язуваних завдань в судово-слідчій практиці диференціюється на стратегічне, тактичне та індивідуальне.

Метод системного аналізу забезпечив проведення узагальнення накопичених теоретичних знань щодо розуміння поняття «криміналістична прогностика» в контексті дослідження можливості формування окремого криміналістичного вчення, що являє собою систему наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з побудови і верифікації криміналістичних прогнозів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

На можливість і доцільність розвитку прогностичної діяльності періодично зверталася увага в кримінальній літературі. Так, Б. М. Шавер наприкінці 30-х років підкреслював, що «на підставі вивчення конкретних даних про розслідування окремих категорій злочинів можна визначити ще не розкриті але можливі способи та прийоми вчинення злочину» [11]. У подальшому він висловив аналогічні пропозиції, котрі базувалися, на нашу думку, не стільки на уявленнях про реальні прогностичні можливості науки криміналістики, скільки на інтуїтивних здогадках видного вченого про гіпотетичні існування таких можливостей.

Новий імпульс у реалізації прогностичної функції науки криміналістики, безумовно, пов'язаний з виникненням і розвитком прогностики й відноситься до кінця шістдесятих, початку сімдесятих років минулого століття. Саме в цей час уперше у вітчизняній літературі запропоновано визначення прогностики як спеціальної науки і розпочинається процес формування галузевого прогнозування, в тому числі й юридичного. Не залишилися осторонь від даного процесу й криміналісти. Першим на це відреагував Р. С. Белкін, який запропонував розглядати криміналістичну прогностику як окрему наукову теорію, позначивши такі її необхідні атрибути, як зміст і структура, інформаційні джерела, основні напрямки досліджень, форми їх реалізації та ін. [3, 4].

Ідея Р. С. Белкіна не залишилась без уваги, і до проблематики криміналістичного прогнозування все частіше стали звертатися й інші вчені-криміналісти, хоча слід зазначити, що дослідження в даній галузі носили переважно фрагментарний характер і мали вузьку спрямованість. Так, деякі питання криміналістичного прогнозування частково висвітлені в роботах В. О. Коновалової – у зв'язку з аналізом принципів наукової організації та психологічних характеристик діяльності співпрацівників правоохоронних органів, що виникають у процесі розкриття та розслідування злочинів [9]; В. С. Богинського при розгляді проблем тактики та психології проведення допитів на досудовому розслідуванні і судовому розгляді [6]; І. Я. Фрідмана та О. П. Сапуна – в аспекті вивчення діяльності експертних установ та теорії експертиз [12, 13]; К. І. Сотнікова – при розгляді основ організації та діяльності слідчого апарату [14]; П. Д. Біленчука – в аспекті дослідження поведінки обвинуваченого при розслідуванні злочинів [5] та ін.

Більш широко питання криміналістичного прогнозування розглянуті в працях Г. Л. Грановського [8], який виклав власне бачення цієї проблеми, запропонував структуру криміналістичної прогностики як розділу криміналістичної науки та систему методів розробки прогнозів. Г. Л. Грановський уперше здійснив спробу побудувати криміналістичні прогнози стосовно до такої слідчої дії, як огляд. Разом з тим деякі з його висловлювань, зокрема щодо сфери й спрямованості досліджень носять дискусійний характер та вимагають більшої аргументації.

Надалі цю проблематику розвивав Л. Г. Горшенін, який із позиції системного підходу фундаментально дослідив теоретичні й інформаційні начала криміналістичної прогностики, висловив власні судження щодо поняття, змісту, структури та функцій цієї теорії, запропонував шляхи та форми реалізації прогностичних висновків у практичній діяльності по розслідуванню та попередженню злочинів [7]. Водночас, як уявляється, істотно збіднює змістовний бік проведених Л. Г. Горшеніним досліджень цілком не обгрунтоване виключення із їх числа положень про методологію криміналістичної прогностики, її місце в системі науки криміналістики та взаємозв'язок з іншими видами науково-правового передбачення тощо, це свідчить про те, що проблематика криміналістичного прогнозування повністю не вичерпана. До того ж, щодо деяких концептуальних питань автор

висловив досить відмінні судження, зокрема, відносно розуміння криміналістичної прогностики як «науки» або як «теорії», щодо компонентів інформаційної бази побудови криміналістичних прогнозів, можливостей використання досягнень природничих та технічних наук у процесі здійснення прогностико-криміналістичних досліджень.

Безумовно, очевидною є та обставина, що сама постановка питання про розробку основ криміналістичного прогнозування стала можливою тільки на сучасному етапі розвитку криміналістичної науки і перш за все її загальної теорії. Можна з упевненістю стверджувати, що становлення та розвиток загальної теорії як найскладнішої форми вираження наукових знань, що виникла на досить високому ступені теоретичного осмислення емпіричного матеріалу і розкриває закономірності та взаємозв'язки досліджуваних явищ, зумовили формування в криміналістиці проблеми прогнозування. «Стає все більш очевидним, – підкреслює Г. І. Рузавін, – що пошук у науці має детермінований характер і залежить від комплексу гносеологічних обставин» [15]. У цьому розумінні загальна теорія криміналістики становить один із факторів, що детермінують пізнавальні можливості наукового пошуку в сфері криміналістичної прогностики. Сама ж криміналістична прогностика є результатом реалізації конкретної соціально-історичної обумовленої пізнавальної ситуації.

Прагнення криміналістів розкрити теоретичні та методологічні аспекти прогностичної діяльності свідчать про відомий рівень зрілості самої науки криміналістики, оскільки, як зазначає Б. М. Кедров, «у дослідженні процесу розвитку конкретної науки виокремлюють три стадії: 1) фактологічну (збиральну) – встановлення того, як відбувався історичний процес; 2) теоретичну (пояснювальну) – з'ясування причин перебігу процесу певним чином; 3) прогностичну – передбачення перспектив науки – *вища* (виділення наше – В. Ж.) стадія її розвитку, на якій в повній мірі виявляються можливості самої науки» [16].

Водночас при визначенні пріоритетних напрямків прогностичних досліджень слід пам'ятати, що криміналістична прогностика робить лише перші кроки як самостійна наукова теорія. Тому доцільно врахувати тільки найбільш характерні її ознаки, структурні елементи, які чітко виділилися, найбільш істотні лінії, зв'язки з відповідними галузями знань та видами наукового передбачення, а також специфіку конкретної сфери практичної діяльності, яка стимулювала її становлення та розвиток. Саме ж виникнення та розвиток криміналістичної прогностики слід розглядати як прагнення нівелювати диспропорції між функціями науки криміналістики – описовою, роз'яснювальною та прогностичною, які неминуче відбиваються на її здатності повністю виконувати свою гносеологічну роль. При цьому основоположними моментами для з'ясування предмета та інших категорій криміналістичної прогностики виступають особливості тих наук, унаслідок взаємодії яких вона почала формуватися, і перш за все тієї науки, де відбувається її розвиток.

Криміналістичну прогностику слід розглядати у двох аспектах:

1) як окреме криміналістичне вчення, яке являє собою систему наукових положень про загальні закономірності побудови й перевірки прогнозів, що відображують перспективи і напрямки розвитку криміналістики та об'єктів її пізнання в майбутньому;

2) як галузь правового (юридичного) прогнозування, що становить собою різновид передбачення у сфері боротьби зі злочинністю, де спільною сферою прогностичних досліджень правознавців, процесуалістів та криміналістів є передбачення тенденцій і перспектив розвитку та вдосконалення методів і засобів здійснення досудового розслідування та судового розгляду, розширення доказової бази, своєчасного введення нормативного регулювання і відповідальності.

Теоретико-методологічну основу криміналістичної прогностики становлять:

(1) філософські концепції, погляди, зокрема, визнання: а) дійсності як об'єктивної реальності; б) детермінізму і причинної обумовленості функціонування та розвитку всіх явищ природи і суспільства; в) постійності та змінюваності елементів, які складають досліджувану систему; г) історичності явищ і процесів (ситуацій), що вивчаються, та їх спадкоємності, взаємодії минулого, теперішнього та майбутнього; д) діалектичної єдності й взаємозв'язку загального, одиничного та особливого, а також зовнішнього і внутрішнього тощо;

(2) закони, положення, правила та процедури, розроблені в загальній та соціальній прогностиці (залежність достовірності прогнозу від його інформаційної бази та кількості прогностичних альтернатив; залежність ефективності прогнозу від умов його верифікації; підкорення методів прогнозування законам гносеології та логіки; діалектична єдність прогнозів та умов їх реалізації; відповідність методів прогнозування прогностичному завданню та ін.);

(3) концепції, положення, розроблені в таких галузях знань як теорія права, кримінальний процес, кримінологія, психологія, психіатрія (вчення про домінанту, навички, темперамент, актуалізації характеру, які становлять основу створення «психологічного профілю (портрета)» злочинців; кримінологічні положення щодо визначення тенденцій розвитку злочинності в цілому та індивідуальної злочинної поведінки зокрема, де до числа супроводжувальних умов прогнозу обов'язково входять особистісні характеристики суб'єкта, що формують його настановлення й цілі);

(4) закони і принципи, сформульовані в самій криміналістиці як базові для формування інших теоретичних побудов, у тому числі й для теорії прогнозування (закон зв'язку і спадкоємності між існуючими та виникаючими криміналістичними концепціями; закон обумовленості криміналістичних рекомендацій потребами практики боротьби зі злочинністю і вдосконаленням цієї практики на основі криміналістичної науки та ін.);

(5) положення, розроблені в самій криміналістичній прогностиці з урахуванням об'єктів пізнання (залежність прогностичних суджень щодо розвитку науки

криміналістики в цілому від висновків про перспективи розвитку її основних розділів – техніки, тактики та методики, а також окремих наукових теорій; залежність криміналістичних засобів, прийомів та методів роботи з інформацією про подію кримінального правопорушення від характеру цієї події та породжуваних нею наслідків; залежність одержання, оцінки та використання інформації про кримінальне правопорушення у доказуванні від конкретних кримінальних, слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей і ознак об'єктів дослідження, неоднозначності форм їх взаємозв'язків; залежність рівня репрезентативності криміналістичних прогнозів від систематичності та безперервності нагромадження і переробки базової для прогнозування інформації; залежність результатів прогностико-криміналістичних досліджень від характеру взаємозв'язків криміналістичного прогнозування з іншими видами науково-правового передбачення; залежність перспектив розвитку і зміни структурних елементів (способу, механізму, характеру) окремих видів злочинної діяльності (механізму, способу, обстановки) від результатів кримінологічних прогнозів щодо динаміки злочинності в цілому) [17].

Криміналістична прогностика у своїх дослідженнях охоплює наукову, науково-прикладну та практичну сфери.

Прогнозування наукових досліджень та їх результатів слід розглядати як внутрішню, невід'ємну функцію науки криміналістики, що відображає найбільш імовірні тенденції та напрями її розвитку, а також можливі варіанти його наслідків. При цьому треба враховувати, що розвиток наукового знання, а отже, й визначення основних напрямів науково-прогностичного пошуку залежать: від об'єктивних процесів, що відбуваються в самій науці криміналістиці; від тенденцій і напрямів науково-технічного прогресу, де криміналістичні знання є елементом загальної системи наукових знань, а сама криміналістика має тісні взаємообумовлюючі міждисциплінарні зв'язки не тільки з правовими, а й з природничими і технічними науками; від запитів практики, тому що пізнавальна діяльність на всіх рівнях генетично і функціонально залежить від предметної практики.

Науково-прикладне прогнозування спрямоване на передбачення перспектив змін у характері, способах, механізмі та інших структурних елементах окремих видів злочинної діяльності, особливостях прояву їх ознак і відповідно в можливих змінах у діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження цих кримінально караних проявів.

Практичне прогнозування розкриває специфіку побудови криміналістичних прогнозів у ході здійснення судово-слідчої, оперативно-розшукової та експертної діяльності. Воно відбувається в рамках процесу доказування за конкретним кримінальним провадженням і розглядається як певні евристичні, розумові операції, результати яких опосередковано відображуються у матеріалах цього провадження, а саме у висуненні та перевірці слідчих, судових та експертних версій, планах розслідування в цілому і окремих слідчих (розшукових) дій зокрема тощо. Вихідною

інформацією для реалізації практичного прогнозування є теоретичні знання в галузі криміналістики, психології, теорії рефлексії, зокрема, відомості про криміналістичну характеристику того виду кримінального правопорушення, до якого належить розслідувана подія, про типові версії та слідчі ситуації, психологічні особливості в поведінці підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, залучених в орбіту кримінального судочинства, а також особистий досвід суб'єкта, що здійснює прогнозування, рівень розвитку його евристичних здібностей та професійної інтуїції.

Точність і обґрунтованість криміналістичних прогнозів обумовлена якістю вихідної інформації, яку можна класифікувати за такими підставами:

а) за *джерелами* – на офіційну (відомості, які містяться в різних офіційних документах, що виходять від компетентних державних органів та посадових осіб; відомості із матеріалів кримінальних справ і та інших офіційних проваджень) та неофіційну (монографії, періодичні видання, результати криміналістичного моніторингу тощо);

б) щодо *прогнозованої системи* – на внутрішню (перероблену, тобто сформовану в кореляційні таблиці, що відображують залежності між конкретним способом учинення певного виду кримінального правопорушення та особою злочинця) і зовнішню (первинну інформацію, що характеризує як сам об'єкт прогнозу, його властивості та ознаки, так і прогнозний фон, тобто чинники-детермінанти, що зумовлюють передпрогнозу ситуацію);

в) за *характером відображуваних знань* – на якісну (фактографічні дані та експертні оцінки) та кількісну;

г) за *функціональним призначенням* – на інформацію для побудови прогнозів у науці, інформацію для науково-прикладного прогнозування, інформацію для практичного прогнозування.

Джерелами вихідної інформації для побудови прогнозів є:

1) *наукові дані*:

а) положення загальної теорії та окремих криміналістичних теорій, наприклад, дані щодо повторюванності способу вчинення і приховування кримінальних правопорушень, механізмів слідоутворення, навичок злочинної діяльності при збереженні стабільності детермінуючих чинників;

б) результати наукометричних досліджень у криміналістиці, наприклад, висновки щодо напрямків, інтенсивності та змісту дисертаційних досліджень з певних проблем криміналістики;

в) відомості, що характеризують сучасний рівень розвитку природничих та технічних наук, дані яких використовуються в криміналістиці, а також тенденції й перспективи розвитку науково-технічного прогресу (наприклад, результати досліджень у сфері природничих, технічних та суспільних наук постають інформаційною базою для побудови прогнозів про шляхи та напрями трансформації та адаптації цих результатів для вдосконалення науково-технічних засобів криміналістики і методів їх практичного застосування);

г) результати соціологічних, правових та кримінологічних прогнозів;
д) опитувальні дані – результати анкетування, інтерв'ювання наукових і практичних працівників, а також висновки (думки) експертів щодо об'єкта й ситуації прогнозу;

2) *статистичні дані*:

а) статистичні дані криміналістичних обліків – інформація про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, способи їх вчинення й відповідні сліди, предмети злочинного посягання;

б) кількісні характеристики злочинності, її окремих видів, динаміки;

3) *узагальнені дані практики* (у тому числі зарубіжний досвід):

а) інформація про нові способи вчинення кримінальних правопорушень, нові різновиди злочинних посягань, трансформацію обстановки, в якій вчиняються ті чи інші кримінальні правопорушення;

б) відомості про ефективність тих чи інших засобів, прийомів та методів криміналістики для процесу розслідування і попередження кримінальних правопорушень певного виду;

в) інформація про нові засоби і прийоми судового дослідження, що виникли на практиці, тощо.

За масштабом охоплення обставин і фактів, що відображаються в прогностичних судженнях, та обсягом розв'язуваних завдань у судово-слідчій практиці прогнозування диференціюється на стратегічне, тактичне й індивідуальне.

Стратегічне прогнозування пов'язане з прогнозуванням перспектив досудового розслідування й судового розгляду в справі в цілому, з моделюванням наслідків процесуальних рішень, що приймаються, і заходів щодо нейтралізації або мінімізації негативних результатів їх реалізації, а його висновки є невід'ємною частиною процесу доказування в кримінальному провадженні, забезпечуючи планування, визначаючи найприйнятніші форми взаємодії, характеризуючи можливі варіанти розвитку слідчих і судових ситуацій та ін.

Тактичне прогнозування пов'язане з прогнозуванням результативності планованих тактичних операцій, систем слідчих (розшукових) дій та прийомів з метою вирішення тактичних завдань у конкретних ситуаціях розслідування і судового розгляду, а також наслідків використання одержаних результатів у доказуванні, ступеня тактичного ризику і засобів його мінімізації тощо.

Індивідуальне прогнозування спрямоване на розробку прогностичної моделі щодо:

а) можливої поведінки професійних і непрофесійних учасників під час досудового розслідування та судового розгляду (наприклад, поведінка підозрюваного на допиті, його реакції, форми протидії та ін.);

б) можливого прояву в нествановленого і незатриманого злочинця та його спільників елементів доказової поведінки;

в) можливого місця й часу вчинення нового кримінального правопорушення, що готується (наприклад, вивчення і аналіз просторового розташування місць

учинення серійних вбивств із згвалтуванням і розробка на цій підставі моделей для прогнозування ймовірних районів можливих повторних або серійних злочинів даної категорії дають змогу локалізувати межі пошуку можливого злочинця в реальних умовах, оскільки вибір злочинцем місця вчинення задуманого злочину з високим ступенем імовірності пов'язаний із місцем його проживання або з місцем вихідної «бази», із якої він, як правило, діє тощо);

г) варіантів готування можливих місць приховування осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення тощо.

Результатом прогностичних досліджень виступають прогнози, які, у свою чергу можуть бути поділені на пошукові та нормативні, конструктивні та деструктивні, групові та індивідуальні, поточні, коротко- та довгострокові. Базовими методами розробки цих прогнозів є: отримання вихідної для прогнозування інформації (анкетування, інтерв'ювання, моніторинг); обробка вихідної інформації (складання аналітичних записок, написання прогностичного сценарію); отримання прогностичної інформації (експертні заключення, екстраполяція, моделювання); перевірка та оцінка (верифікація) прогностичних висновків (побічні кількісні оцінки, додаткове опитування експертів, побудова допоміжної моделі).

Визначення форм та шляхів реалізації сформульованих прогнозів слід розглядати як завершальний етап прогностичних досліджень. При цьому зміст рекомендацій для осіб (органу), що приймають рішення на основі прогностичних висновків, видозмінюється залежно від характеру і специфіки об'єкта прогнозу, цілей прогностичних розробок і спрямованості проведених досліджень. Так, якщо результатами криміналістичного прогнозування є судження щодо ймовірності появи в майбутньому нових способів учинення кримінальних правопорушень, нових об'єктів (предметів) посягання і нових обставин, які сприятимуть вчиненню кримінальних правопорушень цієї категорії, то й рекомендації мають бути деструктивного характеру й у них повинні бути відображені пропозиції, спрямовані на здійснення комплексу заходів (нормативних, організаційно-технічних, інформаційних та ін.) щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень новим способом, недопущення можливості виникнення нових обставин, що сприятимуть учиненню кримінального правопорушення, розробки пропозицій, які активізують процес розкриття кримінальних правопорушень, які вчиняються новим способом і які не вдалося відвернути.

Якщо ж ідеться про перспективи розвитку криміналістичних методів, прийомів та засобів, то й рекомендації повинні мати конструктивний, відтворюючий характер і сприяти вдосконаленню або створенню нових техніко-криміналістичних та тактико-методичних засобів і прийомів. При цьому запропоновані рекомендації можуть ґрунтуватися на минулому досвіді вирішення схожих завдань (у тому числі й зарубіжному) і оперувати вже апробованими методами, а можуть носити суто пошуковий характер, тобто включати пропозиції щодо відшукування

нових шляхів і засобів, які забезпечують досягнення прогностичних висновків щодо розвитку об'єктів дослідження.

Рекомендації щодо реалізації криміналістичних прогнозів у судово-слідчій і оперативно-розшуковій діяльності мають бути спрямовані на оптимізацію процесу планування та організації досудового розслідування, судового розгляду, підвищення ефективності слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, при висуненні та перевірці версій, оцінці слідчих, судових та оперативних ситуацій і прийнятті тактичних рішень відносно визначення оптимальної системи тактичних прийомів як основних засобів впливу на ситуацію, що склалася, та окремі її компоненти).

ВИСНОВКИ

Отже, прогнозування є природною, внутрішньою функцією будь-якої науки. Для криміналістики з урахуванням цілей, завдань, що стоять перед нею, а також об'єктно-предметної сфери дослідження дана функція набуває особливого значення, що посилюється ще й тим становищем, яке криміналістика займає у системі міждисциплінарних зв'язків. Крім того, актуальність розробки основ криміналістичного прогнозування обумовлена концептуальним значенням самого прогностичного мислення, його роллю в оптимізації наукового пошуку та практичних рекомендацій.

Водночас прогностична функція криміналістичної науки дотепер ще не одержала належного розвитку, який відповідає складним завданням, що стоять перед наукою і практикою у сфері боротьби зі злочинністю. Тому виникає нагальна потреба в активізації прогностичної функції науки криміналістики, в необхідності розробки належної теоретичної бази побудови і перевірки криміналістичних прогнозів, створення необхідного робочого інструментарію здійснення прогностичних досліджень, тобто основ криміналістичної прогностики як самостійного вчення про закономірності побудови і перевірки прогнозів, що відображують перспективи і напрями розвитку науки криміналістики та об'єктів її пізнання в майбутньому.

Положення криміналістичної прогностики сприяють випереджаючій оцінці і осмисленню дійсності, поясненню складної динаміки тих чи інших процесів злочинної діяльності у майбутньому (видозміна існуючих і поява нових способів готування, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, сфер реалізації злочинних намірів і об'єктів (предметів) посягання тощо) і відповідно в можливих змінах у діяльності щодо виявлення, розкриття, розслідування та попередження цих кримінально каранних проявів, що змінюються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Добров Г. М. Прогнозування та оцінка науково-технічного нововведення. Київ : Наук. думка, 1989. 276 с.

- [2] Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания та тенденції побудови приватних криміналістичних теорій. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення розкриття та розслідування злочинів криміналістичними методами та засобами*. 1992. С. 6–17.
- [3] Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Изд-во Юрид. лит., 1987. 272 с.
- [4] Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. Изд-во Юристъ, 1997. 464 с.
- [5] Біленчук П. Д. Криміналістичне дослідження обвинувачуваного : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 128 с.
- [6] Богінський В. Є. Рефлексивне управління під час допиту : навч. посібн. Харків : Юрид. ін-т, 1983. 41 с.
- [7] Горшенин Л. Г. Теория криминалистического прогнозирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. НИИ проблем криминологии, криминалистики и судебных экспертиз, 1994. 34 с.
- [8] Грановский Г. Л. О криминалистическом прогнозировании. *Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре – Криминалистических чтениях*. 1976. Вып. 13. 20 с.
- [9] Коновалова В. О. Організаційні та психологічні засади діяльності слідчого. Київ, 1973. 122 с.
- [10] Матусовський Г. А. Криміналістика в системі наукових знань : монографія. Харків : Вищ. шк., 1976. 113 с.
- [11] Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Изд-во Ин-т права АН, 1939. 372 с.
- [12] Фрідман І. Я. Питання профілактики злочинів у системі криміналістики. *Криміналістика та судова експертиза*. 1981. Вип. 22. С. 55–61.
- [13] Сапун А. П. Роль загальної теорії радянської криміналістики в розвиток теорії засад криміналістичної експертизи. *Криміналістика та судова експертиза*. 1971. Вип. 8. С. 115–121.
- [14] Сотников К. И. Прогнозирование в деятельности следователя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Юрид. ин-т, 1987. 24 с.
- [15] Рузавин Г. И. Научный поиск, эвристика и диалектика. *Философские науки*. 1987. №5. С. 26–34.
- [16] Кедров Б. М. История науки и принципы ее исследования. *Вопросы философии*. 1971. №9. С. 76–84.
- [17] Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування : монографія. Харків : Право, 1999. 304 с.

REFERENCES

- [1] Dobrov, G. M. (1989). *Forecasting and assessment of scientific and technical innovation*. Kyiv: Nauk. dumka.
- [2] Lukashevich, V. G. (1992). Integration of modern scientific knowledge and trends in the construction of private forensic theories. *Theoretical and practical problems of ensuring the disclosure and investigation of crimes by forensic methods and means*, 6–17.
- [3] Belkin, R. S. (1987). *Criminalistics: problems, trends, prospects. General and particular theories*. Legal literature.

- [4] Belkin, R. C. (1997). *The course of Soviet criminalistics*. In 3 vol. Vol. 2: Private forensic theories. Jurist.
- [5] Bilenchuk, P. D. (1995). *Forensic investigation of the accused*. Kyiv: Ukr. Acad. internal of affairs.
- [6] Bohinsky, V. E. (1983). Reflexive management during interrogation. Kharkiv: Jurid. Institute of Technology.
- [7] Gorshenin, L. G. (1994). *Theory of forensic forecasting* (Doctoral thesis).
- [8] Granovsky, G. L. (1976). On forensic forecasting. *Abstracts of scientific reports at the theoretical seminar – Forensic readings*, 13.
- [9] Konovalova, V. O. (1973). *Organizational and psychological principles of the investigator's activity*. Kyiv.
- [10] Matusovsky, G. A. (1976). *Forensics in the system of scientific knowledge*. Kharkiv: Higher School.
- [11] Golunsky, S. A., & Shaver, B. M. (1939). *Criminology. Methods of investigation of certain types of criminals*. Publishing House of the Institute of Law of the Academy of Sciences.
- [12] Fridman, I. Ya. (1981). Issues of crime prevention in the forensics system. *Forensics and forensic examination*, 22, 55–61.
- [13] Sapun, A. P. (1971). The role of the general theory of Soviet criminology in the development of the theory of the principles of forensic examination. *Forensics and forensic examination*, 8, 115–121.
- [14] Sotnikov, K. I. (1987). Forecasting in the activities of an investigator (Candidate thesis).
- [15] Ruzavin, G. I. (1987). Scientific search, heuristics and dialectics. *Philosophical sciences*, 5, 26–34.
- [16] Kedrov, B. M. (1971). History of Science and Principles of Its Research. *Questions of Philosophy*, 9, 76–84.
- [17] Zhuravel, V. A. (1999). *Problems of theory and methodology of criminalistics forecasting*. Kharkiv: Pravo.

Володимир Андрійович Журавель

Доктор юридичних наук, професор

Президент Національної академії правових наук України

Дійсний член (академік) НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Volodymyr A. Zhuravel

Doctor of Law, Professor

President of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Журавель В. А. Криміналістична прогностика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 183–197.

Suggested Citation: Zhuravel, V. A. (2024). Criminalistic Prognosis. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 183–197.

Стаття надійшла / Submitted: 04/08/2024

Доопрацьовано / Revised: 04/09/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

УДК 004.75:336.74:657.421.3:004.934(045)

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3-198

Ганна Іванівна Воєводіна

Кафедра міжнародного права і порівняльного правознавства
Національний авіаційний університет
Київ, Україна

НАУКОВА ДИСКУСІЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО АКТИВУ В УКРАЇНІ: ВІД ПРОГРАМНОГО КОДУ І НЕМАТЕРІАЛЬНОГО БЛАГА ДО ЦИФРОВОЇ РЕЧІ

Анотація. У цій статті досліджуються правові підходи до визначення віртуальних активів в Україні, зокрема їх трансформація від програмного коду до цифрової речі. Метою статті є систематизація та аналіз правових підходів до визначення віртуальних активів в Україні. Використано комплекс методів, включаючи аналіз, порівняльний та історичний, що дозволило всебічно дослідити процес становлення правової концепції віртуальних активів. Проаналізовано ключові етапи розвитку законодавства, серед яких виділяються зміни в підходах до регулювання криптовалют, починаючи від їхнього прирівнювання до грошових сурогатів, програмного коду, фінансового активу, до остаточного закріплення віртуальних активів як особливого виду майна та цифрової речі. У статті детально розглядаються законодавчі ініціативи та їхній вплив на визначення віртуальних активів, зокрема Закон № 361-ІХ, який уперше закріпив легальне визначення віртуальних активів як цифрового вираження вартості, що може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей, та Закон № 2074-ІХ, який визнав віртуальні активи об'єктом цивільних прав. Особлива увага приділяється імплементації положень МіСА та перспективам подальшої гармонізації національного законодавства з правовим полем ЄС. Введення поняття цифрової речі у 2023 році закріпило віртуальні активи серед інших об'єктів цивільних прав, що стало важливим кроком у забезпеченні правової визначеності в цій сфері. Проте автор відзначає, що незважаючи на досягнутий прогрес у регулюванні віртуальних активів, питання їх правової природи та регулювання залишаються відкритими, що створює простір для подальших наукових досліджень та дискусій.

Ключові слова: криптовалюти, віртуальні активи, криптоактиви, цифрова річ, майно, МіСА.

Ganna I. Voievodina

Department of International Law and Comparative Jurisprudence
National Aviation University
Kyiv, Ukraine

SCIENTIFIC DISCUSSION ON THE DEFINITION OF A VIRTUAL ASSET IN UKRAINE: FROM SOFTWARE CODE AND INTANGIBLE ASSET TO DIGITAL THING

Abstract. *This article explores the legal approaches to defining virtual assets in Ukraine, particularly their transformation from software code to digital things. The article aims to systematize and analyze the legal approaches to the definition of virtual assets in Ukraine, identifying problems and prospects for legislative development in this field. A comprehensive set of methods, including analysis, comparative, and historical methods, is utilized, allowing for an in-depth examination of the formation process of the legal concept of virtual assets. Key stages of legislative development are analyzed, highlighting changes in approaches to the regulation of cryptocurrencies from their initial classification as monetary surrogates, software code, and financial assets, to the ultimate recognition of virtual assets as a special type of property and digital things. The article examines legislative initiatives and their impact on the definition of virtual assets in detail, including Law No. 361-IX, which first established the legal definition of virtual assets as a digital expression of value that can be used for payment or investment purposes, and Law No. 2074-IX, which recognised virtual assets as objects of civil rights. Special attention is given to the implementation of MiCA provisions and the prospects for further harmonization of national legislation with the EU legal framework. The introduction of the concept of digital things in 2023 has solidified virtual assets among other objects of civil rights, marking an important step towards ensuring legal certainty in this area. However, the author notes that despite the progress made in regulating virtual assets, questions regarding their legal nature and regulation remain open, creating space for further scientific research and discussion.*

Keywords: *cryptocurrencies, virtual assets, crypto-assets, digital things, property, MiCA.*

ВСТУП

Віртуальні активи стали невід’ємною частиною сучасного цифрового середовища, яке постійно еволюціонує, відкриваючи нові можливості для економічної та фінансової діяльності. Ці активи, до яких відносяться криптовалюти, токени та інші цифрові об’єкти, швидко набирають популярність і використовуються для інвестицій, транзакцій та розвитку нових технологій. Вони стають ключовими активами у багатьох сферах, включаючи фінансові ринки, індустрію розваг, медіа, інтелектуальну власність та багато ін.

Проте правове визначення цих активів в Україні залишається предметом гострих дискусій, які протягом різних років зосереджувалися навколо того, як саме кваліфікувати віртуальні активи, оскільки існує кілька підходів до їх правового визначення. Деякі дослідники й законодавці пропонують розглядати віртуальні

активи як програмний код, що є об'єктом інтелектуальної власності. Інші вважають, що їх слід класифікувати як особливий вид майна, що відрізняється від традиційних фізичних об'єктів. Існує також точка зору, що віртуальні активи є нематеріальними благами, які можуть бути об'єктами цивільних прав. Ще один підхід пропонує визнання віртуальних активів цифровими речами, що забезпечує їх місце серед інших об'єктів цивільного обороту.

Ці різні підходи до визначення правової природи віртуальних активів ускладнюють процес їх інтеграції в правову систему України і впливають на ефективність регулювання. Потреба у чітких визначеннях і правових нормах стає дедалі актуальнішою, оскільки розвиток технологій і ринку віртуальних активів продовжує набирати обертів, і Україні необхідно адаптувати своє законодавство до сучасних міжнародних стандартів та практик.

Аналіз проблеми правового визначення віртуальних активів в Україні здійснювали вітчизняні науковці, такі як В. Михайловський і О. Костюк [1], Н. Спіфанова Н. [2], С. Грицай [3], Т. Гудіма, В. Устименко, Р. Джабраїлов, О. Черних [4], Р. Самсін [5], Д. Казначеева, А. Дорош [6], В. Яроцький [7], О. Ушинкіна [8], В. Нагнибіда [9], А. Стебляно, Я. Шевцов [10]. Попри значний обсяг наукових розробок і публікацій, питання правового визначення віртуальних активів залишається дискусійним і неоднозначним через постійні зміни в законодавстві та динамічний розвиток технологій.

Мета дослідження полягає в систематизації та аналізі правових підходів до визначення віртуальних активів в Україні. Основними завданнями є: аналіз існуючих правових дефініцій і концепцій в Україні, що стосуються віртуальних активів; виявлення проблем і суперечностей у чинному законодавстві та правозастосовній практиці, що ускладнюють точне й однозначне правове регулювання віртуальних активів; розробка пропозицій щодо можливих шляхів вирішення виявлених проблем, включаючи рекомендації для вдосконалення законодавчого регулювання.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Нормативна база для цього дослідження охоплює значну кількість джерел.

1. Міжнародні регуляторні акти, зокрема Регламент (ЄС) 2023/1114 про ринки криптоактивів, більш відомий як МіСА (далі за текстом – МіСА), який є ключовим для цього дослідження.

2. Українське законодавство, зокрема чинні закони й проекти, пов'язані з віртуальними активами. У цьому дослідженні використовується значна кількість вітчизняного законодавства.

3. Роз'яснення фінансових регуляторів, наприклад, листи Національного Банку України або заяви Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України.

4. Судова практика, що ілюструє розвиток правового регулювання в цій сфері. Зокрема, аналіз судових рішень українських судів щодо спорів, пов'язаних

із криптовалютами, цифровими правами, інтелектуальною власністю в цифровому середовищі та прецеденти міжнародних судових інстанцій, таких як Суд Європейського Союзу щодо визнання та регулювання віртуальних активів, є важливим елементом дослідження.

5. До важливих джерел також відносяться й наукові статті та збірники наукових праць, присвячені правовому регулюванню віртуальних активів. Так, праці українських науковців, що досліджують віртуальні активи, право інтелектуальної власності та цифрову економіку, є важливою складовою цього дослідження, оскільки забезпечують основу для наукової дискусії.

Для здійснення дослідження застосовано систему методів наукового пізнання, що забезпечили комплексний підхід до вивчення правового регулювання віртуальних активів в Україні. Зокрема, використано методи аналізу для вивчення існуючих підходів до визначення й регулювання віртуальних активів. Так, аналіз полягає в розчленуванні досліджуваного об'єкта на окремі частини з метою їх детального вивчення. У цій статті аналіз використовується для дослідження різних підходів до визначення віртуального активу, а також для вивчення правових аспектів, пов'язаних із цифровими активами в Україні та за кордоном. Цей метод дозволяє розкрити сутність і характеристики віртуальних активів, визначити їх ключові ознаки та значення в правовому полі. При написанні статті також використовувався порівняльний метод для зіставлення національних і міжнародних практик. Цей метод дозволяє порівнювати правові норми України та країн ЄС, щоб виявити спільні тенденції та відмінності в регулюванні віртуальних активів. Це допомагає визначити, які з цих норм можуть бути адаптовані до українського законодавства. Історичний метод для дослідження еволюції правових норм використовується для дослідження розвитку правових норм і понять у часі. Зокрема, вивчення еволюції поняття віртуальних активів від програмного коду до цифрових речей дозволяє зрозуміти, як змінювалися підходи до їх правового регулювання, та які чинники впливали на ці зміни. Системний підхід для аналізу взаємодії правових актів і теоретичний аналіз для розгляду основних концепцій у цій сфері передбачає розгляд віртуальних активів як частини більшої системи – цифрової економіки та правової системи. Завдяки цьому методу стаття розглядає віртуальні активи в контексті їх місця й ролі в сучасних економічних і правових відносинах, виявляє взаємозв'язки між різними аспектами правового регулювання. Формально-юридичний метод передбачає аналіз нормативно-правових актів, що регулюють обіг віртуальних активів, та їх інтерпретацію з юридичної точки зору. У статті за допомогою цього методу досліджуються законодавчі акти України та ЄС, що стосуються віртуальних активів, і оцінюється їх відповідність сучасним вимогам цифрової економіки. Використання зазначених наукових методів дозволило отримати чітке уявлення правового регулювання віртуальних активів та визначити напрямки для подальшого вдосконалення законодавства.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Станом на середину 2024 року віртуальні активи залишаються поза правовим регулюванням в Україні, незважаючи на численні спроби надати цьому явищу правового обрамлення. Позиція державних органів та законотворців змінювалася від повного заперечення можливості використання віртуальної валюти до кваліфікацій віртуальних активів: як програмний код, як особливий вид майна, як нематеріальне благо, як цифрова річ.

2.1. Заперечення можливості використання криптовалют

Так, у 2014 році Національним банком України (далі – НБУ) було оприлюднено «Щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin», в якому зазначалося, що Bitcoin вважається грошовим сурогатом забороненим для використання як засіб платежу на території України через невідповідність вітчизняному законодавству. НБУ також відмовився взяти на себе відповідальність за ризики, пов'язані з використанням Bitcoin [11]. Ця позиція була підтверджена у Листі НБУ від 08.12.2014 [12]. Проте пізніше НБУ у листі від 23.03.2018 відмовився від ідеї визнання криптовалюти як грошового сурогату в правовому просторі України [13]. Віднесення Bitcoin до грошового сурогату передбачало, що він мав ознаки такого сурогату згідно з визначенням у законі про Національний банк.

Судова практика в той час також заперечувала можливість використання Bitcoin, розглядаючи його як товар у вигляді цифрової продукції, а не матеріальний об'єкт, що призводило до відмови в задоволенні позовів, в яких вимагалася оплата в Bitcoin [14; 15]. Проте суди не враховували позицію Європейського суду з прав людини, який раніше визнавав Bitcoin засобом платежу [16]. Серед науковців існували різні точки зору щодо природи криптовалюти, що спричинило нерозуміння її можливостей та призначення.

Водночас проводилися активні заходи щодо розробки законопроекту, спрямованого на регулювання використання віртуальних валют. Поступове поширення використання цих валют у суспільстві викликало необхідність належного правового регулювання їх обігу.

2.2. Визначення криптовалют як програмного коду

У 2017 році у Верховній Раді України було внесено законопроект № 7183 «Про обіг криптовалюти в Україні» (далі – законопроект № 7183), що відображав наявну необхідність систематизації й узаконення механізмів контролю за обігом криптовалют у країні [17]. Пропонований законопроект мав визначення криптовалюти як програмного коду (набір символів, цифр та букв), об'єкта права власності, що може виступати засобом міни та зберігання вартості, відомості про який вносяться та зберігаються в системі блокчейн в якості облікових одиниць поточ-

ної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду), але не відноситься до грошей чи інших валютних цінностей.

Цей підхід став приводом до суперечок щодо правомірності обміну криптовалюти на фіатну валюту та інші правові питання, включаючи оподаткування й правовий статус криптовалюти. На думку В. Михайловського й О. Костюка, визначення криптовалюти в такий спосіб видається не дуже вдалим через зосередження на технічному аспекті, що відсуває на другий план економіко-правовий зміст поняття (з технічної точки зору категорія «програмний код» охоплює досить широке коло об'єктів, більшість з яких взагалі не пов'язані з криптовалютами, включаючи комп'ютерні програми, інформаційні бази даних тощо) [1].

Зазначений законопроект № 7183 також зазнав критики з боку експертного середовища, де було підкреслено, що тлумачення криптовалюти як програмного коду, який розглядається як об'єкт інтелектуальної власності, є доволі суперечливим. Такий підхід може призвести до необхідності сплати роялті та застосування охорони авторських прав, що викликає питання щодо його відповідності суті криптовалют. Крім того, згідно із законопроектом регулятором ринку криптовалют визначається Національний банк України. Однак операції з криптовалютами в документі визначені як бартерні, що викликає питання щодо доцільності залучення фінансового регулятора до регулювання цивільно-правових відносин такого характеру [2].

2.3. Визначення криптовалюти як фінансового активу

На протиставлення законопроекту № 7183 був поданий законопроект № 7183–1 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» (далі – законопроект № 7183–1), які відрізнялися у визначенні криптовалюти та її статусі як фінансового активу. В законопроекті № 7183–1 криптовалюта розглядалася як децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений у цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку; криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом [18].

Неоднозначне визначення криптовалюти в законопроектах створювало суперечності й ускладнювало правове регулювання цих активів у контексті традиційних юридичних принципів. Але в цілому наукове співтовариство позитивно оцінило зміну уявлення законодавців про криптовалюту як складової ринку фінансових послуг порівняно з попереднім підходом, закріпленим у законопроекті № 7183.

Висновок Головного науково-експертного управління вказував на те, що законопроект № 7183–1 враховував ринок криптовалют як частину ринку фінансових послуг, проте висловлювало сумнів щодо необхідності окремого закону для регулювання цього ринку [19].

Обидва законопроекти № 7183 та № 7183–1 були відкликані через суперечливі та неоднозначні положення, що вони містили.

НБУ та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР), що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, зазначили, що складна правова природа криптовалют не дозволяє їх класифікувати як будь-яке звичайне фінансове поняття [20]. Ця заява підкреслила потребу подальших наукових досліджень для вироблення більш досконалої національної правової бази щодо регулювання криптовалют.

2.4. Введення поняття віртуального активу на заміну криптовалютам

Наступним етапом у розвитку правового регулювання віртуальних активів в Україні стало введення поняття «віртуальний актив» на заміну терміну «криптовалюта».

Поданий до Верховної Ради України 14 вересня 2018 року законопроект № 9083 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» (далі – законопроект № 9083), пропонував закріпити в Податковому кодексі України ряд визначень, пов'язаних з ідентифікацією віртуальних активів та їх класифікацією, а також правила оподаткування операцій з віртуальними активами [21].

Згідно з законопроектом, віртуальні активи визначаються як будь-яка форма запису в цифровій формі в рамках розподіленого реєстру, що може використовуватися як засіб обміну, одиниця обліку або засіб збереження вартості. Під терміном «віртуальний актив» розуміються криптовалюти та токен-активи. В свою чергу, криптовалюта – віртуальний актив у формі токена, що функціонує як засіб обміну або збереження вартості [21]. Позитивною трансформацією в правовому дискурсі, пропонуваному в законопроекті № 9083, є перехід від застосування більш вузького терміну «криптовалюта» (як це було у законопроектах № 7183 та № 7183–1) на користь більш широкого – «віртуальні активи», що було викликано розширенням змісту цього поняття в практичній площині, його технічною еволюцією та намаганням охопити правовими межами всі види цифрового вираження вартості або прав, які можна зберігати та передавати в електронному вигляді за допомогою технології розподіленого реєстру або подібної технології.

Проте законопроект створив можливості для неоднозначностей, оскільки термінологія та деякі визначення могли викликати труднощі в практичному застосуванні. Зокрема, визначення криптовалюти як токена й використання загальних термінів могли призвести до недоліків у правовому регулюванні. На недоліки в термінологічному апараті та визначеннях, які не дозволяли чітко визначити об'єкт оподаткування вказувало Головне науково-експертне управління [22].

2.5. Визначення віртуального активу як нематеріального цифрового активу

27 вересня 2018 року народним депутатом України Дерев'янко Ю. Б., був внесений законопроект № 9083–1 «Про внесення змін до Податкового кодексу Укра-

їни щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (далі – законопроект № 9083–1), альтернативний проєкт законопроекту № 9083, який визначав віртуальні активи як токени та криптовалюту. У порівнянні з законопроектом № 9083 відбулися зміни щодо термінології та класифікації віртуальних активів. Законопроект № 9083–1 розширив поняття «криптовалюта» на «нематеріальний цифровий актив», а «токен» розглядався як запис у розподіленому реєстрі транзакцій, який посвідчує право власності або вимогу на об’єкти цивільного права [23]. Як зазначив Грицай С. О., одним із аспектів правової еволюції в альтернативному законопроекті є те, що у законопроекті № 9083–1 криптовалюту пропонувалося визначити «нематеріальним цифровим активом», таким чином віднесення криптовалюти до нематеріального активу відбулося вперше [3].

Водночас законопроект № 9083–1 мав недоліки в термінологічному визначенні та розмежуванні різних видів віртуальних активів, зокрема не містив визначення «нематеріальний цифровий актив», що є суттєвим недоліком.

Зазначені законопроекти № 9083 та № 9083–1 також було відкликано.

2.6. Визначення віртуального активу як особливого виду майна

Пізніше було внесено новий законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами» № 2461 від 15.11.2019 (далі – законопроект № 2461) [24], який продовжує концепцію законопроекту № 9083, але робить певні зміни в термінологічному визначенні. Цей законопроект також спрямований на класифікацію різних видів віртуальних активів, але більш точно визначає їх та враховує можливість розвитку нових форм у майбутньому. Так, у законопроекті № 2461 віртуальні активи було визнано особливим видом майна, що відрізнялося від законопроекту № 9083, де це питання не порушувалося. Проте у законопроекті № 2461 перелік віртуальних активів був визначений невичерпно, що могло призвести до проблем у застосуванні правового регулювання до майбутніх форм віртуальних активів, що виникатимуть унаслідок технологічного прогресу.

Запропоновані в законопроекті № 2461 визначення понять «віртуальні активи», «криптоактив», «токен-активи» були надто загальними, що ускладнювало чітке визначення об’єктів оподаткування та могло призвести до мінімізації податкових платежів або неодноразового оподаткування. У дефініції поняття «віртуальний актив», що була наведена у законопроекті № 2461, основну увагу було акцентовано на характеристиці зовнішнього вираження віртуального активу, а не на його змісті, тобто технічній стороні. Як наслідок, проблематичним та неоднозначним залишався б процес віднесення інших видів активів до віртуальних активів у разі прийняття законопроекту № 2461 у такій редакції.

Незважаючи на критику Головного науково-експертного управління та інших експертів [22], законопроект № 2461 залишався на розгляді в комітетах Верховної Ради України станом на серпень 2024 року.

2.7. *Визначення віртуального активу як цифрового вираження вартості*

Істотне значення для формування національної правової доктрини щодо природи віртуальних активів, їх місця серед об'єктів цивільних прав та спрямування подальшої наукової дискусії з цього приводу мало прийняття 6 грудня 2019 року Верховною Радою України Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-ІХ (далі – Закон № 361-ІХ), що набрав чинності 28 квітня 2020 року, вперше закріпив легальне визначення поняття «віртуальний актив» на законодавчому рівні, під яким розумілося цифрове вираження вартості, яким можна торгувати в цифровому форматі або переказувати й яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. При цьому в Законі № 361-ІХ зазначалося, що до операцій з віртуальними активами належать такі види діяльності, як обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що дають змогу контролювати віртуальні активи; участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів, хоча не надав прямого правового регулювання щодо віртуальних активів в Україні [25].

Визначення «віртуального активу» в Законі № 361-ІХ включає такі ознаки: існування тільки у цифровій формі, об'єкт правочинів у цифровому форматі, та можливість використання для платежів або інвестування [25].

Аналізуючи дефініцію категорії «віртуальний актив», Т. Гудіма, В. Устименко, Р. Джабраїлов та О. Черних у своїй праці зазначають, що «наведене визначення дає можливість дійти висновку про притаманність віртуальним активам ознак платіжного або інвестиційного інструменту» [4].

Закон № 361-ІХ було прийнято для цілей приведення у відповідність національної правової системи до законодавства Європейського Союзу з огляду на євроінтеграційний курс України. Саме тому вказаний Закон був орієнтований в першу чергу на правове регулювання протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму і фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

У 2019 році при прийнятті в Україні Закону № 361-ІХ, підхід до визначення віртуального активу як «цифрового вираження вартості, яким можна торгувати в цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей» вважався найбільш обґрунтованим підходом як з наукової, так і з юридичної сторони на теренах Європейського Союзу. Так, у законодавстві ЄС під впливом вимог Групи з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (далі – FATF), сформувався визначення віртуальних активів як цифрового виразу цінності, який може цифровим чином обертатися або переводитися, і може бути використано для цілей платежу або інвестицій [5], що було відображено у цілій низці законодавчих актів Європейського Союзу, де дефініція

поняття «віртуальні активи» зазначалася уніфіковано відповідно до рекомендацій FATF.

Хоча положення Закону № 361-IX і закріпили на законодавчому рівні вперше легальне визначення віртуального активу, однак зазначений «закон не вирішує проблем правового статусу криптовалюти, не розкриває видів віртуальних активів і їх функцій», а у Законі № 361-IX «відсутня визначеність щодо цивільно-правової легалізації та системного нормативного закріплення понять віртуальної валюти, криптовалюти й порядку їх обігу» [6].

2.8. Визначення віртуального активу як нематеріального блага

Початок нового етапу в розвитку правового регулювання віртуальних активів в Україні відбувся у 2020 році з поданням проєкту Закону «Про віртуальні активи» № 3637 до Верховної Ради (далі – № 3637) [26]. Законопроект № 3637 спрямований на створення повноцінного правового механізму для регулювання обігу віртуальних активів у країні.

У первісному тексті законопроекту використовується термін «віртуальний актив», який визначається як цінність в електронній формі, що має цінність та може бути у цивільному обігу [26].

Наведене свідчить про те, що авторами законопроекту № 3637 було частково враховано недоліки попередніх законопроектів щодо віртуальних активів, зокрема, було здійснено спробу визначити місце віртуальних активів серед інших об'єктів цивільних прав (як майно), а також закріплено оборотоздатність віртуальних активів, що дозволяло б вільно та легально використовувати їх при здійсненні правочинів на території України. Слід зазначити, що не лише автори законопроекту № 3637, а й частина представників наукового кола дотримувалися думки про належність віртуальних активів з точки зору цивілістики до майна [3].

Також у першій редакції законопроекту № 3637 було запропоновано цілком нову класифікацію віртуальних активів – поняття «криптовалюта», «токен», «токен-актив» більше не використовувалося. Натомість віртуальні активи пропонувалося поділяти на забезпечені й незабезпечені. Забезпечений віртуальний актив – віртуальний актив, який надає його власнику право вимоги щодо інших, крім самого віртуального активу, об'єктів цивільних прав. Під забезпеченням віртуального активу розуміється право власника віртуального активу на об'єкти цивільних прав, у тому числі, але не обмежуючись, право на майно, майнові права, на права вимоги, отримання послуг, майнові права об'єктів інтелектуальної власності, якими забезпечені віртуальні активи. У свою чергу незабезпечений віртуальний актив – віртуальний актив, який не надає його власнику будь-яких прав вимоги щодо інших об'єктів цивільних прав [26]. Такий підхід щодо поділу в цілому було позитивно сприйнято науковою спільнотою [5], [7], [8], попри те, що на міжнародному рівні подібна класифікація відсутня. Як зазначив Яроцький В. О., з юридичної точки зору найбільше значення має класифікація віртуаль-

них активів за критерієм їх забезпеченості (як прив'язка до матеріального забезпечення) та об'єктом, яким забезпечено такий актив (інший об'єкт цивільного права, валютні цінності, цінні папери тощо) [7].

Проте перша редакція законопроекту № 3637 містила ряд недоліків, серед яких можна виділити те, що 1) дефініції понять не відповідали стандартам Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF); 2) визначення незабезпеченого віртуального активу обмежується ствердженням, що власник не має прав на вимогу щодо інших об'єктів цивільних прав, при цьому не розглядаються інші аспекти та можливі правові наслідки; 3) у законопроекті не було розкрито процедуру надання незабезпеченому віртуальному активу статусу забезпеченого; 4) у законопроекті не було достатньо чітко й однозначно описано процедуру визначення статусу забезпеченого віртуального активу.

Після двох років обговорень та доопрацювань законопроекту № 3637, 15 березня 2022 року Президент України підписав Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (далі – Закон 2074-IX) [27]. Станом на серпень 2024 року Закон № 2074-IX не набрав чинності через відсутність змін у податковому законодавстві України.

Згідно ст. 1 Закону № 2074-IX віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [27].

Зміна підходу до визначення віртуального активу з майна до нематеріального блага спрямована на уніфікацію з міжнародними стандартами та рефлексивне врахування їх природи та правових наслідків.

Визначення нематеріального блага дозволяє відносити до віртуальних активів не лише криптовалюту, а й NFT токени та інші масиви даних у електронній формі, що мають вартість [9].

Проте Закон № 2074-IX має свої недоліки. Зокрема, визначення віртуального активу в ньому не включає характеристику його технічної сторони, зокрема вказівки на технологію, на якій ґрунтується цей вид активів.

Водночас, зазначаючи до якого саме об'єкта цивільного права слід відносити віртуальний актив (нематеріальне благо). Згідно ст. 4 цього Закону віртуальні активи не можуть використовуватись як платіжний засіб та не є предметом обміну на майно чи послуги, що обмежує їх оборотні можливості. Фактично Законом № 2074-IX було встановлено обмежену оборотоздатність віртуальних активів. Як зазначає Нагнибіда В. І., така норма свідчить про те, що віртуальні активи можна обмінювати лише на інші віртуальні активи, або гривню, за винятком передбачених Національним банком випадків, де також можливий обмін на валютні цінності, іноземну валюту, інші валютні цінності [9]. Наведена суперечність негативно впливає на можливості міжнародної співпраці у сфері обігу віртуальних активів, адже якщо на національному рівні віртуальні активи використовувати-

муться лише в такому обмеженому форматі, то вихід на міжнародний рівень, де значна кількість країн використовують віртуальні активи як платіжні засоби [10], стане проблематичним.

Також слід зазначити, що наведене положення ст. 4 Закону № 2074-IX суперечить положенням чинного на даний час Закону № 361-IX, адже норма про заборону використання віртуальних активів як засобу платежу та предмету обміну на майно (товари), роботи (послуги) не відповідає положенню Закону № 361-IX про те, що віртуальним активом можна торгувати в цифровому форматі або переказувати й використовувати для платіжних або інвестиційних цілей. Як зазначають Т. Гудіма, В. Устименко, Р. Джабраїлов та О. Черних, хоча нормами розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2074-IX й передбачено приведення у відповідність до зазначених Законом положень низки нормативно-правових актів, у тому числі Закону № 361-IX, включно з термінологією, звуження функціонального призначення віртуальних активів, тим більше в контексті світових тенденцій до розширення можливостей таких активів, закладає підґрунтя для порушення принципів юридичної визначеності та легітимних очікувань як складових елементів принципу верховенства права [4].

Закон № 2074-IX також закріплює класифікацію віртуальних активів на забезпечені та незабезпечені, однак цей підхід не позбавлений недоліків, так як концепція «посвідчення» майнових прав може не завжди відповідати правовій природі віртуального активу, з якого є можливим подальше вилучення майна або майнових прав, але в іншій ніж визначено Законом формі.

Незважаючи на недоліки, прийняття Закону № 2074-IX стало позитивним моментом для України на шляху легалізації обігу віртуальних активів, що забезпечить стабільність і прозорість ринку, сприятиме інноваціям та збільшенню інвестицій, а також захистить права власників віртуальних активів.

Незважаючи на весь масштаб роботи щодо розробки та прийняття Закону № 2074-IX, на міжнародному рівні відбулися певні законодавчі зміни, які опосередковано вплинули й на національне правове поле.

2.9. Визначення віртуального активу як цифрової речі

Пізніше був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» № 3320-IX від 10.08.2023 (далі – Закон № 3320-IX) [28], яким було внесено зміни до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), відповідно до яких, зокрема, ввелось поняття цифрової речі, якими є, в тому числі, й віртуальні активи. Згідно з новою редакцією ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав тепер є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної та творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Об'єкти цивільних прав можуть існувати як у матеріальному світі, так і в цифровому середовищі, що впливає на їх форму, особливості набуття, здійснення

та припинення прав і обов'язків. Згідно з новою редакцією ч. 2 ст. 178 ЦК України закон визначає об'єкти цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається, або допускається за спеціальним дозволом, а також об'єкти, що можуть належати лише певним учасникам обороту.

Новою статтею 179–1 ЦК України було закріплено, що цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно в цифровому середовищі й має майнову цінність.

Окрім того, Верховна Рада прийняла Закон «Про цифровий контент та цифрові послуги» 3321-IX від 10.08.2023 (далі – Закон № 3321-IX) [29], який регулює відносини між виконавцем та споживачем щодо надання цифрового контенту та/або цифрових послуг. Цей підхід дозволяє інтегрувати віртуальні активи до традиційних правових категорій, таких як власність, спадщина, угоди купівлі-продажу, що створює чіткі правові рамки для їх використання й обігу.

Також 31 травня 2023 року Європейським Парламентом та Радою було ухвалено Регламент (ЄС) 2023/1114 про ринки криптоактивів, більш відомий як МіСА. Так, МіСА – це документ, який передбачає регулювання віртуальних активів у ЄС, захищаючи користувачів та інвесторів у цій галузі. Згідно з текстом МіСА в межах ЄС відтепер буде використовуватися поняття «криптоактив», під яким розуміється цифрове представлення вартості або права, яке можна передавати та зберігати в електронному вигляді за допомогою технології розподіленого реєстру або аналогічної технології [30].

З огляду на набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, що передбачає, зокрема й наближення національного законодавства до правового поля ЄС, постало питання приведення у відповідність до МіСА й Закону № 2074-IX, не зважаючи на те, що останній не набув чинності. З цією метою 7 листопада 2023 року до Верховної Ради України було внесено проєкт Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225 (далі – законопроект № 10225), яким передбачалося, зокрема й внесення змін до Закону № 2074-IX [31].

Так, відповідно до ст. 4 законопроекту № 10225 під віртуальним активом пропонувалося розуміти цифрову річ, що може передаватися та зберігатися в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології. Віртуальний актив залежно від умов емісії може посвідчувати майнові права, зокрема право вимоги на інші об'єкти цивільних прав, та або зобов'язання емітента віртуального активу. До віртуальних активів застосовуються положення Цивільного кодексу України про рухомі речі, якщо інше не встановлено цим Законом, або не впливає із сутності такого віртуального активу. Крім випадків, передбачених Розділом V цього Закону, віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги). Стаття 5 вказаного законопроекту закріплювала новий для національного правового поля поділ віртуальних активів, а саме на токени

електронних грошей, токени з прив'язкою до активів, токени, які визначені індивідуальними ознаками та віртуальні активи, які не є токенами з прив'язкою до активів та токенами електронних грошей (зокрема, сервісні токени) [31].

Варто відмітити, що запропоновані законопроектом № 10225 зміни щодо визначення поняття віртуального активу частково узгоджувалися із уже чинними змінами до Цивільного кодексу України щодо введення в площину цивільного права нової категорії «цифрові речі». Також дефініція містила й технічні характеристики щодо технології, на якій мають базуватися активи для віднесення їх до категорії віртуальних. Зазначення про те, що віртуальні активи можуть посвідчувати майнові права або зобов'язання емітента віртуального активу продовжує правову традицію, закладену в Законі № 2074-IX та має на меті створення юридичного підґрунтя для введення в обіг віртуальних активів у вигляді токенів електронних грошей (e-money tokens, далі – ЕМТ) та токенів з прив'язкою до активів (*asset-referenced token*), що вже набули значного поширення й активно використовувалися на міжнародному рівні.

Проте суперечливим видається прирівнювання в законопроекті № 10225 статусу віртуальних активів до рухомих речей при тому, що у Цивільному кодексі України на час подання вказаного законопроекту вже було закріплено статус цифрових речей.

Як було зазначено у висновку Комітету з питань цифрової трансформації щодо законопроекту № 10225, класифікація, а також визначення віртуальних активів є невдалими, що було зумовлено різницею правових традицій в ЄС та Україні. Вбачається, що при спробі здійснити рецепцію регуляторних концептів МіСА до Основного законопроекту було без змін перенесено класифікацію віртуальних активів. Внаслідок цього, наприклад, ЕМТ з МіСА трансформувались у токени електронних грошей, які так само, як і в МіСА, визначені як такі у зв'язку з тим, що вони «мають на меті підтримання своєї стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості виключно однієї офіційної валюти». Однак при цьому не було враховано те, що e-money tokens виокремлені в МіСА в окрему категорію, оскільки передбачається їх подальше використання як засобу платежу. При цьому це не відповідає правовим реаліям в Україні. Зокрема, в Україні наявне обмеження вільного використання іноземних валют як засобу платежу. Наявність в одній категорії токенів, що мають різний правовий режим є ознакою недосконалої юридичної техніки, що завжди суттєво ускладнює подальше правозастосування. До того ж Основний законопроект оперує окремим правовим поняттям «віртуальних активів, які не є токенами з прив'язкою до активів та токенами електронних грошей» без надання дефініції, яка б розкривала його зміст [32].

Окрім цього, законопроект містить кілька суттєвих недоліків, які можуть перешкоджати інтеграції України в глобальну систему регулювання віртуальних активів. Він не повністю узгоджений з рекомендаціями міжнародних організацій, таких як FATF, що може ускладнити його впровадження. Відсутність механізмів

захисту прав інвесторів, а також способів вирішення конфліктів, підвищує ризики зловживань на ринку. Законопроект також не враховує динаміку технологічних змін, таких як блокчейн, що може зробити його застарілим у короткі терміни. Він обмежується регулюванням окремих аспектів віртуальних активів, ігноруючи важливі питання, такі як смарт-контракти та децентралізовані фінанси (далі – DeFi). Нарешті, законопроект не містить чітких положень щодо оподаткування операцій з віртуальними активами, що залишає важливу сферу правовідносин неврегульованою.

З огляду на це майже відразу після подання законопроекту № 10225 до Верховної Ради України було подано альтернативний проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225–1 від 17.11.2023 (далі – законопроект № 10225–1). Пропоновані зміни до Закону № 2074-IX передбачали, зокрема й оновлення законодавчої дефініції поняття «віртуальний актив», під яким розумівся різновид цифрової речі, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування й оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Також закріплювався і поділ віртуальних активів на токени електронних грошей, токени, пов'язані з активами, службові токени та некласифіковані віртуальні активи. Віртуальні активи можуть бути взаємозамінними та невзаємозамінними [33].

У законопроекті № 10225–1 також було застосовано підхід щодо визначення місця віртуальних активів серед інших об'єктів цивільних прав шляхом прямого зазначення про їх належність до цифрових речей. При цьому підхід до класифікації віртуальних активів є не прямою рецепцією положень МіСА, а пристосуванням напрацьовань європейської спільноти до реалій правового поля та практичної площини в Україні.

Комітет з питань цифрової трансформації при аналізі альтернативного законопроекту позитивно оцінив застосований підхід щодо визначення, класифікації та правового статусу віртуальних активів та підтримав альтернативний законопроект як такий, що реально відповідає поточним цілям держави та складним викликам сьогодення. Зокрема, у висновку було зазначено, що альтернативний законопроект містить чіткі критерії, з використанням яких процес правозастосування відбуватиметься чітко та передбачувано. Так, альтернативним законопроектом прямо встановлюється, що будь-які цифрові речі, незалежно від того які ознаки вони мають, є віртуальними активами та регулюються цим Законом у випадку, якщо такі віртуальні активи знаходяться в обігу в системі забезпечення обороту віртуальних активів, побудованій на основі технології розподіленого реєстру. Альтернативний законопроект пропонує іншу, більш чітку та повну, а також змістовно-логічну класифікацію віртуальних активів. Також альтерна-

тивний законопроект надає дві коректні дефініції взаємозамінних і невзаємозамінних віртуальних активів, суттєво спрощуючи розуміння змісту нормативно-правового акту, технологічних особливостей та правової природи віртуальних активів, а отже й використання нормативного тексту вже на стадії правозастосування [33].

Проте варто звернути увагу, що на рівні ЄС згідно із положеннями MiCA відмовляються від використання терміну «віртуальний актив» на користь «криптоактив», що пов'язано з тим, що поняття «віртуальний актив» є надто широким для позначення криптовалют, токенів та інших цифрових фінансових активів. На міжнародному рівні дедалі активніше дискутується питання про так звану «віртуальну власність» або знову ж таки, віртуальні активи, які охоплюють не лише фінансову сферу, а й інші об'єкти з віртуального простору, що мають економічну цінність. Таким чином, з огляду на еволюціонування підходу щодо розуміння сутності віртуальних активів доречно при внесенні подальших змін як до Цивільного кодексу України, так й Закону №2074-IX врахувати те, що на даний час віртуальним активом можуть бути і такі блага як активи, що існують у мережах комп'ютерних ігор, бонуси мереж торгівлі, аккаунти в соціальних мережах та згенеровані в їх межах блага тощо. Тобто для позначення саме криптовалют і токенів у їх практичному розумінні варто використовувати закріплене положеннями MiCA поняття «криптоактив», а щодо інших видів активів, які існують у нематеріальному світі – термін «цифрові активи» або «віртуальні активи», які можна розглядати як синоніми. Наведене сприятиме подальшій уніфікації національного законодавства й законодавства ЄС.

Не зважаючи на те, що де-юре в Україні було прийнято закон про регулювання обігу віртуальних активів (Закон №2074-IX), але де-факто він не діє, оскільки не набув чинності.

Однак існують об'єктивні передумови для позитивних змін. 28 червня 2024 року Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ) оприлюднив оновлений Меморандум про економічну та фінансову політику після четвертого перегляду в рамках програми розширеного фінансування (Extended Fund Facility – EFF) для України [34]. У рамках цього документа було підкреслено важливість прийняття законодавства для врегулювання віртуальних активів, яке перебуватиме під контролем НБУ та НКЦПФР за підтримки МВФ. При цьому МВФ звертає увагу на те, що чинне законодавство у цій сфері може створювати ризики для цінової стабільності й ефективності монетарної політики.

Згідно з положеннями Меморандуму в Україні планується створити правову базу для оподаткування криптовалют та інших віртуальних активів. Тому до кінця грудня 2024 року НБУ та НКЦПФР, за технічної допомоги МВФ та після консультацій із його експертами, повинні розробити оновлений варіант законодавства щодо регулювання ринку віртуальних активів та привести його у відповідність із найкращими міжнародними практиками.

З метою подальшого покращення правового регулювання віртуальних активів в Україні необхідно врахувати кілька ключових аспектів. По-перше, важливо адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів. Так, упровадження положень МіСА дозволить інтегрувати Україну в глобальну систему регулювання віртуальних активів, що допоможе забезпечити відповідність світовим практикам. По-друге, необхідно оновити терміни та дефініції, що використовуються в національному законодавстві. Перегляд поняття «віртуальний актив» та можливе введення терміна «криптоактив» можуть забезпечити ясність і правову визначеність у цій сфері, відповідаючи новим технологіям і практикам.

Важливо також запровадити ефективні механізми захисту прав користувачів і інвесторів. Розробка процедур для вирішення конфліктів і засобів запобігання зловживанням на ринку стане ключовою для забезпечення довіри й стабільності в цій сфері.

Оскільки технології, такі як смарт-контракти та децентралізовані фінанси (DeFi), швидко розвиваються, слід забезпечити їх правову регламентацію, щоб уникнути правових прогалин і забезпечити належний рівень захисту.

Нарешті, необхідно створити чіткі положення щодо оподаткування операцій з віртуальними активами. Забезпечення відповідності міжнародним стандартам у сфері фінансових звітів і податкових зобов'язань допоможе уникнути правових невизначеностей та сприятиме розвитку цього сектору. Інтеграція цих пропозицій дозволить забезпечити стабільність і ефективність правового регулювання віртуальних активів в Україні, відповідаючи як національним потребам, так і міжнародним стандартам.

ВИСНОВКИ

Отже, провівши аналіз історичної ретроспективи підходів до правового регулювання віртуальних активів в Україні слід зазначити, що з моменту появи перших криптовалют до цього часу серед науковців, правників і практиків відсутня єдність щодо підходів до визначення правової природи віртуальних активів та їх місця серед об'єктів цивільних прав, закріплених у законодавстві України. Так, як демонструє проведене дослідження, правовий статус та й саме найменування явища, що зараз прийнято називати віртуальними активами, на національному рівні пройшло шлях від повного невизнання, рекомендацій утриматися від використання та прирівнювання криптовалют до грошових сурогатів; визнання програмним кодом, що є об'єктом права власності чи фінансовим активом; введення поняття віртуального активу на позначення цього явища; визнання нематеріальним цифровим активом та особливим видом майна, який є цінністю у цифровій формі; першого законодавчого закріплення легального визначення поняття «віртуальний актив»; розгляду віртуального активу як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав; і до віднесення віртуальних активів до цифрових речей, що на законодавчому рівні закріпило їх місце серед інших об'єктів цивільних прав. Проте

необхідність гармонізації національного законодавства із правовим полем ЄС зумовило подальші наукові дослідження та законодавчі розробки в цьому напрямку, зокрема через потребу імплементації положень МіСА. Так, на даний час розглядається питання внесення змін до Закону № 2074-IX, зокрема в частині оновлення дефініції поняття «віртуальний актив» як різновиду цифрової речі. Проте розвиток технологій та еволюціонування підходу щодо розуміння сутності віртуальних активів призвело до відмови від використання терміну «віртуальний актив» на користь «криптоактив» на позначення цифрового представлення вартості або прав, які можна передавати та зберігати в електронному вигляді за допомогою технології розподіленого реєстру або аналогічної технології (у розумінні згідно із положеннями МіСА).

Наведене свідчить про те, що хоча національне законодавство та правова наука вже досягли певного прогресу у регулюванні віртуальних активів, проте в межах правового поля України остаточної крапки в питанні визначення сутності віртуальних активів та їх правового регулювання ще не було поставлено, що створює простір для подальших дискусій та наукових досліджень у цьому напрямку для забезпечення стабільності й ефективності цього сектору в майбутньому.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Цінність статті полягає в комплексному аналізі еволюції підходів до правового регулювання віртуальних активів в Україні, що дозволяє краще зрозуміти виклики, з якими стикається національне законодавство. На основі проведеного дослідження рекомендується здійснити подальшу гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами, приділяючи особливу увагу технічним аспектам віртуальних активів та забезпеченню стабільності правового регулювання в умовах швидкого розвитку цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Михайловський В. І., Костюк О. В. Визначення поняття «криптовалюти»: міжнародний досвід. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 2. С. 226–231.
- [2] Єпіфанова Н. Криптовалюта: товар, засіб платежу, можливо, об'єкт інтелектуальної власності? *Юридична газета*. 2017. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/kriptovalyuta-tovar-zasib-platezhu-mozhlivo-obekt-intelektualnoyi-vlasnosti.html> (дата звернення: 24.08.2024).
- [3] Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: Становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 30(2), С. 160–193. URL: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-2-160> (дата звернення: 24.08.2024).
- [4] Гудіма Т., Устименко В., Джабраїлов Р., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 5(46). С. 137–148. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.46.2022.3844> (дата звернення: 30.08.2024).

- [5] Самсін Р. І. Законопроект № 3637 «Про віртуальні активи»: результати обговорення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 417–421. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/104.pdf (дата звернення: 30.08.2024).
- [6] Казначеева Д. В., Дорош А. О. Криптовалюта: проблеми правового регулювання. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2(23). С. 170–175. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9575> (дата звернення: 30.08.2024).
- [7] Яроцький В. О. Поняття та види віртуальних активів, що можуть перебувати в обігу за законодавством України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, серія «Юридичні науки»*. 2023. Т. 34(73) № 4. С. 101–107. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/15> (дата звернення: 30.08.2024).
- [8] Ушинкіна О. А. Концептуальні підходи до визначення поняття «віртуальні активи» в Україні та у світі. *Юридичний вісник*. 2022. № 3(64). С. 70–77. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1749322> (дата звернення: 30.08.2024).
- [9] Нагнибіда В. І. Реалізація положень законодавства про віртуальні активи у світлі політики діджиталізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 5. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_5_7 (дата звернення: 24.08.2024).
- [10] Стебляк А. В., Шевцов Я. А. Легалізація віртуальних активів в Україні: правовий аспект і загальна концепція. *Форум права*. 2021. № 69(4). С. 29–36. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075714> (дата звернення: 30.08.2024).
- [11] Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin : роз'яснення Нац. банку України. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [12] Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin : Лист Нац. банку України. 2014. № 29–208/72889. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [13] Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України : Лист Нац. банку України від 22.03.2018 № 40–0006/16290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [14] Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 24.03.2016 у справі № 753/599/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56686444> (дата звернення: 24.08.2024).
- [15] Рішення Апеляційного суду міста Києва від 12.10.2016 у справі № 753/599/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62052778> (дата звернення: 24.08.2024).
- [16] Рішення Суду Справедливості Європейського Союзу щодо оподаткування податком на додану вартість операцій із криптовалютами та коментар до нього. *Право України*. 2018. Вип. 1. С. 162–171. URL: https://sk.ua/wp-content/uploads/2018/03/Право_України_2018.pdf (дата звернення: 24.08.2024).
- [17] Проект Закону про обіг криптовалюти в Україні від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 24.08.2024).
- [18] Проект Закону України про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні від 10.10.2017 № 7183–1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 24.08.2024).

- [19] Висновок на проєкт Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» (реєстр. № 7183–1 від 10.10.2017). *Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України*. URL: (<https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62710&pf35401=446029>) (дата звернення: 24.08.2024).
- [20] Спільна заява фінансових регуляторів (НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг) щодо статусу криптовалют в Україні від 30.11.2017. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini> (дата звернення: 24.08.2024).
- [21] Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами від 14.09.2018 № 9083. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 24.08.2024).
- [22] Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами» (реєстр. № 2461 від 15.11.2019) *Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України*. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67423&pf35401=513289> (дата звернення: 24.08.2024).
- [23] Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 27.09.2018 № 9083–1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64696 (дата звернення: 24.08.2024).
- [24] Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні) від 30.10.2017 № 7246. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62816 (дата звернення: 24.08.2024).
- [25] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [26] Проєкт закону про віртуальні активи від 09.06.2020 № 3637. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/135146> (дата звернення: 24.08.2024).
- [27] Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [28] Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав : Закон України від 10.08.2023 № 3320-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [29] Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 № 3321-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
- [30] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114> (дата звернення: 24.08.2024).
- [31] Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні від 07.11.2023 № 10225 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123> (дата звернення: 24.08.2024).

- [32] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні від 07.11.2023 № 10225. *Висновок комітету з питань цифрової трансформації*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2132437>
- [33] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні від 17.11.2023 № 10225–1 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232> (дата звернення: 24.08.2024).
- [34] Ukraine: Fourth Review of the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, Request for Modifications of a Performance Criterion, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. June 28, 2024. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/06/28/Ukraine-Fourth-Review-of-the-Extended-Arrangement-under-the-Extended-Fund-Facility-Request-551207> (дата звернення: 24.08.2024).

REFERENCES

- [1] Mikhaylovsky, V. I., & Kostyuk, O. V. (2019). Definition of the Concept of «Cryptocurrency»: International Experience. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 1(2), 226–231.
- [2] Epifanova, N. (2017). Cryptocurrency: Commodity, Means of Payment, or Possibly an Object of Intellectual Property? *Legal Newspaper*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/kriptovalyuta-tovar-zasib-platezhu-mozhливо-obekt-intelektualnoyi-vlasnosti.html>.
- [3] Hrytsai, S. O. (2023). From cryptocurrency to virtual assets: Formation of Ukrainian legislation through the prism of chronological legal analysis. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 160–193. Retrieved from <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-2-160>.
- [4] Hudima, T., Ustymenko, V., Dzhabrailov, R., & Chernykh, O. (2022). Features of Legal Regulation of Virtual Assets in Ukraine: De-facto vs De-jure *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(46), 137–148. Retrieved from <https://doi.org/10.55643/fcapt.5.46.2022.3844>
- [5] Samsin, R. (2022). Draft Law No. 3637 «On Virtual Assets»: Results Of The Discussion. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/1_2022/104.pdf
- [6] Kaznacheyeva, D. V., & Dorosh, A. A. (2020). Cryptocurrency: Problems Of Legal Regulation. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(23), 171–176. Retrieved from <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9575>
- [7] Yarotskyi, V. O. (2023). Concepts and types of virtual assets that may be in circulation according to the Legislation of Ukraine. *Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University, series «Juridical Sciences»*, 4, 101–107. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/15>
- [8] Ushynkina, O. (2022). Conceptual Approaches to the Definition of the Concept of «Virtual Assets» in Ukraine and Around the World. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law»*, 3(64), 70–77. Retrieved from <https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16880>
- [9] Nahnybida, V. I. (2021). Implementation of the Provisions of the Legislation on Virtual Asset Legislation in the light of the Digitalization Policy. *Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 45–52. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_5_7.

- [10] Steblianko, A. V., & Shevtsov, Ya.A. (2021). Legalization of Virtual Assets in Ukraine: Legal Aspect and General Concept. *Forum Prava*, 69(4). 29–36. Retrieved from <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075714>
- [11] Clarification on the legality of using the «virtual currency/cryptocurrency» Bitcoin in Ukraine. (2014). *National Bank of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text>.
- [12] Regarding the classification of transactions with the «virtual currency/cryptocurrency Bitcoin» as transactions in foreign currency trading, as well as the existence of grounds for crediting foreign currency received from the sale of Bitcoin to the current account in foreign currency of an individual. (2014). *National Bank of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14#Text>.
- [13] On Recognition of Certain Letters of the National Bank of Ukraine as Outdated. (2018). *National Bank of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18#Text>
- [14] Decision of the Darnytskyi District Court of Kyiv (2016, March, case No 753/599/16-c). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56686444>
- [15] Decision of the Kyiv City Court of Appeals (2016, October, case No 753/599/16-c). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62052778>
- [16] Judgment of the Court of Justice of the European Union on VAT Taxation of Cryptocurrency Transactions and Commentary. *Ukrainian Law*, 1, 162–171. Retrieved from https://sk.ua/wp-content/uploads/2018/03/Право_України_2018.pdf
- [17] Draft Law on Cryptocurrency Circulation in Ukraine (2017, October, No 7183). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684
- [18] Draft Law on Stimulating the Market for Cryptocurrencies and Their Derivatives in Ukraine (2017, October, No. 7183–1). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710
- [19] Conclusion on Draft Law «On Stimulating the Cryptocurrency Market and its Derivatives in Ukraine.» (2017, October, No. 7183–1). Retrieved from <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62710&pf35401=446029>
- [20] Joint Statement of Financial Regulators (NBU, NSSMC, National Financial Services Commission) on the Status of Cryptocurrencies in Ukraine. (2017, November). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodostatusu-kriptovalyut-v-ukrayini>
- [21] Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets in Ukraine (2018, September, No. 9083). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597
- [22] Conclusion on Draft Law «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Regarding Taxation of Crypto Asset Transactions.» (2019, November, No. 2461). Retrieved from <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67423&pf35401=513289>
- [23] Draft (second version) of the Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets in Ukraine (2018, September, No. 9083–1). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64696
- [24] Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine (regarding stimulation of the market of cryptocurrencies and their derivatives in Ukraine) (2017, October, No. 7246). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62816

- [25] On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Law of Ukraine (2019, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
- [26] Draft Law «On Virtual Assets» (2020, June, No. 3637). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/135146>
- [27] About virtual assets: Law of Ukraine (2022, Februar). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
- [28] On Amendments to the Civil Code of Ukraine on Expanding the Range of Civil Rights Objects: Law of Ukraine (2023, August, No. 3320-IX). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text>
- [29] About digital content and digital services: Law of Ukraine (2023, October, No. 3321-IX). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text>
- [30] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114>
- [31] Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on the Regulation of the Circulation of Virtual Assets in Ukraine. (2023, November, No. 10225). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>
- [32] Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Virtual Asset Circulation in Ukraine (2023, November, No. 10225). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2132437>
- [33] Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on the Regulation of the Circulation of Virtual Assets in Ukraine (2023, November, No.10225-1). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232>
- [34] Ukraine: Fourth Review of the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, Request for Modifications of a Performance Criterion, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine (2024, June). International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/06/28/Ukraine-Fourth-Review-of-the-Extended-Arrangement-under-the-Extended-Fund-Facility-Request-551207>

Ганна Іванівна Воєводіна

Здобувач вищої освіти, аспірант

Національний авіаційний університет

03058, просп. Любомира Гузара 1, Київ, Україна

Ganna I. Voievodina

Graduate of higher education, graduate student

National Aviation University

03058, 1 Liubomyra Huzara Ave., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Воеводіна Г. І. Наукова дискусія щодо визначення віртуального активу в Україні: від програмного коду і нематеріального блага до цифрової речі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 3. С. 198–221.

Suggested Citation: Voievodina, G. I. (2024). Scientific Discussion on the Definition of a Virtual Asset In Ukraine: From Software Code And Intangible Asset to Digital Thing. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 198–221.

Стаття надійшла / Submitted: 13/08/2024

Доопрацьовано / Revised: 03/09/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Дар'я Олександрівна Куковинець

Відділ дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
Харків, Україна

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МОСКОВСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ РЕЛІГІЇ У ЦІЛЯХ ГЛОРИФІКАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ¹

Анотація. У статті актуалізується чутливе питання використання релігії як інструменту м'якої сили рф для цілей «легітимізації» війни в Україні. Через концепцію «сакральних капіталів», що поєднують символічні, культурні та мережеві елементи, розкривається механізм впливу московського патріархату на свідомість українських громадян. Доводиться, що найбільшу небезпеку в контексті поширення глорифікаційної риторики, складає «мережевий сакральний капітал», що включає низку релігійних установ, керівним центром (управління) яких є московський патріархат, а також їх окремих представників. Шляхом використання загальнонаукової та спеціально-наукової методології виводиться уявлення про найбільш поширені категорії глорифікаторів-священнослужителів. Акцентується увага, що використання ними релігійних каналів для цілей виправдовування, визнання правомірною російської агресії проти України спирається на їх особистий авторитет серед релігійної спільноти та приналежність до сповідування ідей країни-агресора. Визначаються характерні інструменти поширення означеною категорією осіб ворожого порядку денного. Першим складником механізму насадження глорифікаційної свідомості називається застосування специфічних способів і засобів глорифікації, орієнтованих на широке коло адресатів, приналежних до групи «духовного впливу». Другим складником такого механізму виокремлюється послуговування як безпосередніми, так і опосередкованими зв'язками із рф. Третім називається наративізація. Окремо встановлюється, що у механізм глорифікації можуть втягуватися громадяни, які, перебуваючи під впливом духовного авторитету, свідомо або в результаті цілеспрямованого маніпулятивного впливу на них, сприяють поширенню виправдальної риторики.

Ключові слова: глорифікація, возвеличення, легітимізація, релігія, війна.

¹ Матеріал підготовлено на виконання проєкту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстрац. номер 2022.01/0060), що реалізується завдяки грантовій підтримці Національного фонду досліджень України. Зміст, висвітлений у цій публікації, може не співпадати з поглядами Національного фонду досліджень України і є виключно відповідальністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Daria O. Kukovynets

Department of Criminal Law Research
Academician Stashis Scientific Research Institute for
the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

ON THE USE OF RELIGION BY THE MOSCOW PATRIARCHATE TO GLORIFY RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract. *The article highlights the sensitive issue of using religion as an instrument of soft power of the Russian Federation to 'legitimise' the war in Ukraine. Through the concept of 'sacred capitals', which combine symbolic, cultural, network elements, the mechanism of influence of the Moscow Patriarchate on the consciousness of Ukrainian citizens is revealed. It is proved that the greatest danger in the context of the spread of glorification rhetoric is the 'network sacred capital', which includes a number of religious institutions, the governing centre of which is the Moscow Patriarchate, as well as their individual representatives. By using general methodology, author presents an idea of the most common categories of glorifying clergy. The author emphasises that their use of religious channels to justify and recognise the legitimacy of Russian aggression against Ukraine is based on their personal authority in the religious community and their affiliation with the ideas of the aggressor country. The article identifies the specific tools used by this type of persons to spread the hostile agenda. The first component of the mechanism of imposing glorification consciousness is the use of specific methods and means of glorification aimed at a wide range of recipients belonging to the group of spiritual influence. The second component of this mechanism is the use of both direct, indirect ties with Russia. The third is called narrativeisation. The author separately establishes that the mechanism of glorification may involve citizens who, being under the influence of spiritual authority, consciously or as a result of targeted manipulative influence on them, contribute to the spread of justifying rhetoric.*

Keywords: *glorification, exaltation, legitimization, religion, war.*

ВСТУП

Релігія визнається однією із найдавніших форм ідентичностей людства [1, с. 1, 3], його соціально організуючою силою [2, с. 16] та джерелом формування життєвих цінностей та настанов. Водночас, не зважаючи на секуляризаційні тенденції у взаєминах між світською та релігійною системами на цьому етапі цивілізаційного розвитку, роль релігійного світогляду в суспільно-політичному житті аж ніяк не применшується. Більше того, не заперечується й той факт, що наразі релігія інтегрована на геополітичну арену як одна із форм м'якої сили того чи іншого міжнародного актора [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

У цьому контексті використання релігійного впливу в зовнішньополітичній діяльності держав розкривається через концепцію «сакральних капіталів», що була запропонована свого часу італійським дослідником Грегоріо Беттіза [11]. Так, за твердженням науковця, країни, що послуговуються релігійною призмою в між-

народному просторі, володіють та культивують три види сакрального капіталу: символічний, культурний та мережевий. Через перший держава асоціюється із певним релігійним статусом (як, наприклад, Ізраїль ототожнюється із «Землею Обітованою»); через другий – формує релігійні традиції та наративи (шляхом паломництва, будівництва місць поклоніння в інших країнах тощо); через третій – утворює розгалужену мережу релігійних організацій [11, с. 3, 5–7]. Із цього випливає, що у разі результативного використання такого сакрального капіталу, держава, що ним володіє, може отримати певний ступень легітимізації того чи іншого напрямку своєї зовнішньополітичної діяльності та розраховувати на підтримку на геополітичній арені.

Запропонована концепція, як уявляється, має особливу цінність у контексті дослідження способів залучення у глорифікацію російської агресії проти України. Зазначене пояснюється тим фактом, що рф має у своєму розпорядженні всі три види сакрального капіталу, а саме: сприймається у світі як символ православного християнства (символічний аспект), осередок традиційних цінностей (культурний аспект) та має розгалужену систему установ московського патріархату на території України зокрема (мережевий аспект). При цьому держава-агресор та російська православна церква (далі – рпц), не зважаючи на проголошену відокремленість одне від одного, знаходяться у тісному конвергентному зв'язку: з одного боку рпц є найбільшим бенефіціаром системи державних грантів у частині підтримки соціально-освітньої та благодійної діяльності [12, с. 6], а з другого – держава отримує «божественну легітимізацію» війни в Україні [13, с. 12]. Так, в основі такої квазідуховної підтримки – 1) плекання деструктивного світогляду, в якому війна є не тільки законною, але необхідною і, зрештою, відповідною волі Божій [13, с. 5], «справедливою» [14, с. 134]; 2) наративи про «божественну місію» росії у «метафізичній боротьбі» [15, с. 19], про необхідність захисту як «канонічної православної церкви» [16], так і православної пастви в Україні від шкоди західних та світських цінностей [17]; 3) а також, так звана, «сатанинська риторика»: зображення війни в Україні як «священного конфлікту із сатаною» [18]; екзистенціального хрестового походу проти сатанізму та сатаністів [19] тощо. Спирається така демагогія і на офіційні заяви очільника рпц – московського патріарха кирила, який, зокрема, виправдав вторгнення рф в Україну нав'язуванням гей-парадів на території Донбасу [13, с. 4]; [20, с. 175], а також «розколом» церковного світу через появу Православної церкви України (далі – ПЦУ) [20, с. 184–185], а згодом заохотив мобілізаційні процеси в рф, обіцяючи вічне життя на небесах російським солдатам, які загинули в Україні [12, с. 6].

Означене свідчить про певний рівень політизації церкви в рф, про стратегічне узгодження її діяльності із владними цілями, що зі свого боку формує її як важливий актив та інструмент впливу [21, с. 39], а православне християнство на теренах росії, відповідно, як «громадянську релігію», контрольовану державою [22, с. 48]. З огляду на це, а також урахувавши фактор фактичної присутності

значної частки «мережевого елементу» сакрального капіталу держави-агресора на території України (що потенційно може використовуватися ворогом для «легітимізації» війни), актуалізується *мета* цього дослідження – змоделювати уявлення про загальний механізм використання релігійних каналів московського патріархату в цілях глорифікації російської агресії проти України.

Окремо варто підкреслити, що релігійна тематика є заздалегідь чутливою, оскільки стосується людського світосприйняття та світовідчуття. Зважаючи на це, а також враховуючи мету дослідження, підкреслюємо, що означена наукова розвідка зосереджується виключно на найбільш разючих факторах, які викликали суспільний резонанс. Авторка статті прослідковує лише тенденції, що можуть перетворитися в закономірності або перестати бути визначальними трендами у той чи інший період часу. Відповідно результати, отримані у процесі дослідження, не мають поширювального ефекту на представників всієї релігійної спільноти.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, застосування якого дозволило описати складну природу взаємодії на рівні «держава – релігія» в умовах розгортання зовнішньополітичного курсу РФ на легітимізацію збройної агресії в Україні, та поширення глорифікаційних наративів зокрема. Встановлено, що в основу таких духовно-владних зв'язків закладено стан протиріччя: коли, з одного боку, релігія є твердиною моральних цінностей та настанов, а з другого – інструменталізується державно-владним апаратом країни-агресора у власних цілях.

Як емпіричну базу дослідження використано результати аналізу: 1) динаміки релігійної самоідентифікації населення України; 2) міжконфесійного руху в межах нашої країни у період повномасштабного вторгнення Росії; 3) опитування громадян щодо глорифікації збройної агресії РФ в Україні та протидії цьому явищу [23]; 4) вироків судів, винесених за ст. 436² КК України у період із 2022 по 2024 рр.; 5) повідомлень новинного характеру на сайті Служби безпеки України (далі – СБУ); 5) наукових публікацій зарубіжних та вітчизняних учених тощо.

У цілях емпіричного дослідження широко застосовувалися як загальнонаукові методи (спостереження, опис, порівняння тощо), так і спеціально-наукові (графічний, конкретно-соціологічні, зокрема контент-аналізу, вивчення вироків суду, тощо).

Зокрема, такий метод емпіричного дослідження як спостереження впроваджено при відслідковуванні реакцій релігійних громад та їх членів на початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну, при моніторингу повідомлень про глорифікаційну діяльність служителів церковного культу тощо. Результатом останнього, відповідно, став опис ключових тенденцій використання релігійних каналів при виправданні, визнанні правомірною тощо збройної агресії країни-агресора.

Наслідком використання порівняльного методу стало установлення закономірностей частоти глорифікації представниками різних духовних санів, наочне

представлене чого видалося можливим завдяки застосуванню графічного методу. Останній, зі свого боку, дозволив доступно відобразити найменш та найбільш активні категорії глорифікаторів серед представників церковних діячів. У результаті контент-аналізу глорифікаційної риторики найбільш активної частини священнослужителів складено уявлення про конкретні механізми насадження глорифікаційної свідомості певній категорії громадян. Вивчення вироків суду, окрім того, дозволило установити зв'язки між такою суспільно небезпечною діяльністю і авторитетом того чи іншого клірика – з одного боку, та ризиком залучення інших осіб, за принципом «ланцюгової реакції», до глорифікації російської агресії проти України – з другого.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Застосування інструментарію м'якої сили релігії у зовнішньополітичній діяльності держави передбачає поступовий вплив на суспільні настрої та плавне нарощування духовно-культурної присутності на міжнародній арені. При цьому і сам вплив, і результати його застосування можуть справляти як позитивний ефект, що узгоджується із сутністю релігії як такої (за рахунок посилення культурного обміну та налагодження дружніх стосунків з іншими державами зокрема), так і негативний, аморальний за своєю природою (дискримінаційні, маніпулятивні процеси, втручання у внутрішні справи держав, поширення деструктивних ідеологій). Прикладом останнього є, як уявляється, інструменталізація духовного поля (на рівнях сакральних капіталів зокрема) державно-владним апаратом рф.

Так, у контексті використання релігії в цілях глорифікації російської агресії проти України, варто зазначити, що ідейно, на «символічному» рівні (що відповідає «символічному сакральному капіталу») така діяльність будувалася на квазі-релігійній ідеології «російського світу», що починаючи з 2009 р. декларувалася представниками московського патріархату як духовний зв'язок всіх православних [5, с. 12]. Водночас емпіричним шляхом було встановлено, що конструкт «російський світ» у громадян України переважно викликає асоціації з негативною конотацією (як-от, війна (186 опитаних), смерть (115), агресія (77) тощо). При цьому лише незначна частина респондентів (17, що складає 1,2% від загальної кількості) відповіла, що розуміють під цим поняттям «рпц» (5), «московський патріархат» (5), «церкву» (2), «патріарха кіріла» (2), «вірян московського патріархату» (2) та «релігію» (1) [23]. Така тенденція, як уявляється, може свідчити про недосягнення цілей російської пропаганди (у переважній більшості) на цьому «сакральному символічному рівні».

Щодо «сакрального культурного рівня», то тут передусім йдеться про посилення дії «символічного сакрального капіталу» за рахунок обрисів спільних «традиційних цінностей», характерних виключно для слов'янських народів. При цьому треба зазначити, що у світлі євроінтеграційного курсу розвитку українського суспільства, а також з огляду на результати опитування Київського міжнарод-

ного інституту соціології (далі – КМІС), більша частина українців (51%) надають перевагу зміцненню та поширенню європейських і західних цінностей на противагу традиційним, спільним для східних слов'ян (33%) [24].

Однак, варто зауважити, що, мабуть, найбільш небезпечним з точки зору поширення російської «присутності» та нав'язування антиукраїнської риторики вбачається використання саме «сакрального мережевого капіталу», який орієнтований на відносно закриті групи із чіткими ієрархічними духовними зв'язками (релігійні громади та їх представники відповідно). Тоді як цільовою аудиторією на перших двох рівнях сакрального капіталу можуть бути і ті особи, що не мають стійких духовних зв'язків, не підпорядковуються релігійному лідеру, а цікавляться релігією на більш загальному рівні. А відтак вплив на останніх через релігійні канали може мати «нерезультативний характер» з огляду на їх меншу залученість та менш глибокий рівень релігійної інтеграції.

Водночас можемо констатувати, що протягом останніх років спостерігається значне зменшення потенційних можливостей впливу рф на українську свідомість через релігійний ланцюг «московський патріархат – УПЦ (мп)».

Так, із початком повномасштабного вторгнення, в українській релігійній площині стався ряд змін світоглядного, інституційного, організаційного та законодавчого характеру. Зокрема, у *світоглядному* плані змінилася динаміка релігійної ідентифікації вірянами себе із УПЦ (мп): за даними КМІС частка таких осіб зменшилася з 18% у 2021 році до 4% у 2022 році [25]. Стосовно *інституційного* рівня, то тут варто зазначити, що згідно з інформацією платформи для роботи з відкритими даними Опендатабот, станом на травень 2024 року 685 церков УПЦ(мп) із 8 782 перейшли до ПЦУ [26]. Водночас вищим духовенством УПЦ були вжиті й *організаційні* заходи щодо розриву будь-яких зв'язків із рпц шляхом внесення відповідних змін і доповнень до Статуту про управління УПЦ у частині адміністративної незалежності та повної канонічної самостійності УПЦ, а також відмежування її від мп [27]. На *законодавчому* полі 20 серпня 2024 року, зокрема Верховною Радою України було прийнято загальом законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій» (реєстр. № 8371 від 19.01.2023), яким закладено підвалини унеможливлення діяльності в Україні релігійних організацій, керівний центр (управління) яких знаходиться за межами України в державі, яка здійснює збройну агресію проти України [28].

Однак, як видається, означені зміни, хоча і сприяють мінімізації ризиків поширення ворожої пропаганди через «релігійний» ланцюг «московський патріархат – УПЦ (мп)» та ускладнюють у подальшому вживляння у свідомість українських громадян проросійських елементів зокрема, але не усувають сам механізм виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікації її учасників.

Окрім того, внаслідок узагальнення судових рішень за ст. 436² Кримінального кодексу України (далі – КК), якою передбачена відповідальність за вищезна-

чені діяння, виявлено, що з моменту її прийняття було винесено 5 вироків стосовно «служителів культу» – представників релігійних організацій, що знаходилися у підпорядкуванні московського патрархату [29; 30; 31; 32; 33].

Водночас у процесі моніторингу новинного поля на офіційному вебсайті Служби безпеки України (далі – СБУ) (за період з листопада 2022 р. по серпень 2024 р.) із 209 результатів за пошуковим запитом «436–2» виявлено 27 унікальних (тобто таких, що стосуються інформації про особу, яка не згадувалася раніше) повідомлень про відкриття та рух кримінального провадження за ст. 436² КК щодо духовних представників УПЦ (мп)¹ (див. *Графік 1*).

Графік 1. Кількість повідомлень про відкриття та рух кримінальних проваджень за ст. 4362 КК щодо духовних представників УПЦ (мп) на сайті СБУ

Як вбачається, питома частка таких осіб є *священнослужителями* (перша категорія духовенства) двох найвищих ступенів священства: єпископами (третій ступінь) та священникам (ієреям) (другий ступінь) відповідно [37]. Так, *чотири* повідомлення безпосередньо стосуються діяльності митрополитів (які є одними із священнослужителів третього найвищого сану), а *десять* – протоієреїв (старших священників у межах другого ступеня священства). Незначна частка новинних повідомлень означеного характеру висвітлює діяльність і духовенства найнижчого, першого сану – дияконів, зокрема по *одному* стосовно ієродияконів та дияконів. Також щодо *чотирьох* осіб неконкретизовано вживається слово «настоятель (очільник) храму», а стосовно *двох* – «священнослужитель», вживання яких, вочевидь, свідчить про належність відповідних учасників провадження до представників саме священства.

¹ Примітка. Див., як приклад [34; 35; 36].

Водночас має місце згадка й щодо *церковнослужителів* (друга категорія духовенства, клірики яких займають підпорядковане положення порівнянно із священнослужителями). Так, зокрема, у *двох* новинах згадуються іподиякони.

Окрім того, в результаті моніторингу також виявлено інформацію про викриття СБУ осіб, які виконують різного роду допоміжні функції і не відносяться у традиційному баченні ні до священно-, ні до церковнослужителів, а саме: *два* повідомлення стосовно послухників і *одне* – щодо прислужника.

З огляду на зазначене, варто зауважити, що у церковній ієрархії виключне право звершувати таїнства та богослужіння належить священнослужителям. Тому, на відміну від церковнослужителів, вони мають порівнянно більше можливостей для доступу до широких верств населення, а, отже, у разі ймовірної суспільно небезпечної діяльності, використовуючи свій авторитет, потенційно можуть охопити своїм впливом значно більшу кількість осіб. Як вказувалося вище, частка саме такого духовенства, стосовно представників якого відкриті кримінальні провадження або винесені вироки за ст. 436² КК (за інформацією із сайту СБУ), є переважаючою. Тому, як вбачається, статус означених осіб у церковній ієрархії (за умови особистої прихильності ідеям країни-агресора) фактично обумовлює *формування* ними певного *механізму насадження глорифікаційної свідомості* певній категорії громадян, що належать до групи «духовного впливу».

Установлено, що складником такого механізму є, по-перше, використання священнослужителями *специфічних способів та засобів* глорифікації агресора, орієнтованих, як правило, на невизначену кількість людей: проповіді (як безпосередньо серед місцевої релігійної громади [38; 39], так і через спеціально створені ютуб-канали з мільйонною аудиторією [40]); богослужіння [41; 42]; публічні промови на заходах [43; 44]; відомчі сайти єпархії [45]; сторінки власних соціальних мереж [46; 47] тощо.

По-друге, про використання релігійних каналів у механізмі глорифікації агресора свідчить і *наявність* у тих чи інших кліриків *зв'язків із рф*: як *безпосередніх* (наприклад, дотичність до факультету спецпропаганди військового інституту міністерства оборони срср у москві [40] або входження до агентурного апарату російської спецслужби [48]), так і *опосередкованих* – через осіб, які підозрюються у державній зраді та/або колабораційній діяльності [38; 44; 49].

По-третє, ще одним складником механізму використання релігійного напрямку для виправдання, визнання правомірною збройної агресії рф та глорифікації осіб, які її здійснювали, як впливає із аналізу означених вище повідомлень, є *наративізація*. Вона може бути спрямована на формування викривленого розуміння природи російської агресії шляхом використання у релігійному просторі прокремлівської риторики (як-от, «громадянська війна» [43; 50; 51; 52], «війна всього світу з руським міром» [53]). Або ж може набувати форму героїзації загарбників через справляння символічних квазірелігійних обрядів (наприклад, благословення окупантів [43; 54]).

Наочне підтвердження використання «церковного впливу» у цілях легітимізації вторгнення рф на територію України вбачаємо і у судовій практиці. Так, у трьох із п'яти (відомих нам) рішень наголошується увага, що священнослужителі при провадженні глорифікаційної діяльності послуговувалися значущістю своєї ролі в релігійній громаді, свідченням чого є такі фрази у вироках: «...є митрополитом УПЦ ..., якого знають у всьому світі, який має авторитет серед православних» [31], «...маючи високий авторитет серед прихожан та пастви Храму...» [29]; «... з використанням ... досвіду та власного авторитету під час проповідей та бесід з вірянами» [33].

Окрім того, в результаті вивчення більшого масиву вироків за ст. 436² КК, доходимо до висновку, що іноді глорифікаційний ланцюг «московський патріархат – підпорядковані йому церкви» не завершується виключно на священно-, церковнослужителях тієї чи іншої релігійної громади, ідеологічно налаштованих на провадження проросійської загарбницької політики на території України. Так, виявлено, що формат означеної взаємодії може включати ще й таку ланку як «віряни», тобто люди, які відчують певність до тих чи інших релігійних ідей, мають потребу у духовному зв'язку з Богом через церкву. При цьому, деякі із такої категорії громадян, перебуваючи під авторитетом духовного керівництва, свідомо або в результаті цілеспрямованого маніпулятивного впливу на них, сприяють розгортанню «маховика» глорифікації. Так, зокрема, за вирокіом Вінницького міського суду Вінницької області від 22.07.2024 р. ОСОБА_4 був визнаний винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 та ч. 3 ст. 436² КК. Зокрема, на сторінці свого облікового запису в соціальній мережі він поширював публікації різного змісту (у т.ч. глорифікаційного), які переважно читав у священників, що перебувають на території рф. Водночас, суд приймаючи таке рішення, звернув увагу, що особа «...потрапив під вплив наративів російської пропаганди, яка поширюється на людей за допомогою «проповідей» осіб, що видають себе за служителів церкви.» [55]. Як наслідок: суд заважав за можливе застосувати вимоги ст. 75 КК, звільнивши тим самим особу від відбування призначеного покарання з іспитовим строком та покладенням обов'язків, визначених у ст. 76 КК. Як уявляється, такий підхід судових органів актуалізує питання врахування контексту глорифікації, з'ясування причин та умов її здійснення, а також акцентує увагу на важливості диференційованого підходу в оцінці ступеня суспільної небезпечності винних дій.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було зазначено про використання московським патріархатом, що ідейно пов'язаний із державно-владним апаратом рф, релігійних каналів для глорифікації російської агресії в Україні. Встановлено, що для провадження такої діяльності використовується базис «сакральних капіталів», вирішальне значення серед яких, у контексті розгортання загарбницької політики, відіграє

«мережевий» (тобто сукупність релігійних установ, підпорядкованих центру (управління) в державі-агресорі). Наявність у таких установах служителів культу, ідейно орієнтованих на провадження антиукраїнської діяльності, відіграє ключову роль у запуску механізму релігійних каналів в цілях глорифікації агресора в Україні. У зв'язку з цим зроблені наступні ключові висновки.

1. Найбільш активною категорією глорифікаторів (у релігійному напрямі) є священнослужителі (у разі особистої підтримки ними тез, спрямованих на «легітимізацію» війни), авторитет та вплив яких використовується у поширенні та нав'язуванні глорифікаційних наративів невизначеному колу осіб, духовно пов'язаних із певною релігійною громадою.

2. Статус означених осіб у церковній ієрархії фактично обумовлює обрання ними певного інструментарію насадження елементів глорифікаційної свідомості громадянам, що належать до групи «духовного впливу». Такий інструментарій, зокрема, включає наявність специфічних способів та засобів глорифікації, безпосередніх чи опосередкованих зав'язків із рф, а також використання наративізації.

3. Механізм релігійних каналів може охопити таку ланку як «віряни», що перебуваючи під авторитетом духовного керівництва, свідомо або в результаті цілеспрямованого маніпулятивного впливу на них, сприяють подальшому розгортанню глорифікації.

Знання про отримані наукові результати, як уявляється, може бути екстрапольоване на подальше вивчення явища глорифікації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Означене дослідження представляє наукову і практичну цінність з позиції з'ясування природи, причин та передумов глорифікації, а також розробки у подальшому конкретних заходів запобігання кримінальному правопорушенню, відповідальність за яке передбачена у ст. 436² КК, у контексті групи осіб, вразливих до насадження деструктивних та суспільно небезпечних ідеологій через релігійні канали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Ozturk A. E. Religious Soft Power: Definition(s), Limits and Usage. *Religions*. 2023. Vol. 14. №2. P. 135. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel14020135>.
- [2] Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія : підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с.
- [3] Haynes J. Religion in international relations: Theory and practice. *Handbook on Religion and International Relations*. 2021. P. 5–23.
- [4] Yang Z., Li L. Positioning Religion in International Relations: The Performative, Discursive, and Relational Dimension of Religious Soft Power. *Religions*. 2021. Vol. 12, № 11. P. 940. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12110940>.
- [5] Kilp A., Pankhurst J. G. Soft, Sharp, and Evil Power: The Russian Orthodox Church in the Russian Invasion of Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2022. Vol. 42, № 5. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693–2148.2361>.

- [6] Ikem P. A., Ogbonna C. N. Soft power prophet(s): the unexplored dimension of Nigeria's religious soft power potential. *The Round Table*. 2023. Vol. 112. № 5. P. 516–528. DOI: <https://doi.org/10.1080/00358533.2023.2268928>.
- [7] Wüst A., Nicolai K. Cultural diplomacy and the reconfiguration of soft power: Evidence from Morocco. *Mediterranean Politics*. 2023. Vol. 28. Iss. 4. P. 554–579. DOI: <https://doi.org/10.1080/13629395.2022.2033513>.
- [8] Malgarayeva Z., Temirbayeva A., Kenzhegulov N., Alimkulova S. «Soft Power» of Orthodox Church in Kazakhstan: Narratives, Objectives, Potential. *Journal of Religious & Theological Information*. 2024. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1080/10477845.2024.2316440>.
- [9] Ziv T. A spiritual call: the courses of action taken by individuals influenced by religious soft power. *Politics and Religion*. 2024. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1755048324000099>.
- [10] Sher C.-Y., Pien C.-P., O'Reilly C., Liu Y.-H. In the Name of Mazu: The Use of Religion by China to Intervene in Taiwanese Elections. *Foreign Policy Analysis*. 2024. Vol. 20, Issue 3. P. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1093/fpa/orae009>.
- [11] Bettiza G. States, Religions, and Power: Highlighting the Role of Sacred Capital in World Politics: report. Washington: Georgetown University Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs. 2020. P. 1–20. URL: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/states-religions-and-power-highlighting-the-role-of-sacred-capital-in-world-politics>.
- [12] Skladanowski M., Smuniewski C. The Secularism of Putin's Russia and Patriarch Kirill's Church: The Russian Model of State – Church Relations and Its Social Reception. *Religions*. 2023. Vol. 14. № 1. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel14010119>.
- [13] Horsfjord V. L. Patriarch and patriot: history in Patriarch Kirill's sermons in the first year of the full-scale war in Ukraine. *Religion, State and Society*. 2024. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1080/09637494.2024.2353417>.
- [14] Shakhanova G., Kratochvil P. The Patriotic Turn in Russia: Political Convergence of the Russian Orthodox Church and the State?. *Politics and Religion*. 2022, Vol. 15. P. 114–141. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1755048320000620>.
- [15] Dubtsova N. The role of the Orthodox Church in advancing Putin's war messaging. *Reuters Institute for the Study of Journalism*. 2023. 36 p. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/pulpit-propaganda-machine-tracing-russian-orthodox-churchs-role-putins-war>.
- [16] ГО «Детектор медіа». «За славних дідів, проти бойових комарів». Як Росія виправдовувала й пояснювала вторгнення в Україну впродовж року повномасштабної війни. 24.02.2023. *detector.media*: вебсайт. URL: <https://detector.media/monitoring-internetu/article/208318/2023-02-24-za-slavnykh-didiv-proty-boyovykh-komariv-yak-rosiya-vypravdovovala-y-royasnyuvala-vtorgnennya-v-ukrainu-vprodovzh-roku-povnomashtabnoi-viyni/> (дата звернення: 24.05.2024).
- [17] Stoeckl K. The Use of Religious Arguments for the Justification of the Russian Invasion of Ukraine. *Talk About: Law and Religion*: website. URL: <https://talkabout.iclrs.org/2022/03/18/the-use-of-religious-arguments-for-the-justification-of-the-russian-invasion-of-ukraine/> (date of access: 27.08.2024).
- [18] Sirikupt C. Russia now says it must 'de-Satanize' Ukraine. What? *The Washington Post*: website. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/11/17/russia-ukraine-war-satan-nazis/> (date of access: 23.08.2024).

- [19] Kivelson V. A., Worobec C. D. Satanism, De-Satanization, and Exorcism in Contemporary Russian Rhetoric: Historical Reflections. *NIU Press authors' blogs*. URL: <https://www.cornellpress.cornell.edu/satanism-exorcism-contemporary-russian-rhetoric-kivelson-worobec-02-2023/>.
- [20] Krawchuk A. Narrating the war theologically: does Russian Orthodoxy have a future in Ukraine?. *Canadian Slavonic Papers*. 2022. Vol. 64, №2–3. P. 173–189. DOI: <https://doi.org/10.1080/00085006.2022.2107836>.
- [21] Говорун К. Російська церква й українська війна. *Богословські роздуми*. 2022. Вип. 20, №2. P. 37–44. DOI: <https://doi.org/10.29357/2789-1577.2022.20.2.3>.
- [22] Stoeckl K. Russian Orthodoxy and Secularism. *Brill Research Perspectives in Religion and Politics*. 2020. Vol. 1, №2. P. 1–75. DOI: <https://doi.org/10.1163/25895850-12340002>.
- [23] Узагальнююча таблиця та інфографіка за результатами опитування пересічних українських громадян / В. С. Батиргареева та ін. Харків, 2023. 34 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/ТАБЛИЦЯ-ІНФОГРАФІКА_ГРОМАДЯНИ.pdf.
- [24] Мінлива прихильність українців до «традиційних цінностей»: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року: прес-реліз. *Київський міжнародний інститут соціології*: вебсайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1>.
- [25] Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року: прес-реліз. *Київський міжнародний інститут соціології*: вебсайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>.
- [26] Лише 685 церков перейшли до ПЦУ після початку повномасштабного вторгнення – Опендатабот. 03.05.2024. *Опендатабот*: вебсайт. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/russian-church-2024-4> (дата звернення: 22.05.2024).
- [27] Статут УПЦ не містить жодних норм, які б навіть натякали на зв'язок з Москвою. 30.12.2022. *Українська Православна Церква*: вебсайт. URL: [https://news.church.ua/2022/12/30/statut-upc-ne-mistit-zhodnix-norm-yaki-b-navit-natyakali-na-zv-yazok-z-moskvoju-golova-yuridichnogo-viddilul/#2024-05-22](https://news.church.ua/2022/12/30/statut-upc-ne-mistit-zhodnix-norm-yaki-b-navit-natyakali-na-zv-yazok-z-moskvoju) (дата звернення: 22.05.2024).
- [28] Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій (реєстр. № 8371 від 19.01.2023 р.). *Верховна Рада України*: оф. вебсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219> (дата звернення: 24.08.2024).
- [29] Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 27.04.2023 (справа № 337/321/23, провадження № 1-кп/337/106/2023). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110481004>.
- [30] Вирок Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 18.05.2023 (справа № 172/449/23, провадження № 1-кп/172/41/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110936177>.
- [31] Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 07.08.2023 (справа № 148/31/23, провадження № 1-кп/127/439/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112682906>.
- [32] Вирок Вільнянського районного суду Запорізької області від 15.02.2024 (справа № 314/342/24; провадження № 1-кп/314/332/2024). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117013610>.

- [33] Вирок Краснопільського районного суду Сумської області від 24.04.2024 (справа № № 578/275/24; провадження № 1-кп/578/105/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117013610>.
- [34] СБУ відкрила кримінальне провадження щодо прославлення «руського мира» у Києво-Печерській Лаврі. 15.11.2022. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vidkryla-kryminalne-provadhennia-shchodo-proslavlennia-russkoho-myra-u-kyievopecherskii-lavri>.
- [35] СБУ повідомила про підозру митрополиту УПЦ (МП) Павлу (відео). 01.04.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-mytropolitu-upts-mp-pavlu-video>.
- [36] СБУ повідомила про підозру послушнику УПЦ (МП), який виправдовував російську агресію. 28.04.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-poslushnyku-upts-mp-yakui-vypravdovuvav-rosiisku-ahresiiu>.
- [37] Мицик Ю. А. Духовенство. Енциклопедія історії України. Т. 2 : Г-Д / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Dukhovenstvo>.
- [38] СБУ викрила ворожого поплічника в рясі, який працював на гауляйтера Харківщини. 08.11.2022. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-vorozhoho-poplichnyka-v-riasi-yakui-pratsiuvav-na-hauliaitera-kharkivshchyny>.
- [39] За матеріалами СБУ тюремний строк отримав клірик УПЦ (МП) на Дніпропетровщині, який закликав вірян допомагати рашистам. 13.02.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-tiuremnyi-strok-otrymav-kliryk-upts-mp-na-dnipropetrovshchyni-yakui-zaklykav-iridian-dopomahaty-rashystam>.
- [40] СБУ повідомила про підозру російському священнику-блогеру РПЦ, який закликав російських військових вбивати українців. 07.04.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-rosiiskomu-sviashchennykubloheru-rpts-yakui-zaklykav-rosiiskyykh-viiskovykh-vbyvaty-ukraintziv>.
- [41] СБУ повідомила про підозру священнику з Лаври, на богослужінні якого прославили «руській мір». 01.12.2022. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-sviashchennyku-z-lavry-na-bohosluzhinni-yakoho-proslavlialy-russkii-mir>.
- [42] СБУ викрила на Хмельниччині настоятеля храму УПЦ (МП), який вихваляв путіна перед вірянами. 22.04.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-na-khmelnichchyni-nastoiatelia-khramu-upts-mp-yakui-vykhvaliav-putina-pered-irianamy>.
- [43] СБУ викрила колишнього настоятеля храму УПЦ (МП), який благословляв російських військових під час окупації Харківщини. 04.04.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-kolyshnoho-nastoiatelia-khramu-upts-mp-yakui-blahoslovliav-rosiiskyykh-viiskovykh-pid-chas-okupatsii-kharkivshchyny>.
- [44] СБУ повідомила про підозру клірику УПЦ (МП), який разом із Сальдо закликав до «приєднання» Херсонщини до рф. 22.07.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-yakui-razom-iz-saldo-zaklykav-do-priiednannia-khersonshchyny-do-rf>.

- [45] СБУ повідомила про підозру керівнику Черкаської єпархії УПЦ (МП). 20.02.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kerivnyku-cherkaskoi-eparhii-upts-mp>.
- [46] СБУ викрила диякона УПЦ (МП), який агітував за «приєднання» Запоріжжя до РФ. 10.12.2022. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-dyiakona-upts-mp-yakui-ahituvav-za-priednannia-zaporizhzhia-dor-f>.
- [47] СБУ повідомила про підозру клірику УПЦ (МП) на Черкащині, який героїзував рашистів. 06.03.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-na-cherkashchyni-yakui-heroizuvav-rashystiv>.
- [48] СБУ знешкодила масштабну агентурну мережу фсб, яка «під прикриттям» УПЦ (МП) намагалася дестабілізувати ситуацію в Україні (відео). 12.03.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zneshkodyla-masshtabnu-ahenturnu-merezhu-fsb-yaka-pid-prykryttiam-upts-mp-namahalasia-destabilizuvaty-sytuatsiiu-v-ukraini-video>.
- [49] СБУ повідомила про підозру клірику УПЦ (МП), який організовував провокації у Києво-Печерській лаврі. 09.02.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-yakui-organizovuvav-provokatsii-u-kyievopecherskii-lavri>.
- [50] СБУ завершила розслідування і передала до суду справу митрополита УПЦ (МП) Павла. 20.10.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zavershylo-rozsliduvannia-i-peredala-do-sudu-spravu-mytropolita-upts-mp-pavla>.
- [51] За матеріалами СБУ тюремний строк отримав настоятель храму УПЦ (МП), який вихваляв терористів Захарченка, Гіві та Моторолу. 30.01.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-tiuremnyi-strok-otrymav-nastoiatel-khramu-upts-mp-yakui-vykhvaliav-terorystiv-zakharchenka-hivita-motorolu>.
- [52] СБУ викрила на Закарпатті клірика-антисеміта УПЦ (МП), який поширював фейки про війну в Україні. 05.04.2024. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-na-zakarpatti-klirykaantysemity-upts-mp-yakui-poshyruvav-feiky-pro-viinu-v-ukraini>.
- [53] СБУ повідомила про підозру клірику УПЦ (МП) із Харківщини, який прославляв рашистів на Телеграм-каналі партії «єдина росія». 05.06.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-iz-kharkivshchyny-yakui-proslavliav-rashystiv-na-teleqramkanali-partii-iedyna-rosiia>.
- [54] СБУ повідомила про підозру митрополиту-втікачу УПЦ (МП) на Сумщині, який благословляв російських окупантів. 26.07.2023. *Служба безпеки України*: оф. вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-mytropolityvtikachu-upts-mp-na-sumshchyni-yakui-blahoslovliav-rosiiskykh-okupantiv>.
- [55] Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 22.07.2024 (справа № 127/12124/23; провадження № 1-кп/127/372/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120552106>.

REFERENCES

- [1] Ozturk, A. E. (2023). Religious Soft Power: Definition(s), Limits and Usage. *Religions*, 14(2), 135. DOI: 10.3390/rel14020135.
- [2] Danilian, O. G., & Dzoban, O. P. (2018). Philosophy. Kharkiv: Pravo.
- [3] Haynes, J. (2021). Religion in international relations: Theory and practice. In *Handbook on Religion and International Relations* (pp. 5–23). Edward Elgar Publishing.
- [4] Yang, Z., & Li, L. (2021). Positioning Religion in International Relations: The Performative, Discursive, and Relational Dimension of Religious Soft Power. *Religions*, 12(11), 940. DOI:10.3390/rel12110940
- [5] Kilp, A., & Pankhurst, J. G. (2022). Soft, Sharp, and Evil Power: The Russian Orthodox Church in the Russian Invasion of Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 42(5). DOI: 10.55221/2693–2148.2361
- [6] Ikem, P. A., & Ogbonna, C. N. (2023). Soft power prophet(s): the unexplored dimension of Nigeria's religious soft power potential. *The Round Table*, 112(5), 516–528. DOI: 10.1080/00358533.2023.2268928
- [7] Wüst, A., & Nicolai, K. (2022). Cultural diplomacy and the reconfiguration of soft power: Evidence from Morocco. *Mediterranean Politics*, 1–26. DOI: 10.1080/13629395.2022.2033513
- [8] Malgarayeva, Z., Temirbayeva, A., Kenzhegulov, N., & Alimkulova, S. (2024). «Soft Power» of Orthodox Church in Kazakhstan: Narratives, Objectives, Potential. *Journal of Religious & Theological Information*, 1–13. DOI: 10.1080/10477845.2024.2316440
- [9] Ziv, T. (2024). A spiritual call: the courses of action taken by individuals influenced by religious soft power. *Politics and Religion*, 1–20. DOI:10.1017/s1755048324000099
- [10] Sher, C.-Y., Pien, C.-P., O'Reilly, C., & Liu, Y.-H. (2024c). In the Name of Mazu: The Use of Religion by China to Intervene in Taiwanese Elections. *Foreign Policy Analysis*, 20(3), 1–23. DOI:10.1093/fpa/orae009
- [11] Bettiza, G. (2020). *States, Religions, and Power: Highlighting the Role of Sacred Capital in World Politics* (report). Washington: Georgetown University Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs. Retrieved from <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/states-religions-and-power-highlighting-the-role-of-sacred-capital-in-world-politics>
- [12] Skladanowski, M., & Smuniewski, C. (2023). The Secularism of Putin's Russia and Patriarch Kirill's Church: The Russian Model of State – Church Relations and Its Social Reception. *Religions*, 14(1), 1–12. DOI:10.3390/rel14010119
- [13] Horsfjord, V. L. (2024). Patriarch and patriot: history in Patriarch Kirill's sermons in the first year of the full-scale war in Ukraine. *Religion, State and Society*, 1–16. DOI:10.1080/09637494.2024.2353417
- [14] Shakhanova, G., & Kratochvíl, P. (2020). The Patriotic Turn in Russia: Political Convergence of the Russian Orthodox Church and the State? *Politics and Religion*, 1–28. DOI:10.1017/s1755048320000620
- [15] Dubtsova, N. (2023, February). The role of the Orthodox Church in advancing Putin's war messaging. Retrieved from <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/pulpit-propaganda-machine-tracing-russian-orthodox-churchs-role-putins-war>
- [16] NGO «Detector Media» (2023, February). «For the glorious grandfathers, against the war mosquitoes». How Russia justified and explained the invasion of Ukraine during the year of full-scale war. Retrieved from <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/208318/2023-02-24-za-slavykh-didiv-proty-boyovykh-komariv-yak-rosiya->

- vypravdovuvala-y-poyasnyuvala-vtorgnennya-v-ukrainu-vprodovzh-roku-povnomasshtabnoi-viyny/
- [17] Stoeckl, K. (2022, March). The Use of Religious Arguments for the Justification of the Russian Invasion of Ukraine. Retrieved from <https://talkabout.iclrs.org/2022/03/18/the-use-of-religious-arguments-for-the-justification-of-the-russian-invasion-of-ukraine/>
- [18] Sirikupt, C. (2022, November). Russia now says it must 'de-Satanize' Ukraine. What? Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/11/17/russia-ukraine-war-satan-nazis/>.
- [19] Kivelson, V. A., & Worobec, C. D. (2023, February). Satanism, De-Satanization, and Exorcism in Contemporary Russian Rhetoric: Historical Reflections. Retrieved from <https://www.cornellpress.cornell.edu/satanism-exorcism-contemporary-russian-rhetoric-kivelson-worobec-02-2023/>.
- [20] Krawchuk, A. (2022). Narrating the war theologically: does Russian Orthodoxy have a future in Ukraine? *Canadian Slavonic Papers*, 64(2–3) 173–189. DOI: <https://doi.org/10.1080/00085006.2022.2107836>.
- [21] Hovorun, C. (2023). Russian Church and Ukrainian War. *Theological Reflections: Eastern European Journal of Theology*, 20(2), 37–44. doi:10.29357/2789–1577.2022.20.2.3
- [22] Stoeckl, K. (2020). Russian Orthodoxy and Secularism. *Brill Research Perspectives in Religion and Politics*, 1(2), 1–75. DOI: <https://doi.org/10.1163/25895850–12340002>.
- [23] Batyrgareieva, V. S., et al. (2023). *Summarising table and infographics based on the results of a survey of ordinary Ukrainian citizens*. Kharkiv. Retrieved from https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/ТАБЛИЦЯ-ІНФОГРАФІКА_ГРОМАДЯНИ.pdf.
- [24] *Changing commitment of Ukrainians to 'traditional values': results of a telephone survey conducted on 6–20 July 2022* [Press release]. (2022, August). Kyiv International Institute of Sociology. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1>.
- [25] *Dynamics of religious self-identification of the population of Ukraine: results of a telephone survey conducted on 6–20 July 2022* [Press release]. (2022, August). Kyiv International Institute of Sociology. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>.
- [26] Only 685 churches moved to the OCU after the start of the full-scale invasion – Opendatabot. (2024, May). Retrieved from <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4>
- [27] The UOC Statute does not contain any norms that would even hint at a connection with Moscow – Ukrainian Orthodox Church (2022, December). Retrieved from <https://news.church.ua/2022/12/30/statut-upc-ne-mistit-zhodnix-norm-yaki-b-navit-natyakali-nazyvazok-z-moskvoyu-golova-yuridichnogo-viddil/#2024-05-22>.
- [28] On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Activities of Religious Organisations in Ukraine, Draft Law No. 8371 (2023) (Ukraine). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219> (дата звернення: 24.08.2024).
- [29] Case No. 337/321/23, proceedings No. 1-кп/337/106/2023, Khortytskyi District Court of Zaporizhzhia, 27 April 2023. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110481004>
- [30] Case No. 172/449/23, proceedings No. 1-кп/172/41/23, Vasylkivskyi District Court of Dnipropetrovska oblast, 18 May 2023. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110936177>.
- [31] Case No. 148/31/23, proceedings No. 1-кп/127/439/23, Vinnytsia City Court of Vinnytsia Region, 07 August 2023. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112682906>.

- [32] Case No. 314/342/24, proceedings No. 1-кп/314/332/2024, Vilnianskyi District Court of Zaporizhzhia Oblast, 15 February 2024. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117013610>.
- [33] Case No. 578/275/24, proceedings No.1-кп/578/105/24, Krasnopilskyi District Court of Sumy Region, 24 April 2024. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117013610>.
- [34] SSU opens criminal proceedings over glorification of 'Russian world' in Kyiv Pechersk Lavra. (2022, November). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vidkryla-kryminalne-provadhzhennia-shchodo-proslavliania-russkoho-myra-u-kyievepecherskii-lavri>.
- [35] SSU serves notice of suspicion to Metropolitan Pavlo of the UOC (MP) (video). (2023, April). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-myropolytu-upts-mp-pavlu-video>.
- [36] SSU serves notice of suspicion to UOC (MP) novice who justified Russian aggression. (2023, April). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-poslushnyku-upts-mp-yakyi-vypravdovuvav-rosiisku-ahresiiu>.
- [37] Mytsyk, Y. (2004). The clergy. In *Encyclopaedia of the History of Ukraine* (2nd ed.). Kyiv: Naukova Dumka. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Dukhovenstvo>.
- [38] The SSU exposed a cassocked enemy accomplice who worked for the Kharkiv region's governor. (2022, November). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-vorozhoho-poplichnyka-v-riasi-yakyi-pratsiuvav-na-hauliaitera-kharkivshchyny>.
- [39] According to the SSU, a cleric of the UOC (MP) in the Dnipro region, who called on believers to help the Nazis, was sentenced to prison. (2024, February). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-tiuremnyi-strok-otrymav-kliryk-upts-mp-na-dnipropetrovshchyni-yakyi-zaklykav-virian-dopomahaty-rashystam>.
- [40] SSU serves notice of suspicion to Russian priest-blogger of the Russian Orthodox Church who called on the Russian military to kill Ukrainians. (2023, April). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-rosiiskomu-sviashchennykubloheru-rpts-yakyi-zaklykav-rosiiskyykh-viiskovykh-vbyvaty-ukraintsiv>.
- [41] The SSU served a notice of suspicion to a priest from the Lavra, who had glorified the 'Russian world' during a service. (2022, December). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-sviashchennyku-z-lavry-na-bohosluzhinni-yakoho-proslavlialy-russkii-mir>.
- [42] SSU exposes rector of UOC (MP) church in Khmelnytsky region who praised Putin to parishioners. (2024, April). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-nakhmelnychchyni-nastoiatelia-khramu-upts-mp-yakyi-vykhvaliav-putina-pered-virianamy>.
- [43] SSU exposes former rector of UOC (MP) church who blessed Russian military during occupation of Kharkiv region. (2023, April). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-kolyshnoho-nastoiatelia-khramu-upts-mp-yakyi-blahoslovliav-rosiiskyykh-viiskovykh-pid-chas-okupatsii-kharkivshchyny>.
- [44] The SSU served a notice of suspicion to a cleric of the UOC (MP) who, together with Saldo, called for the 'accession' of Kherson region to Russia. (2024, July). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-yakyi-razom-iz-saldo-zaklykav-do-pryiednannia-khersonshchyny-do-rf>.
- [45] The SSU served a notice of suspicion to the head of the Cherkasy diocese of the UOC (MP). (2023, February). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kerivnyku-cherkaskoi-yeparkhii-upts-mp>.

- [46] The SSU exposed a deacon of the UOC (MP) who campaigned for Zaporizhzhia's 'accession' to Russia. (2022, December). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-dyiakona-upts-mp-yakyi-ahituvav-za-pryiednannia-zaporizhzhia-do-rf>.
- [47] The SSU served a notice of suspicion to a cleric of the UOC (MP) in Cherkasy region who glorified racists. (2024, March). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-na-cherkashchyni-yakyi-heroizuvav-rashystiv>.
- [48] The SSU neutralised a large-scale FSB agent network that was trying to destabilise the situation in Ukraine under the guise of the UOC (MP) (video). (2024, March). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zneshkodyla-masshtabnu-ahenturnu-merezhu-fsb-yaka-pid-prykryttiam-upts-mp-namahalasia-destabilizuvaty-sytuatsiiu-v-ukraini-video>.
- [49] The SSU served a notice of suspicion to a cleric of the UOC (MP) who organised provocations in the Kyiv Cave Monastery. (2024, February). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-yakyi-orhanizovuvav-provokatsii-u-kyievopecherskii-lavri>.
- [50] The SSU completed the investigation and brought the case of Metropolitan Pavlo of the UOC (MP) to court. (2023, October). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zavershyla-rozsliduvannia-i-peredala-do-sudu-spravu-mytropolitya-upts-mp-pavla>.
- [51] According to the SSU, the rector of the UOC (MP) church, who praised the terrorists Zakharchenko, Givi and Motorola, was sentenced to prison. (2024, January). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-tiuremnyi-strok-otrymav-nastoiatel-khramu-upts-mp-yakyi-vykhvaliav-terorystiv-zakharchenka-hivi-ta-motorolu>.
- [52] The SSU exposed an anti-Semitic cleric of the UOC (MP) in Zakarpattia, who was spreading fakes about the war in Ukraine. (2024, April). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-na-zakarpatti-klirykaantysemitya-upts-mp-yakyi-poshyriuvav-feiky-pro-viinu-v-ukraini>.
- [53] The SSU served a notice of suspicion to a cleric of the UOC (MP) from Kharkiv region who glorified racists on the Telegram channel of the United Russia party. (2023, June). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-kliryku-upts-mp-iz-kharkivshchyny-yakyi-proslavlaiav-rashystiv-na-telehramkanali-partii-iedyna-rosiia>.
- [54] The SSU served a notice of suspicion to the fugitive metropolitan of the UOC (MP) in Sumy region, who blessed the Russian occupiers. (2024, July). Retrieved from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-mytropolytvtikachu-upts-mp-na-sumshchyni-yakyi-blahoslovliav-rosiiskyykh-okupantiv>.
- [55] Case No.127/12124/23, proceedings No. 1-кп/127/372/23, Vinnytsia City Court of Vinnytsia Region, 22 July 2024. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120552106>.

Дар'я Олександрівна Куковинець

Молодший науковий співробітник

Відділ дослідження проблем кримінального права

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка

В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

61002, вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, Україна

Daria O. Kukovynets

Junior Researcher

Criminal Law Research Department

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems

National Academy of Law Sciences of Ukraine

61002, 49, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Куковинець Д. О. Щодо використання московським патріархатом релігії у цілях глорифікації російської агресії проти України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 3. С. 222–240.

Suggested Citation: Kukovynets, D. O. (2024). On the use of Religion by the moscow Patriarchate to Glorify russian Aggression against Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 222–240.

Стаття надійшла / Submitted: 14/08/2024

Доопрацьовано / Revised: 04/09/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

Mykhailo O. Shmyhov

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of the National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine

LEGAL ASPECTS OF CRYPTO ASSETS REGULATION: FLEXIBILITY VS STANDARDIZATION

Abstract. *The article delves into an in-depth analysis of the current regulations governing crypto assets, both within Ukraine and on an international scale, with a particular focus on the European Union. It identifies a significant regulatory dilemma stemming from the dynamic nature of such a market, which necessitates a strategic decision between implementing specific, rigid rules or adopting a more flexible regulatory approach. Special attention is given to the concept of regulatory neutrality, which emerges as a potential solution amidst rapid technological advancements. The article underscores the potential effectiveness of regulatory neutrality over rigid, prescriptive rules, especially considering the pace of technological evolution within the crypto space. Drawing comparisons between the regulatory frameworks of the European Union and Ukraine, the article highlights their shared approach of permitting the circulation of virtual assets, albeit under the condition of adherence to specific regulatory stipulations. However, a critical examination reveals a potential violation of the principle of technological neutrality within these regulatory frameworks, which may hinder innovation and growth within the sector. Moreover, the article argues against the introduction of new regulatory bodies in the crypto asset sphere, citing existing entities as capable regulators. In addition to regulatory concerns, the article emphasizes the pressing need for further research in key areas such as the classification and taxation of virtual assets. Addressing these aspects is deemed essential for ensuring regulatory compliance, fostering investor confidence, and facilitating sustainable growth within the virtual asset ecosystem. Overall, the article provides a comprehensive exploration of the regulatory challenges and opportunities surrounding virtual assets, offering insights into potential pathways for achieving a balanced, effective regulatory environment conducive to innovation and market stability.*

Keywords: *virtual assets, technological neutrality principle, crypto assets, legal regulation, payment services*

Михайло Олександрович Шмигов

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
м. Київ, Україна

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ КРИПТОАКТИВІВ: ГНУЧКІСТЬ VS СТАНДАРТИЗАЦІЯ

Анотація. *У статті проаналізовано чинне законодавство, що регулює обіг криптоактивів, як в Україні, так і в міжнародному масштабі, з особливим акцентом на Європейський*

Союз. Вона визначає значну регуляторну дилему, що виникає через динамічний характер відповідного ринку, що вимагає стратегічного рішення між упровадженням конкретних, жорстких правил або прийняттям більш гнучкого регуляторного підходу. Особлива увага приділяється концепції регуляторної нейтральності, яка з'являється як потенційне рішення серед стрімкого технологічного прогресу. В статті підкреслюється ефективність регуляторного нейтралітету над жорсткими, директивними правилами, особливо з огляду на темпи технологічного розвитку в криптопросторі. Проводячи порівняння між нормативно-правовими базами Європейського Союзу та України, стаття висвітлює їх спільний підхід щодо дозволу обігу віртуальних активів, хоча й за умови дотримання певних нормативних положень. Однак критичний аналіз виявляє потенційне порушення принципу технологічної нейтральності в рамках цих регуляторних рамок, що може перешкодити інноваціям і зростанню в секторі. Крім того, наголошується на недоцільності запровадження нових регулюючих органів у сфері віртуальних активів, посиляючись на існуючі організації як на спроможних регуляторів. Окрім регуляторних питань, у статті підкреслюється нагальна необхідність подальших досліджень у таких ключових сферах, як класифікація та оподаткування віртуальних активів. Вирішення цих аспектів є важливим для забезпечення відповідності нормативним вимогам, сприяння довірі інвесторів і сприяння сталому зростанню екосистеми віртуальних активів. Загалом стаття спрямована на дослідження регуляторних проблем і можливостей, пов'язаних з криптоактивами, пропонуючи розуміння потенційних шляхів досягнення збалансованого, ефективного регуляторного середовища, сприятливого для інновацій і стабільності ринку.

Ключові слова: *віртуальні активи, принцип технологічної нейтральності, криптоактиви, правове регулювання, платіжні послуги.*

INTRODUCTION

In recent years, the proliferation of virtual assets has profoundly reshaped the global economic landscape, revolutionizing traditional payment systems and introducing unprecedented opportunities for individuals and businesses alike. Ukraine, like many other nations, finds itself amidst this digital transformation, grappling with its far-reaching implications. On one hand, virtual assets offer expedient and cost-effective payment solutions, enhancing accessibility and efficiency for consumers and enterprises. Conversely, this paradigm shift presents a host of new challenges and risks, including cybercrime, money laundering, data privacy concerns, and tax uncertainties, underscoring the imperative for heightened scrutiny and regulation of virtual asset circulation, both domestically and internationally.

These aspects underscore the need for increased attention to the circulation of virtual assets, both in Ukraine and internationally. This necessity is determined by several factors. Firstly, it ensures the stability and reliability of the financial system in the face of rapid technological transformation. Regulation allows for the identification and mitigation of risks associated with virtual assets, ensuring the protection of investors and consumers. Secondly, legal regulation promotes innovation and competition in the payment services market. Clear rules and standards create a favorable environment for

the development of new technologies and financial products, leading to economic growth and increased competitiveness of the country.

Considering this, several countries worldwide, including European Union (EU) countries [1], the United States of America (USA) [2], Switzerland [3], the United Kingdom (UK) [4], Ukraine [5,6], and others, have resorted to developing and adopting legislative acts in this direction. One of the most progressive approaches is undoubtedly that of the European Union. As is known, on June 29, 2023, the long-awaited Regulation on Markets in Crypto-Assets (MiCA) [1] entered into force. However, it cannot be called perfect. In turn, the fragmented nature of legal regulation of virtual asset circulation, and the lack of unity of approaches among countries in this direction, increasingly leads to cases where they are used to achieve goals that contradict public order [7].

Addressing these challenges necessitates a concerted effort to harmonize regulatory approaches at the international level. A unified framework for regulating virtual assets is paramount in ensuring the efficient and transparent functioning of the global payment services market. By fostering collaboration and consensus-building among nations, policymakers can effectively address emerging threats, mitigate risks, and promote sustainable innovation within the digital financial ecosystem. In doing so, they can lay the groundwork for a resilient and inclusive financial landscape that serves the needs of all stakeholders in the digital age.

1. LITERATURE REVIEW

Given the dynamic development of this sphere, interest in researching various aspects of it by members of the scientific community remains unabated. The rapid advancement of technologies and the emergence of new types of virtual assets pose new challenges and tasks for society that need to be addressed. Moreover, they are increasingly being integrated into various financial services programs to facilitate transactions almost in real time, ensure accurate data recording, and enhance payment processes. However, one of the main obstacles to the implementation of these assets is the lack of legal clarity [8]. Therefore, researchers and experts in this field strive to develop effective approaches to the legal regulation of virtual asset circulation and the prevention of the risks they entail. The high-profile collapses of several crypto companies underscore the relevance of this topic [9].

Among Ukrainian studies, particular attention is deservedly given to the scientific works of Dzhabrailov R., Hudima T., Kulik O., Ustymenko V., and others, in which the authors focus on analyzing the influence of European Union legislation on the virtual asset market [10], legal issues surrounding their circulation, particularly in charitable and entrepreneurial activities in Ukraine [11], assessing the legal possibilities of using cryptocurrencies by the Russian Federation to avoid international economic sanctions [7], forming a model of central bank digital currency compatible with national and international legislation [12], and its impact on monetary policy [13; 14], among other topics. Additionally, scholars emphasize the significant importance of digital currencies

for cross-border trade and, consequently, the rationale for countries adopting unified approaches to developing appropriate legal regulation. One effective measure in this direction is the inclusion of this issue in the context of digital agreements, the conclusion of which between countries has become increasingly prevalent recently [15].

Equally intriguing in this research direction are the works of foreign scholars. After the adoption of MiCA by the EU, they mainly focus on assessing this regulatory act [16; 17] and its potential impact on the financial market [18; 19]. A series of studies discuss recent consultations on ESMA Guidelines issued according to Articles 61(1) and 61(3) and Article 2(5) («MiCA» and «Guiding Principles») regarding the concept of reverse solicitation and criteria for classifying crypto-assets as financial instruments. Scholars, employing a pragmatic approach, identify certain gaps in the Guidelines and propose adjustments to their current status, based on the anticipated practical consequences of such interpretation [20].

The rapid proliferation of crypto-assets also prompts an urgent need for the modernization of legislation on anti-money laundering and combating the financing of terrorism [21]. In particular, there is a necessity to adapt existing rules in these areas «to the dynamic and boundless nature of the crypto landscape.» Some scholars emphasize the importance of leveraging advanced technologies, including blockchain analytics and artificial intelligence, to enhance regulatory capabilities for monitoring and tracing crypto transactions [22]. Others propose a new understanding of the issues related to regulating anti-money laundering in crypto-assets, taking into account the limited available information [21].

The issue of compatibility of approaches between different countries, including the EU with the UK [23; 24], the USA, Switzerland [25; 26], and others is of paramount importance in the context of regulating virtual assets.

The article aims to study the current state and prospects of regulating virtual assets in Ukraine and at the international level, particularly within the EU, identifying shortcomings, and forming proposals for their resolution.

2. MATERIALS AND METHODS

To achieve the stated goal of this research and ensure the scientific validity of its results, a comprehensive methodology was employed, incorporating an analysis of the current regulatory landscape governing virtual assets in Ukraine and internationally. Given the complexity and multifaceted nature of the subject under investigation, modern research methods were utilized, including analytical-synthetic, hermeneutic, comparative-legal, and generalization approaches.

For qualitative and doctrinal research purposes, a diverse range of sources were scrutinized, encompassing legal and scientific articles, expert opinions, blog posts, and other relevant materials. Furthermore, an examination of legislative acts, technological advancements, and strategic development plans was conducted to provide a thorough understanding of the regulatory framework and its implications.

The research also delves into the prospective avenues of regulation, considering emerging market trends and anticipated shifts in the legal landscape. Of particular focus is the exploration of optimal strategies for fostering cooperation among governmental bodies across different jurisdictions. This emphasis stems from the recognition of the paramount importance of collaborative efforts in ensuring the stability, security, and sustainable growth of the digital financial sector.

In pursuit of these objectives, the study adopts a forward-looking approach, anticipating and addressing potential challenges and opportunities inherent in the evolving regulatory environment. By synthesizing insights from various sources and employing analytical methodologies, the research endeavors to provide valuable guidance to policymakers, legal professionals, industry stakeholders, and other interested parties navigating the intricate terrain of virtual asset regulation.

Through its methodology and comprehensive analysis, the research seeks to contribute to the ongoing discourse surrounding virtual asset regulation, advancing scholarly understanding and informing practical decision-making processes. By shedding light on key issues and offering actionable recommendations, it aims to facilitate the development of robust, adaptable regulatory frameworks capable of promoting innovation, safeguarding investor interests, and fostering the responsible growth of the digital financial ecosystem.

3. RESULTS AND DISCUSSION

In Ukraine, the process of developing and adopting legal regulation of virtual assets has been underway since 2019. As it is known, at the beginning of 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted and the President signed the specialized law «On Virtual Assets». However, it did not come into force, particularly due to the absence of corresponding norms of tax legislation (regarding the taxation of virtual assets), which have not been introduced to this day. Later, considering the development and further adoption of MiCA by the European Union, the expediency of adopting the previous draft law «On Virtual Assets» became obsolete. Ukraine's acquisition of candidate status for EU membership has actualized the need to adapt Ukrainian legislation to European standards. As a result, in November 2023, two draft laws were registered: the first one – Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of virtual assets circulation in Ukraine № 10225 dated 07.11.2023 (hereinafter – draft law № 10225) [5], advocated by the National Securities and Stock Market Commission, and the second one registered 10 days later – this is the Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of virtual assets circulation in Ukraine № 10225–1 dated 17.11.2023 (hereinafter – draft law № 10225–1) [6], which expresses the position of the Ministry of Digital Transformation. Currently, these two draft laws are under consideration by the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine. In any case, according to the Letter of Intent and the Memorandum

of Economic and Financial Policies between Ukraine and the International Monetary Fund (IMF) dated December 1, 2023, until the end of June 2024, the National Bank of Ukraine and the National Securities and Stock Market Commission are to prepare «updated legislation on virtual assets with technical assistance from the IMF and in consultation with IMF staff to bring it into line with best international practices, taking into account the goals of economic development and mitigating risks to price and financial stability». The creation of a favorable legal environment for entities in such a market, including businesses, becomes of paramount importance in this direction.

Regarding the analysis of the content of the above-mentioned draft laws, attention should be paid to key points that constitute their essence. Thus, draft law № 10225 appears to be more detailed and reflects European approaches to regulating the crypto-assets market to a greater extent. In contrast, draft law № 10225–1, according to experts' positions, takes into account the interests of businesses more, particularly regarding taxation issues. Some of the key differences can be seen more vividly in Table 1.

Table 1. Comparison of Draft Laws on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of virtual asset circulation in Ukraine

	Draft law № 10225 [5]	Draft law № 10225–1 [6]
Regulatory authorities	The National Securities and Stock Market Commission and the National Bank of Ukraine	Ministry of Digital Transformation and the National Bank of Ukraine
Classification of virtual assets	Electronic money tokens, asset-linked tokens, tokens defined by individual characteristics virtual assets that are not asset-linked tokens and electronic money tokens (in particular, service tokens)	Tokens of electronic money, asset-backed tokens, utility tokens, unclassified virtual assets.
Authorisation of virtual assets service providers	Providers offering services related to virtual assets must be authorized. Regardless of their origin – whether they are Ukrainian or foreign providers – a company must undergo authorization to provide such services from the Ukrainian regulator. Subsequently, they should be listed in the corresponding electronic registry.	Not only registered providers within our state's territory but also non-resident companies will be able to offer services to Ukrainian citizens.

	Draft law № 10225 [5]	Draft law № 10225–1 [6]
Taxation	<p>Income of individuals from transactions with virtual assets at a rate of 18% plus 1.5% military levy.</p> <p>Income of legal entities from transactions with virtual assets at a rate of 18%. Cryptocurrency will not be subject to VAT taxation for businesses</p>	<p>The sole tax rate for transactions with virtual assets is 18%, applicable to both corporate income tax and personal income tax.</p> <p>For individuals, the draft law proposes to reduce the tax rate to 5% for the first three years, and then to 9% for the following 5 years. Those eligible for these preferential rates are individuals whose investment income from transactions with virtual assets does not exceed 7 million UAH within one reporting year.</p> <p>Businesses will be exempt from paying VAT for any services related to transactions with virtual assets (excluding service tokens used to tokenize goods and services).</p>

In general, when comparing the mentioned draft laws with the relevant European legislation, one should pay attention to one of the fundamental differences. This concerns the use of different terminology for the same concept, in particular, «crypto-assets» according to the EU approach (Article 3(5) of MiCA) and «virtual assets» according to Ukrainian legislation (in particular, Article 4 of the draft law № 10225). Thus, according to Article 4 of draft law № 10225, a «virtual asset» is defined as a digital thing that can be transferred and stored electronically using distributed ledger technology or similar technology. In turn, according to Article 3(5) of MiCA, «crypto-asset» means a digital representation of value or rights that can be transferred and stored electronically using distributed ledger technology or similar technology. The terms virtual, digital, and crypto-assets overlap. All digital assets are virtual assets, and all crypto assets are digital and virtual assets. However, not all digital assets are crypto-assets, and not all virtual assets are digital assets. For example, an NFT may derive its value from representing ownership rights to a specific asset rather than from using distributed ledger technology. Similarly, virtual assets that do not use this technology are not classified as digital assets [27]. Considering the above, the more acceptable term for Ukrainian legislation would be the term «crypto-assets» since it more accurately reflects the technological nature of such assets, including their connection to distributed ledger technologies and similar ones. It is precisely these technologies that restrict the circulation of crypto-assets/virtual assets in European legislation (MiCA) and, consequently, in Ukrainian draft laws.

Although paragraph 9 of the preamble of MiCA envisages that legislative acts of the European Union on financial services should be guided by the principles of «same activity, same risks, same rules» and «technological neutrality», in other words, technologically neutral regulation will not favor certain products or services over others and will maintain level playing field for competing products and services. Such an approach compels regulatory bodies to be flexible in market selection and allows them to determine which technologies to develop. Experience proves that adhering to such an approach is better than following the preferences of legislators. As is known, regulating specific technologies halts progress. For example, let's consider the situation with bank deposit certificates. These certificates are a tool for attracting funds from bank clients for a specified term at a certain interest rate. In the usual format, when the relevant securities are stored centrally, they are not subject to strict financial regulation as they are standard financial instruments. However, if the same deposit certificates are transferred to the blockchain, they become crypto-assets according to regulator standards. This means that their issuers must comply with all requirements for registration, documentation, and other rules governing the circulation of crypto-assets using distributed ledger technologies or similar ones, both in the EU and in Ukraine (provided that one of the analyzed draft laws is adopted). In other words, as a result of transforming ordinary deposit certificates into blockchain deposit certificates, they automatically fall under strict financial regulation, which can change their nature and the obligations of their issuers.

This hurts the implementation of various financial instruments created based on distributed ledger technology, even if they offer significant advantages compared to their centralized storage. Such broad application of regulation may raise questions about its justification and effectiveness. Not all assets based on distributed ledger technology have the same risks or require the same level of regulation in the context of financial markets. It is especially important to consider this, as the relevant technologies are gradually being introduced into various spheres of economic relations [28; 29].

It should be noted that, unlike other countries where the circulation of cryptocurrencies is strictly prohibited or falls under financial regulatory norms (such as the USA) or operates under favorable regulatory conditions (like Switzerland) [30; 31], the EU has chosen a middle course in this direction. Specifically, it allows for the issuance and distribution of crypto assets but is subject to compliance with special regulatory rules. The goal is to try to bring order to the crypto market through a regime similar to that prevailing in financial markets. This approach may be reasonable, but it is not technologically neutral, as it represents a kind of response to the technological immaturity of a society caught up in «crypto fever». However, such a response may be excessively regulatory. This, in turn, could lead the EU, and consequently Ukraine, to adopt a somewhat technologically conservative stance.

In particular, the trend towards mass investment activity observed recently in cryptocurrency markets may be caused not only by fundamental factors but also by psychological aspects. Investors often buy cryptocurrencies not because of their real value but due to a general fascination with the technology and hope for a quick profit.

However, the question arises as to whether such irrational enthusiasm requires special protection. People buy and sell various assets, such as collectibles, commodities, and so on, without strict regulation. The only exception is when these instruments are used as investment vehicles. This is related to the need for the proper functioning of financial markets for economic stability. The issue is particularly relevant in the case of crypto assets, which are already subject to financial regulation and therefore go beyond the scope of legislation governing the circulation of crypto assets (such as MICA).

Regardless, in the context of technological advancements and their impact on financial markets, it is crucial to strike a balance between protection and fostering innovation, especially in the field of cryptocurrencies and blockchain technologies. Such a balance would ensure an adequate level of protection for investors and users while also fostering the development of new financial instruments and services that meet modern technological requirements.

In this regard, considering the mentioned trends, it is important to focus on regulators who have long been working in this field. The National Securities and Stock Market Commission and the National Bank of Ukraine are already key participants in financial regulation. However, the approach of the EU and representatives of government agencies in Ukraine to the development of relevant legislation has led to a tendency towards creative solutions aimed at introducing new regulators, such as the Ministry of Digital Transformation, into the regulation of virtual assets.

Indeed, one of the main differences in the Ukrainian draft laws is the approach to defining regulatory bodies: the National Securities and Stock Market Commission and the National Bank of Ukraine (draft law № 10225) versus the Ministry of Digital Transformation and the National Bank of Ukraine (draft law № 10225–1). In this case, the «ambitious» approach of the developers of draft law No. 10225–1 regarding the involvement of the ministry as a regulator of the virtual assets market seems rather unusual. According to Article 6 of the Law of Ukraine «On Central Bodies of Executive Power», a ministry is a central executive authority responsible for formulating and implementing state policy in one or more specified areas assigned by the Cabinet of Ministers of Ukraine. In other words, the executive body does not have direct authority over the regulation of financial instruments, including virtual assets. Typically, this falls within the competence of specialized financial regulators such as the National Securities and Stock Market Commission (NSSMC) or the National Bank of Ukraine (NBU). Therefore, when considering regulators of the virtual assets market, attention should be paid to authorities specializing in financial regulation and possessing the necessary experience and expertise in this field (specifically, the NSSMC or the NBU).

Furthermore, in the context of global regulation of cryptocurrencies and blockchain technologies, it is important to ensure cooperation among regulators from different countries and international organizations. This will allow for the creation of unified standards and rules for all market participants, thereby preventing the misuse of new technologies for illegal purposes. It will also ensure stability and trust in the financial system overall.

Alternatively, entities may exploit differences between legal and regulatory systems in different jurisdictions to evade the consequences of illegal financial activities, a practice known as «jurisdictional arbitrage.» Jurisdictional arbitrage is considered one of the most significant risks that cryptocurrencies pose to the implementation and enforcement of sanctions. This is because tracking illegal financial activities and confiscating proceeds from them is nearly impossible if entities use exchanges in jurisdictions where sanction and digital asset regulation programs do not exist, do not adhere to international standards, or are ineffectively implemented. The development and regulation of cryptocurrencies and blockchain technologies are complex tasks that require careful analysis and interaction among all stakeholders [32].

Overall, regulating the cryptocurrency market is indeed a crucial step for every state. However, enacting specialized legislation is not enough. It is necessary to modernize the existing legislative framework and adapt it to the challenges of digitization. Monitoring legislation should be ongoing because this field is evolving rapidly. This can be seen in the example of the European MiCA. It was found to be outdated immediately after its adoption, as new types of services and service providers emerged. This includes decentralized finance, or «DeFi» – financial activities, services, and platforms operated solely by algorithms, without any human intervention [33; 34]. DeFi poses a unique challenge for regulators and supervisory authorities, as it will be difficult for them to identify individuals to whom they can apply their rules and measures. The provisions of MiCA only acknowledge the existence of DeFi but do not regulate it [1, recital 22]. A study for the European Parliament, published in 2023, proposes including DeFi in the next wave of regulation [35]. It should be noted that this is not the only innovation missed by MiCA [36]. In this case, a dubious conclusion suggests itself: no matter what the EU does (and as a result, Ukraine if it implements such experience) in the direction of regulating the circulation of cryptocurrencies, technological development will always be one step ahead. There is only one solution to this dilemma: to abandon regulatory specificity and return to regulatory neutrality. This means ceasing the application of specific regulatory rules or restrictions on certain technologies or services and instead using more universal, neutral approaches to regulation. For example, in the field of cryptocurrencies and blockchain technologies, this may entail applying general principles of financial regulation instead of specific rules defined, for example, in MiCA.

The adoption of such a decision reflects some understanding that technological development is rapidly changing, and specific rules may be ineffective or excessive in the context of such rapid change. Regulatory neutrality is aimed at creating a flexible and adaptive environment where regulatory mechanisms can effectively cope with new challenges and opportunities arising from technological innovations.

CONCLUSIONS

The analysis conducted leads to the following conclusions. The dynamism of the crypto asset market leads to a certain dilemma in regulation. It lies in whether to apply specific

rules to cryptocurrencies or adopt a more flexible approach. Regulatory neutrality recognizes the rapid changes in technology and proposes an adaptive environment where general regulatory principles may be more effective than specific rules. The adoption of such a decision reflects some understanding that technological development is rapidly changing, and specific rules may be ineffective or excessive in the context of such rapid change.

It is argued that compared to other countries, where there are various approaches to the legal regulation of crypto-assets, the European Union has chosen a moderate strategy, allowing their circulation but subject to compliance with special regulatory rules. It is reasoned that such rules and, as a result, Ukrainian draft laws resulting from their implementation, violate the principle of technological neutrality (despite the declaration of this principle in the MiCA). Moreover, in certain cases, such rules become excessively regulatory for the crypto-assets market. This could steer the EU, and consequently Ukraine, towards a somewhat technologically conservative position and slow down innovative development in the respective direction.

The argumentation highlights the inexpediency of involving new regulators in the virtual asset market, particularly the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, considering the provisions of Ukrainian legislation «On central bodies of executive power» and the existence of relevant entities (the National Securities and Stock Market Commission and the National Bank of Ukraine), which have long regulated similar areas of financial relations.

The importance of cooperation among regulators from different countries and international organizations in developing a unified regulatory framework for crypto-assets becomes crucial in legislative development. This collaboration will help avoid discrepancies in legal norms and promote stability and trust in the market.

Further research prospects lie in investigating other aspects of crypto-assets circulation, such as classification, taxation, and more.

RECOMMENDATIONS

The article might be interesting for legal professionals, researchers, educators, students, practitioners, and anyone interested in exploring innovative approaches to researching the regulation of crypto assets. It provides valuable insights into the dynamic interplay between regulatory flexibility and standardization, making it pertinent for understanding the evolving landscape of crypto asset governance. Whether readers seek theoretical understanding or practical guidance, this article serves as a valuable resource for navigating the complex challenges associated with regulating crypto assets.

REFERENCES

- [1] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) № 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>
- [2] Dewey, J., & Patel, S. (2024). Blockchain & Cryptocurrency Laws and Regulations 2024. *Global legal insights*. Retrieved from <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/usa/>

- [3] Kaur, G. (2024). An overview of the cryptocurrency regulations in Switzerland. *Cointelegraph*. Retrieved from <https://cointelegraph.com/learn/an-overview-of-the-cryptocurrency-regulations-in-switzerland>
- [4] Kereibayev, O. (2023). All You Need to Know About UK Crypto Regulations – 2024 Guide. *The Sumsuber*. Retrieved from <https://sumsub.com/blog/all-you-need-to-know-about-uk-crypto-regulations-2023-guide/>
- [5] The Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding Regulation of Virtual Assets Circulation in Ukraine № 10225 (2023, November). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>
- [6] The Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding Regulation of Virtual Assets Circulation in Ukraine № 10225–1 (2023, November). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232>
- [7] Hudima, T., Dzhabrailov, R., & Chernykh, O. (2020). International economic sanctions against the Russian Federation and cryptocurrencies: legal assessment. *Entrepreneurship, Economy, and Law*, 6, 27–36. Retrieved from <https://doi.org/10.32849/2663–5313/2022.6.04>
- [8] Crypto-assets in Dutch perspective. (2020). Opportunities for a Dutch crypto-asset ecosystem. Retrieved from https://www.nvb.nl/media/3560/nvb-crypto-assets_eng.pdf
- [9] Aquilina, M., Frost, J., & Schrimpf, A. (2024). Tackling the risks in crypto: Choosing among bans, containment and regulation. *Journal of the Japanese and International Economies*, 71, 101286. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2023.101286>
- [10] Kulik, O. (2021). Legal Foundations of the European Union’s Impact on the Virtual Assets Market. *Economics and Law*, 1(60), 71–79. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.01.071>
- [11] Hudima, T., Ustylenko, V., Dzhabrailov, R., & Chernykh, O. (2022). Features of legal regulation of virtual assets in Ukraine: de-facto vs de-jure. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(46), 137–148.
- [12] Hudima, T., Kamyshanskyi, V., Dmytrenko, T., & Shmyhov, M. (2023). Optimal CBDC design for Ukraine through the lens of privacy and security. *Amazonia Investiga*, 12 (69), 73–83. Retrieved from <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.6>
- [13] Hudima, T. S. (2020). *Economic and Legal Support for the Implementation of the State Monetary and Credit Policy on the Principles of Sustainable Development*. Kyiv.
- [14] Hudima, T. (2020). Central Bank Digital Currency: Implementation Features and Impact on Monetary Policy. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 41(1), 86–89.
- [15] Hudima, T., Trehub, O., & Kamyshanskyi, V. (2023). International digital trade & digital economy agreements: challenges and prospects for Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(52), 449–460. Retrieved from <https://doi.org/10.55643/fcapt.5.52.2023.4139>
- [16] Wronka, C. (2024). Crypto-asset activities and markets in the European Union: issues, challenges and considerations for regulation, supervision and oversight. *J Bank Regul*, 25, 84–93. Retrieved from <https://doi.org/10.1057/s41261-023-00217-8>
- [17] Poulle, J. B., Kannan, A., Spitz, N., Kahn, S., & Sotiropoulou, A. (2024). Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation. *In EU Banking and Financial Regulation*, 662–669. Retrieved from <https://doi.org/10.4337/9781035301959.00100>
- [18] van der Linden, T., & Shirazi, T. (2023). Markets in crypto-assets regulation: Does it provide legal certainty and increase adoption of crypto-assets? *Financial Innovation*, Chapter 9, 22. Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s40854-022-00432-8>

- [19] Teichmann, F. M. J, Boticiu, S. R., & Sergi, B. S. (2024). The EU MiCA Directive – chances and risks from a compliance perspective, 27, 2, 275–283. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/JMLC-02-2023-0030>
- [20] Vianelli, A. and Pantaleo, A. (2024). *(Regulatory) History in the Making: The Path to MiCAR*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4714854>
- [21] Renda, A., & Caneppele, S. (2024). Compliant or not compliant? The challenges of anti-money laundering regulations in crypto assets: the case of Switzerland. *Journal of Money Laundering Control*, 27, 2, 363–382. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/JMLC-04-2023-0078>
- [22] Paripurna, G. T., Sulistiyono, A., Hartwiningsih, H., & Husein, Y. (2024). Reconstructing Crypto Asset Regulation for Effective Prevention and Eradication of Money Laundering and Terrorist Financing. In *International Conference On Law, Economic & Good Governance*. Atlantis Press, 159–165.
- [23] Sulimierska, M., & Sikorska, A. (2023). The cryptoassets market in the United Kingdom: regulatory and legal challenges. In *The Fintech Disruption: How Financial Innovation Is Transforming the Banking Industry*, 215–242. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-23069-1_9
- [24] Malala, J., & Adeyemo, F. (2024). Rethinking Crypto-Regulation for Crypto-Investors in the UK. In: Bodellini, M., Gimigliano, G., & Singh, D. (eds) *Commercial Banking in Transition*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. Palgrave Macmillan, Cham. 2024. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-45289-5_13
- [25] Lindsay, M. G. (2023). International rise of cryptocurrency: a comparative review of the United States, Mexico, Singapore, and Switzerland’s anti-money laundering (AML) regulation. *South Carolina Journal of International Law and Business*, 19, 2, 8.
- [26] Weber, R. H., & Baisch, R. (2023). Cryptoassets: Taxonomy and Regulatory Approaches. *Banking & Finance Law Review*, 39 (3), 467–505.
- [27] Benke, R. (2023). Digital assets, virtual assets, and crypto assets defined. *Halborn*. Retrieved from <https://www.halborn.com/blog/post/digital-assets-virtual-assets-and-crypto-assets-defined>
- [28] Kamyshanskyi, V. I. (2022). Legal aspects of digitalization of international trade through the introduction of blockchain technology (experience for Ukraine). *Economics and Law*, (4), 31–42. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.04.031>
- [29] Kamyshanskyi, V., Hudima, T. (2023). Peculiarities of legal regulation of electronic trade documents circulation. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (5), 137–143. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2788–6018.2022.05.25>
- [30] Martino, Edoardo D. (2023). Comparative Cryptocurrencies and Stablecoins Regulation: a Framework for a Functional Comparative Analysis (July 4, 2023). *Amsterdam Law School Research Paper*, 2023–26. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4500090>
- [31] Chan, E., & Sioon Yong Tian. (2023). Crypto headwinds: an overview of regulations in Singapore, the EU, the US, and the UK. *Butterworth’s Journal of International Banking and Financial Law*, 410–413.
- [32] Economic Sanction (2023). Agency Efforts Help Mitigate Some of the Risks Posed by Digital Assets. *Report to the Select Committee on Intelligence*, U. S. Senate.

- [33] Schär, F. (2020). *Decentralized Finance: On Blockchain- and Smart Contract-based Financial Markets*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3571335>
- [34] Zetzsche, Dirk A., Arner, Douglas W., & Buckley, Ross P. (2020). Decentralized Finance (DeFi). *Journal of Financial Regulation*, 6, 172–203. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3539194>
- [35] Zetzsche, Dirk A., Buckley, Ross P., Arner, Douglas W., & van Ek, Maurits (2023). Remaining Regulatory Challenges in Digital Finance and Crypto-Assets after MiCA. Committee on Economic and Monetary Affairs (ECON), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg. UNSW Law Research Paper, 23–27. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4487516>
- [36] Avgouleas, E., & Seretakis, A. (2023). How Should Crypto Lending Be Regulated Under EU Law? *Eur Bus Org Law Rev*, 24, 421–438. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40804-023-00293-3>

Mykhailo O. Shmyhov

PhD student

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Михайло Олександрович Шмигов

Здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії (081 Право)

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульвар Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

Suggested Citation: Shmyhov, M. O. (2024). Legal Aspects of Crypto Assets Regulation: Flexibility vs Standartization. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 241–254.

Рекомендоване цитування: Шмигов М. О. Правові аспекти регулювання криптоактивів: гнучкість vs стандартизація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 3. № 31. С. 241–254.

Стаття надійшла / Submitted: 13/06/2024

Доопрацьовано / Revised: 13/07/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024

**Journal
of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine**

Volume 31, Issue 3
2024

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

Articles are published in author's version

Signed to the print with the original layout 05.09.2024.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 20,6. Acc. publ. ark. 18. Edition of 100 copies.

Publishing House «Pravo» of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
and the Yaroslav Mudryi National Law University
61002, 80 Chernyshevskaya Street, Kharkiv, Ukraine
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 4219 dated 01.12.2011

Produced in the printing house of «PROMART» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (057) 717-25-44
Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 5748 dated 06.11.2017

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

**Том 31, № 3
2024**

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Статті друкуються в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 05.09.2024.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 20,6. Обл.-вид. арк. 18. Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017